

რუსულან ზეძალაშვილი

ქართული მეტყველების კულტურის საკითხები

ნაკვეთი პირველი

Հայրենի գրքարան

Բոլոր նպաստակարարներին

միջակայքում

10.11.04

ქართული ეპიკვლეების კულტურის საკითხები

ნაკვეთი პირველი

დედაენის იდუმალი სამყარო
(კითხვარითა და ტესტებით)

p450/2003

თბილისი
2003

821.353.1 282 + 821.353.1 351

კუძლენი ჩემი მშობლების - დამსახურებული პედაგოგის
ნათელა ნიკოლაიშვილისა და პროფ. რაფიელ შამელაშვილის
წამყვან მსწავლელს

1 ჩემი ანთ ანთათორი - სხ
2 ჩემი ანთ - სხეებოდეფ
ანოტაცია

ნაშრომში მოთხრობილია ქართული ენის, დიალექტებისა და ანბანის შესახებ, ქართული სალიტერატურო ენის ჩამოყალიბებაზე, ჩვენი დედაენის ადგილზე მსოფლიოს ენათა შორის. გამოყენებულია შ.ძიძიგურის, ზ.ჭუმბურიძის, თ.გამყრელიძის, რ.პატარიძის, ლ.კინწურაშვილისა და სხვა ავტორთა ნაშრომები, მეტყველების კულტურის საკითხებზე გამოქვეყნებული მასალები, მათ შორის ტექნიკური უნივერსიტეტისთვის გამოცემული სახელმძღვანელო (რედ. შ.კიკვაძე, თ.ჯაგოდნიშვილი) და სხვ.

წიგნი განკუთვნილია უმაღლესი სასწავლებლების არასპეციალური ფაკულტეტების სტუდენტებისა და ქართული ენით დაინტერესებული მკითხველისათვის. მას თან ერთვის კითხვარი და ტესტები.

რედაქტორი: ფილოლ. მეცნ. დოქტორი, პროფ.
რამაზ ქურდაძე

რეცენზენტი: ფილოლ. მეცნ. დოქტორი, პროფ.
კონსტანტინე კაკიტაძე

818-818
F119-818

ქართული ენა უდიდესი ისტორიისა და კულტურის მემკვიდრეა, რომელსაც აქვს ერთ-ერთი უძველესი და ძალიან დახვეწილი ანბანი. ქართულად შემონახულია მსოფლიო მნიშვნელობის წარწერები და ხელნაწერები, მაღალი დონის თხუთმეტსაუკუნოვანი მხატვრული ლიტერატურა.

ქართული ერთიანი საქართველოს სახელმწიფო ენაა, საერთო-ეროვნული და სალიტერატურო, პოლივალენტოვანი ანუ მრავალმხრივი ფუნქციის მქონე, რადგან ქართული ენა მეცნიერების, ტექნიკის, მასმედიის, განათლების, ახალი სამეცნიერო-ტექნიკური ტერმინოლოგიის საბაზისო ენაა.

ქართულმა შემოგვინახა და გადაარჩინა ბერძნული, ბიზანტიური, სპარსული და არაბული მწერლობის ძეგლთა თარგმანები, რომელთა დედნებიც დაკარგულა (იბოლიტე რომაელის, მიტროფანეს და სხვ.). მაგალითად, სპარსული რომანის „ვის ო რამინის“ სპარსული ტექსტის დასადგენად იშველიებენ მის ბრწყინვალე თარგმანს ქართულად („ვისრამინს“).

აკად. ნ. მარი ქართულ ენას უწოდებდა „ძვირფას სპეკალს“, „ქართველობის არსების უდიდეს განძს“.

ქართული ენა წილნაყარია უდიდესი ცივილიზაციის ენებთან, მოწმეა წინა აზიის ისტორიული ცხოვრებისა.

ხანგრძლივი და ძნელი გზა განვლო ქართულმა სალიტერატურო ენამ, რომელიც ყოველთვის ასრულებდა ქართველი ხალხის გამაერთიანებელ ფუნქციას. ჯერ კიდევ X საუკუნეში დიდმა პატიოგრაფმა გიორგი მერჩულემ გამოხატა ეროვნული ერთიანობის იდეა, რის საფუძვლადაც მან ენა აღიარა: „ქართლად ფრიადი ქუეყანაა აღირაცხების, რომელსაცა შინა ქართულითა ენითა ჟამი შეიწირვის და ლოცვამ ყოველი აღესრულების“, ე. ი. საქართველოდ ითვლება ყველა ის კუთხე, სადაც წირვა-ლოცვა ქართულად მიმდინარეობსო. მაშასადამე, მან ენა ჩათვალა ჩვენი ერთობის მთავარ ნიშნად და იარაღად.

დიდი ხანი არაა, რაც სტუდენტობამ და ინტელექტუალმა ბრძოლით შეუნარჩუნა ქართულ ენას სახელმწიფო ენის სტატუსი და 1978 წლის შემდეგ ყოველ 14 აპრილს დედაენის დღეს ვზეიმობთ.

ჩვენი დიდი წინაპრები შესანიშნავად ხვდებოდნენ დედების მნიშვნელობას ეროვნული თვითმყოფადობისა და მეობის შესანარჩუნებლად, ერთიანობის განსამტკიცებლად. ჩვენს ქართველებთან ჩვენ გვაკავშირებს მხოლოდ ენა, რომელიც ჩვენს თავზე დატრიალებული მრავალი ქარტეხილისა და უბედურების მოწმეა. ვარ. თოფურია წერდა: „ქართულ ენაში ასახულია, როგორც ეს ყველა ენაში ხდება ხოლმე, მისი შემქმნელი და მატარებელი ხალხის, ამ შემთხვევაში ქართველი ერის წარსული, აწმყო და მომავალი, მისი ზნეობრივი და გონებრივი ცხოვრება“, რადგან „ენა არის ხალხის მეობის ძირითადი ნიშანი“ (არნ. ჩიქობავა). თითოეულმა დამპყრობელმა შემოიტანა ენაში თავისი სიტყვები (სპარსული, არაბული, თურქული...), მაგრამ ქართულმა შეძლო ამ ზეწოლის მოგერიება, არ გადაგვარებულა, შეინარჩუნა თავისი სახე და ფუნქცია.

მ. მაჭავარიანის სიტყვები გავიხსენოთ:

„ქართული მარტო ენაა?!

ქართული ქართველთ რწმენაა,

ღმერთია!

ბედისწერაა!

ზღვა როა! —

იმოდენაა! “

დიდი ხანი არაა, რაც განგაშის ზარად გაისმა ამ შესანიშნავი პოეტის სიტყვები:

„კი, მაგრამ ...

ღმერთი აღარაა?!

ბნელა? —

ქართული იქნებ ვინმეს ნორჩი ჰგონია ენა!!“

იაკობ გოგებაშვილის „აი იათი“ აღზრდილებს თითქოს აღარ უნდა გვჭირდებოდეს გამოფხიზლება და იმის შესხენება, რომ მოყვრულად მოსული მტერი უფრო საშიშია!

სიტყვა „უცხო“ არ უნდა გვზიბლავდეს და გვაბრმავებდეს, რომ არ წაგვლეკოს ინგლისურმა სიტყვებმა, რუსიციზმებმა, ვულგარულმა გამოთქმებმა, ჟარგონმა და ბილწისიტყვაობამ (სხვათა შორის, ინგლისური სიტყვების მოძალებასა და ენის დანაგვიანების საფრთხეზე განგაშს ტეხენ ისეთი ქვეყნებიც, როგორებიც არიან: გერმანია, საფრანგეთი და სხვ.). უცხოური ენებით მოღურმა

გატაცებამ მშობლიური არ უნდა დაგვავიწყოს და უდიერად მოაყრობა/ არ გაგვაბედინოს: „ენა არ გაწყენს არც ერთი, უნდა იცნოდეს რამდენიც, მაგრამ ეს უნდა იცოდეთ - მშობლიურ ენაზე მოვიყრობა“ (მ. მაჭავარიანი).

დიდმა იაკობმა დედაენას უწოდა „ბურჯი ეროვნებისა“, ამიტომაც აღმართეს „დედაენის“ ძველი საქართველოში, მაგრამ ქართულს სჭირდება მოვლა, პატრონობა, ზრუნვა, თითოეული ჩვენგანის ძალისხმევა, პასუხისმგებლობის გრძნობა ენის წინაშე, რომ ვწეროთ და ვიმეტყველოთ დახვეწილი ქართულით, ვიკითხოთ ბევრი და გავიმდიდროთ სიტყვათა მარაგი. ეს ყველას საქმეა და არა მხოლოდ ენათმეცნიერების ინსტიტუტის, ენის პალატისა თუ სპეციალისტებისა.

მაგრამ ერთია ენისთვის ძველის დადგმა, მისადმი მიძღვნილი დღესასწაულის დაწესება, ენის კანონისა თუ პროგრამის მიღება და მეორეა საქმე. ილიასი არ იყოს: „შენმა სამშობლომ საქმე რომ მოგთხოვოს, მაშინ რასა იქმ?“ მართლაც, რეალურად ვაფასებთ კი დედაენას? ვიცავთ მის სიწმინდეს? კითხულობს კი ახალგაზრდობა ქართველ კლასიკოსებს? სამწუხაროდ, ამ მხრივ არცთუ საზარბიელოდაა საქმე.

ყოველ ქართველს უნდა ახსოვდეს, რომ მსოფლიოში არ არსებობს სხვა ქვეყანა, სადაც ქართულად წერენ და მეტყველებენ, რომ მხოლოდ ჩვენ ვართ დიდ ქართველ მოაზროვნეთა, მოღვაწეთა მემკვიდრენი. ამიტომ გემართებს კარგად ვიცოდეთ ჩვენი დედაენის ისტორია, მისი ადგილი და მნიშვნელობა მსოფლიო ენათა შორის. უნდა გავაცნობიეროთ, რომ დედაენის გარეშე ჩვენი აზროვნება ვერ განვითარდება და სხვაგვარად ჩვენი საზოგადოების წინსვლა შეუძლებელია.

თავი პირველი: ენა და საზოგადოება

§1. ენისა და საზოგადოების ურთიერთმიმართება

კაცობრიობის ისტორია უშუალოდაა დაკავშირებული ენის განვითარებასთან. ფიქრობენ, რომ ენები უკვე არსებობდა 5.000-6.000 წლის წინათ. თითოეული ადამიანის ცხოვრება შეუძლებელია ენის გარეშე, რადგან ის ენის მეშვეობით აგებინებს სხვას საკუთარ აზრებს, განცდებს, სურვილებს. ადამიანი ვერც იაზროვნებდა ენის გარეშე, რადგან აზრი ყალიბდება მხოლოდ ენობრივ ფორმებში. ენის, მეტყველების გარეშე კაცობრიობის წინსვლა და კულტურის განვითარებაც შეუძლებელი იქნებოდა. ცხოველისაგან ადამიანი განსხვავდება სწორედ მეტყველების უნარით. ამიტომაც უწოდა ქართველმა ცხოველს „პირუტყვი“ (ანუ არამეტყველი) და ადამიანს — „მეტყველი“.

მართალია, ზოგიერთ ცხოველს (მაგალითად, თუთიყუშს) შეუძლია მიჰბადოს ადამიანის ხმას, წარმოთქვას სიტყვები ან მთელი წინადადებები, მაგრამ ეს არის მხოლოდ იმიტაცია და არა — დანაწევრებული მეტყველება, ლოგიკური ცნებებით აზროვნება. საერთოდ „ცხოველის ენა“ მეტაფორაა. ცხოველებს აქვთ მხოლოდ ვიზუალური აზროვნება და არა — ცნებითი და აბსტრაქტული, თუმცა შეუძლიათ გარკვეული ინფორმაციის გადაცემა. მაგალითად, ფუტკარს ან ჭიანჭველას აქვს ინფორმაციის მიღებისა და გადაცემის ძალზე დახვეწილი და გასაოცარი უნარი, თურმე ჭიანჭველა 60-მდეც კი ითვლის. მეცნიერებმა დაადგინეს, რომ ფუტკარს შეუძლია თავისებური ცეკვით საკმაოდ ბევრი რამ გააგებინოს სხვა ფუტკარებს. ძალიან განვითარებული აქვთ ინფორმაციის გადაცემა-მიღების სისტემა დელფინებს და ა. შ. მაგალითის მოყვანა კიდევ ბევრის შეიძლება, მაგრამ „ცხოველის ენა“ ოდნავაც ვერ შეედრება ადამიანისას.

ენა ადამიანთა ისტორიის უტყუარი მოწმეა. ის გაცილებით ადრე შეიქმნა, ვიდრე უძველესი წარწერები თიხის ფირფიტებზე ან არქეოლოგიური გათხრების დროს ნაპოვნი ეპიგრაფიკული ძეგლები.

ენა და საზოგადოება იმდენად მჭიდროდაა დაკავშირებული, რომ უერთმანეთოდ ვერც იარსებებენ. ენა განპირობებულია მხოლოდ საზოგადოების არსებობით და მის გარეშე კვდება. ისტორიაში ცნობილია უძველესი კულტურის ბევრი ენა, დღეს რომ აღარ არსებობს. მაგალითად: აქადური, ურარტული, შუმერული, ხეთური, ძველგევიტური, ლათინური და სხვ. მართალია, ლათინური კარგა ხანს დარჩა მეცნიერების ენად, დღესაც გამოიყენება მედიცინაში, მაგრამ ლათინურად არავინ აზროვნებს ან მეტყველებს. ახ. წ. I საუკუნეში, იულიუს კეისრის დროს, ლათინური რომის იმპერიაში ერთადერთი სალიტერატურო ენა იყო (ახლანდელი იტალიის, საფრანგეთის, ესპანეთის ტერიტორიაზე). ლათინურად წერდნენ ციცერონი, ოვიდიუსი, ვირგილიუსი, ტეტ ლივიუსი, მაგრამ მას თანდათან აღარ ხმარობდნენ, როგორც დედაენას და ენაც მოკვდა. ლათინური შეცვალა იტალიურმა, ფრანგულმა, ესპანურმა და სხვა ნაკლებად აკადემიურმა, მაგრამ ცოცხალმა სასაუბრო ენებმა.

საზოგადოებისგან დამოუკიდებლად ადამიანი ვერც დაიწყებდა ლაპარაკს. ბავშვი ბუნებრივ გარემოში ადვილად სწავლობს ენას. ცნობილია რამდენიმე შემთხვევა, როცა მცირეწლოვანი ბავშვები მოხვდნენ ცხოველებს შორის (მგლებთან, მაიმუნებთან, დათვებთან, ლეოპარდებთანაც კი), აღიზარდნენ სოცოუმისაგან (საზოგადოებისაგან) მოწყვეტით. როცა ისინი იპოვეს, ცხოველებივით ოთხ ფეხზე დარბოდნენ, ღმუოდნენ, ყმუოდნენ, ფრუტუნებდნენ, იკბინებოდნენ და იკაწრებოდნენ, შემდეგ უკვე ვეღარ შეეგუენ ადამიანურ გარემოს, ვერც დანაწევრებული, აზრიანი მეტყველება შეძლეს (რამდენიმე მარტივი სიტყვისა და უმარტივესი ფრაზის გამოვრების გარდა). ცხადია, სინამდვილეში რ. კიპლინგის „მაუგლის“ მსგავსი შემთხვევები ვაცილებით ტრაგიკულად მთავრდება.

მეცნიერებს აღნუსხული აქვთ რამდენიმე საინტერესო შემთხვევა: 1694 წელს ლიტველი დათვის ბავშვმა და 1731 წელს ნაპოვნმა უნგრელმა ტომაკომ შეძლეს ენის შესწავლა. 1799 წელს იპოვეს ავერონელი ველური ბავშვი ვიქტორი, რომელიც ზედბოდა, რას ეუბნებოდნენ და შეეძლო კითხვა.

1828 წელს აღმოაჩინეს ნიურნბერგელი კასბარ ჰაუზენი, ხოლო 1970 წელს - ამერიკელი ჯენი. პირველი დახვეწილად მეტყველებდა, ჯენიმ კი შეძლო მაშინვე ესწავლა რამდენიმე სიტყვა.

ასეთ ანომალიებს უწოდებენ გლოსოგენეტიკურ მოვლენებს და მათ მეცნიერების ბევრი დარგი სწავლობს: სოციობიოლოგია, ანთროპოლოგია, ფსიქოლოგია, სემიოტიკა, ~~ინტერსუბკულტურა~~ ლინგვისტიკა და სხვ. (იხ. „ბურჯი ეროვნებისა“, 2000, №10-11). ასეთ კვლევას დიდი მნიშვნელობა აქვს ასევე მეტყველებისა და აზროვნების, ენისა და საზოგადოების ურთიერთობის მეცნიერულად გაანალიზებისათვის.

§2. ენის ფუნქციები

1. ენის უპირველესი დანიშნულებაა კომუნიკაციის დამყარება ანუ ურთიერთგაგებინება. ამიტომ ენის პირველ და ძირითად ფუნქციად ასახელებენ საკომუნიკაციოს (ლათ. communicatio – „ვატყობინებ“).

2. ენის მეორე ფუნქციაა ექსპრესიული ანუ აზრის გამოხატვისა (ლათ. expressio – „გამოვხატავ“). ენა გამოხატავს ემოციასაც (ამას ფატიკურ ფუნქციასაც უწოდებენ). აზროვნება შეუძლებელია ენის გარეშე. ენაში ხდება ურთულესი პროცესი: წარმოდგენების გარდაქმნა ცნებებად, შემდეგ კი ბგერების საშუალებით სიტყვებად ჩამოყალიბება. ადამიანის აზროვნება ცნებითი ანუ აბსტრაქტულია. ყოველი სიტყვა ცნებაა. საკუთარი სახელიც კი შეიცავს გარკვეულ განზოგადებას. მაგალითად, „ჟანი“ გვეუბნება, რომ ეს ადამიანის სახელია, კერძოდ, მამაკაცისა, სავარაუდოა, რომ ეროვნებით ფრანგია, „ზორხე“ – მამაკაცის ესპანურ წარმომავლობაზე მიგვითითებს, „ვლადიმირი“ – რუსულზე, „იოკო“ – იაპონურზე, „ჰანსი“ – გერმანულზე, „მზისა“, „მზევინარი“ – ქალთა ქართული სახელებია და ა.შ.

3. ზოგი მეცნიერის აზრით, ენის მესამე ფუნქცია არის შემეცნებითი. ამბობენ, რომ ესაა აზრის დანაწევრებითი ანუ არტიკულაციური ფუნქცია. ადამიანი სამყაროს აღიქვამს ენის (დედაენის) პრიზმაში. ყოველი ენა წარმოადგენს მსოფლალქმის განსხვავებულ მოდელს, სამყაროს აღქმისა და შემეცნების სისტემას.

უბრალო დაკვირვებითაც ჩანს, რომ სინონიმური სიტყვებიც კი სხვადასხვა ენაში მნიშვნელობით აბსოლუტურად იდენტური არაა.

მაგალითად, ქართული „შვილი“ რუსულში, გერმანულსა და ინგლისურში უნდა დაკონკრეტდეს სქესის მიხედვით: сын, der Sohn, son - ვაჟი/შვილი; дочка, die Tochter, daughter - ქალიშვილი, Tante, aunt - ქართულად სამი სიტყვით გადმოიცემა: დედა, მამიდა, ბიცოლა; „სამშობლო“ გერმანულად არის die Heimat ან das Vaterland (მამული - მამის ქვეყანა), ქართულში კი - მშობლის ქვეყანა; „ხელთათმანი“ გერმანულად ხელის ფეხსაცმელია: der Handschuh; „სათითური“ - თითის ქუდი - der Fingerhut; „ცისარტყელა“ - წვიმის თალი ან რკალი - der Regenbogen; „გარდაცვალება“ ქართულში გულისხმობს არა სამუდამო გაქრობას, არამედ სხვად ქცევას, არსებობის სხვა ფორმაში გადასვლას. „წუთისოფელი“ მთელი ცხოვრებისეული ფილოსოფიაა, რომ ეს ცხოვრება წუთივით სწრაფად გადის.

ქართულ რთულ სიტყვებში: ქალ-ვაჟი, ცოლ-ქმარი, და-ძმა, დედ-მამა, დედობილ-მამინაცვალი, დედალ-მამალი და სხვ. პირველ ადგილას ქალის აღმნიშვნელი სიტყვა დგას, რითაც მეცნიერები ასკვნიან, რომ ეს ქალის პატივისცემის დიდი ტრადიციის მიმანიშნებელია; „სულთმობრძავი“ - მომაკვდავი ადამიანი თითქოს საკუთარ სულს ებრძვისო; „გათვალისწინება“ ქართულად თუ წინ გახედვას გულისხმობს, გერმანულად უკან (ზურგისკენ) მოხედვაა - berücksichtigen; საინტერესო ეტიმოლოგისაა ქართული სიტყვები: თვალსაწიერი, ყურის დაგდება, ყურად ილო, გულისხმიერი, ხელის შეშლა, ხელის გამართვა, ზურგში ამოდგომა, მხრებში გამართვა ...

ეროვნული განუმეორებლობა განსაკუთრებით თვალსაჩინოა ფრაზეოლოგიაში: კოვზი ნაცარში ჩაუვარდა, გული ჩასწყდა, გულზე მოეფონა, თავში აუვარდა, წყალს ნაყავს, თვალში ნაცარს გვაყრის, თავსლაფი დაასხა, ცა გაეხსნა, შეაყარა კედელს ცერცვი, ყურებზე ხახვი არ დამაჭრა, ერთ ზურგს იფხანს, სახე მოედრუბლა და ა.შ.

ქართველი მისალმებისას „გამარჯვებას“ უსურვებს მეორეს და გამოთხოვებისას - მშვიდობას (გამარჯობა! მშვიდობით!). ასევე: დილა მშვიდობისა! ღამე მშვიდობისა! რუსი - ჯანმრთელობას (Здравствуйте!), გერმანელი - კარგ დღეს (Guten Tag! Guten Morgen!); ბავარიაში მიღებულია მისალმებად Grüß Gott! (ღმერთი მოგესალმოს)! საახალწლოდ ზოგ კუთხეში უსურვებენ ბედნიერ მოსრიალებას (ყინულზე) - Guten Rutsh zum Neujahr! და ა.შ.

ყოველი ადამიანის ცნობიერება ყალიბდება დედის სამყაროში და მისი მოდელის მიხედვით, რომელიც საუკუნეების განმავლობაში შექმნეს წინაპრებმა. ეს ენობრივი მოდელი და სამყაროს მისეული აღქმა განუმეორებელია ყოველი კონკრეტული ინდივიდისთვის.

მაშასადამე, ენის სამი ფუნქციიდან – 1. საკომუნიკაციო, 2. ექსპრესიული, 3. შემეცნებითი – ძირითადია მაინც საკომუნიკაციო (ზოგი მეცნიერი გამოყოფს ენის კიდევ ერთ ფუნქციას – პიროვნების განმსაზღვრელს ანუ ადამიანის მიმაკუთვნებელს სოციალური ჯგუფისთვის – Identitätsstiftende Funktion. თუ ენა ამ ფუნქციას დაკარგავს, ის თანდათან კვდება, როგორც ეს დაემართა ბევრ ძველ ენას, მაგ., ლათინურს).

არნ. ჩიქობავა წერს, რომ ვახტანგ VI-ის ამაღლის შთამომავლობას ენა დაავიწყდა და ამიტომ თანდათან გვართმობდაც შეეცვალათ. ბულგარული ენა სლავური ენაა, ტომით კი ბულგარელები თურქული მოდგმისანი არიან. ახლა ბულგარელებს სლავებად მიიჩნევენ, რადგან ენამ შეცვალა ხალხის მეობის შეგნებაო. ასე რომ, ენა განსაზღვრავს ეროვნულობას და სახელმწიფოს არსებობისთვისაც გადამწყვეტი მნიშვნელობა აქვს.

§3. ენის საფუძველი

მაინც რას ეყრდნობა თითოეული ენა? რისგან შედგება ის? რით განსხვავდება ერთი ენა მეორისგან? ყოველი ენის საფუძველს (ბაზისს) ქმნის: 1. ბგერითი შემადგენლობა, 2. ლექსიკური ფონდი და 3. გრამატიკული წყობა.

ენის ყველაზე მცირე ერთეულია სამეტყველო ბგერა ანუ ფონემა. ყოველ ენაში განსაზღვრულია ბგერითი შემადგენლობა. ქართულში 33 ბგერაა (5 ხმოვანი და 28 თანხმოვანი), ზოგ ენაში – მეტი, ზოგან – ნაკლები (ფონემათა მინიმალური ზღვარია 15, მაქსიმალური კი – 70-80). ჩვენ გვესმის უამრავი ხმა, მაგრამ სამეტყველო ბგერა დანაწევრებული ბგერაა, ადამიანის სამეტყველო აპარატით წარმოთქმული. ცხოველის მიერ გამოცემული ხმები

დაუნაწვევრებელია (ყბუილი, ღრიალი, ფრუტუნი, ჭიხვინი, წირბანი, კნავილი, ყეფა, ღმუილი და სხვ.).

ბგერების შეერთებით მიიღება სიტყვები, რაც ექმნება უნდას ლექსიკურ ფონდს - ყველა სიტყვის ერთობლიობაში - ლექსიკა ყველაზე ცვალებადია ენაში. ზოგი სიტყვა ძველდება (არქაიზმები, ისტორიზმები) ან მნიშვნელობა ეცვლება, იქმნება ახალი სიტყვები (ნეოლოგიზმები), ხდება სესხება სხვა ენებიდან.

მანც რამდენი სიტყვაა ენაში? ამის ზუსტი აღნუსხვა შეუძლებელია. მაგ., კომპტონის ენციკლოპედიის თანახმად, ინგლისურ ენაში 500.000 სიტყვაა, სხვა წყარო კი 750.000-ს ასახელებს. ქართული ენის განმარტებით ლექსიკონში 113.000-მდე სიტყვაა, მაგრამ ეს რაოდენობა სულაც არ ამოწურავს ქართული ენის მთელ ლექსიკურ მარაგს. ლექსიკონში არაა შეტანილი უამრავი ტერმინი, დიალექტური სიტყვა, ფარგონული სიტყვა და სხვ.

ადამიანი მთელი ცხოვრების მანძილზე დედაენაში არსებული სიტყვების მხოლოდ გარკვეულ ნაწილს იყენებს, თუმცა პიროვნების ლექსიკის სიმდიდრე დამოკიდებულია განათლების დონეზე, წიგნიერებაზე, სპეციალობაზე, საქმიანობის სფეროზე.

გამოთვლილია, რომ გაუნათლებელი უბრალო ადამიანის ყოველდღიური ლექსიკონი ძალზე შეზღუდულია (მხოლოდ რამდენიმე ასეულ სიტყვას მოიცავს). ლინგვისტების გამოთვლით, საშუალოდ ადამიანის სიტყვათა მარაგი 2.000 - 10.000-ია. ამა თუ იმ გამოჩენილი მწერლის ენა კი საოცრად მდიდარია და ათი ათასობით განსხვავებულ ლექსიკურ ერთეულს ითვლის (მაგ., შექსპირის, სერვანტესის, დანტეს, პუშკინის, რუსთაველის, გალაკტიონის და სხვ.). ბიბლიაში გამოყენებული ყოფილა 7.200 განსხვავებული სიტყვა. უილიამ შექსპირის სიტყვიერი მარაგი კი თურმე ითვლის 24.000 ლექსიკურ ერთეულს, აქედან მხოლოდ ერთხელ გვხვდება - 5.000. ინგლისელ პოეტსა და ესეისტს ჯონ მილტონს გამოუყენებია 17.000 სიტყვა... არსებობს სპეციალური სიმფონია-ლექსიკონები, სადაც აღნუსხულია ამა თუ იმ მწერლის ნაწარმოებებში გამოყენებული ყველა სიტყვა თავისი განსხვავებული ფორმებით (მაგ., ქართულ ენაზე არსებობს სახარება-ოთხთავის, „ვეფხისტყაოსნის“ სიმფონია-ლექსიკონები, ნ. ბარათაშვილის, აკ. წერეთლის, გალაკტიონ ტაბიძის პოეტური ენის ლექსიკონები...).

ენის ლექსიკა ერთგვაროვანი არაა წარმოშობის მიხედვით: ზოგი სიტყვა ძირეულია, ზოგიც - ნასესხები უცხოური ენებიდან. ლექსიკაში ცვლილებებს განაპირობებს ქვეყნის სოციალურ-პოლიტიკური და კულტურული მდგომარეობა, მეურნეობის განვითარება, სხვა ქვეყნების როლი ქვეყნის პოლიტიკასა და მეურნეობაში და ა. შ.

მაგრამ ენა მარტო სიტყვები არაა. მხოლოდ გარკვეული წესების დაცვით შეიძლება მათი ურთიერთდაკავშირება და გამართული წინადადებების შედგენა. ამისთვის საჭიროა ენის გრამატიკული წყობა: მეტყველების ნაწილების ფორმაცვალება (მორფოლოგია) და მათი ურთიერთდაკავშირება (სინტაქსი). მაგ., 3-4 წლის ბავშვიც კი არ იტყვის ასეთ არასწორ წინადადებას „ბიჭი შევჭამე ატამს“.

თუ ცალკე ავიღებთ სიტყვებს: ქარი, რხევა, სარკმელი, იასამანი, ტოკვა, წინ, მე - მათ შინაარსი აქვთ, მაგრამ მხოლოდ გრამატიკული წესების დაცვით შეიქმნება გალაკტიონის პოეტური ფრაზა: „ქარი არხევს და ატოკებს ჩემ სარკმლის წინ იასამანს“.

უბედესი ადამიანი პრიმიტიულად აზროვნებდა და ასევე მარტივად ლაპარაკობდა. „ეს არის ძაღლი“, „ეს არის ხე“ იოლი სათქმელია, მაგრამ, როცა მწერალმა V საუკუნეში თქვა: „მოვიდა მგელი იგი ვარსქენ“, „შეიქმნა და დადნა, ვითარცა ავლი“ ან „სანთელი ჩემი დაშრიტა და ყვაილი ჩემი დააჭნო“ - ეს მეტაფორული აზროვნების მაღალ დონეზე მიუთითებს. ენამ განვითარების ხანგრძლივი ვზა განვლო, სანამ შოთა იტყოდა: „ცრემლსა ვარდი დაეთრთვილა გულსა მდულრად ანატირსაო“ ან ვაჟა: „ნისლი ფიქრია მთებისა, იმათ კაცობის გვირგვინიო“.

სამყაროს აღქმა მხატვრული სახეებით მხოლოდ ადამიანთა განვითარების მაღალ საფეხურზე შეიძლება, რადგან ესთეტიკური ფენომენის ჩამოყალიბება რთული და ხანგრძლივი პროცესია. აზროვნების მეტაფორიზაცია მაღალგანვითარებულ ადამიანს გულისხმობს.

ყველა ენას აქვს საკუთარი გრამატიკა, რაც ენის განვითარების შინაგანი კანონზომიერებითაა განსაზღვრული და ისტორიულად ჩამოყალიბებული, თუმცა ისიც იცვლება, არაა ერთჯერ და სამუდამოდ დამკვიდრებული.

მორფოლოგიური ნიშან-თვისებები ედება საფუძვლად ენათა ტიპოლოგიურ კლასიფიკაციას.

მსოფლიოში 2.500-5.500-მდე ენაა. ჭირს ზუსტი რაოდენობის დასახელება, რადგან ბევრი ენა არაა სათანადოდ შესწავლილი. ძნელი სათქმელია, დამოუკიდებელი ენაა ის თუ დიალექტი. ზოგჯერ ენათა დაყოფას პოლიტიკური ან რელიგიური საფუძველი აქვს და არა – ლინგვისტური. მაგ., ძალიან ჰგავს ერთმანეთს ჩეხური და სლოვაკური, რუსული და ბელორუსული, აზერბაიჯანული და თურქული, რუმინული და მოლდავური, სერბიული და ხორვატული, მაგრამ მათ მიიჩნევენ არა დიალექტებად, არამედ ენებად.

მეცნიერები დიდი ხანია ეძებდნენ უპირველეს ენას. უამრავ ხალხს აქვს ლეგენდა შექმნილი ამის შესახებ. ჯერ კიდევ ანტიკურ ხანაში დაისვა ფილოსოფიაში პრობლემა, როგორ დაერქვა საგნებს სახელი: შეთანხმების მიხედვით თუ თვით საგნების ბუნების მიხედვით. თუ საგნების ბუნებაა გადამწყვეტი, მაშინ ყველა ენაში მსგავსი უნდა იყოს სიტყვები, ეს კი ასე არაა. შდრ.: წყალი – вода (რუსული) – das Wasser (გერმანული) – aqua (ლათინური) – water (ინგლისური) – l'eau (ფრანგული) – ‚ab‘ (სპარსული), ქიმიაში – H₂O; პური – хлеб (რუსული) – das Brot (გერმანული) – bread (ინგლისური) – ‚lexem‘ (ებრაული) და ა. შ.

ენის წარმოშობის შესახებ მეცნიერებაში გავრცელებული იყო რამდენიმე თეორია. მაგ., „ხელის ენის“, ხმამიბაძვითი, შორისდებულების ანუ წამოძახილების და სხვ.

ა) „ხელის ენის“ (ეესტიკულაციის) თეორია აღიარებს, რომ ადამიანები პირველად ერთმანეთს აგებინებდნენ ეესტ-მიმიკის, ხელების საშუალებით. შეიძლება ასეც იყო, მაგრამ ეესტიკულაცია ხომ ენა არაა.

ბ) ონომატოპოეტური ანუ ხმამიბაძვითი თეორიის მიხედვით, სიტყვები ენაში წარმოიშვა ხმის მიბაძვით, მიმსგავსებით. მართლაც, ბევრი სიტყვაა ასე შექმნილი, მაგრამ სხვადასხვა ენაში განსხვავებულად აღიქვამენ ცხოველებისა და ფრინველების ხმებსაც კი. ქართველისათვის მამალი იძახის „ყიყლიყო“-ს, რუსისთვის – кукареку-ს, გერმანულად – Kikeriki-ს ინგლისურად – cock-a-doodle-doo- ს. ხმამიბაძვითი სიტყვებია ქართულში: ბაყაყი, წიწილა, ჭრიჭინა, გუგული, წიწკანა... უამრავი ზმნა და სახელზმნა: წიკწიკი,

ტიკტიკი, რატრატი, თქარათქური, რახარუხი, ყიყინი, სისინი, ჭიკჭიკი, ღავღავი, ღმუილი, ყმუილი, ზმუილი, ბზუილი, ღრიალი, ჭრიალი, წკრიალი, კიკინი, კაკანი, წიწინი, შიშინი, ღტუნღტუნღ, ჭიხინი... რუსულად: квакать, рычать, мякать, кудахтать, каркать, кукушка... გერმანულად: mjauen, muhen, piepsen, picken, quaken, blähen, wiehern და ა.შ.

გ) შორისდებული არის ემოციებისა და გრძნობების გამოხატველი სიტყვა, უნებური წამოძახილი. ასეთი სიტყვები ბევრ ენაში ჰგავს ერთმანეთს, რადგან სხვადასხვა ემოციის გამოხატვა ადამიანებში ზოგადად მაინც მსგავსია. მაგალითად: ვაი, უი, უჰ, აჰ, ვაჰ, ვიშ, ეჰ, ჰმ, ჰა-ჰა, ჰაუ, ვაშა, თფუი, ფუჰ... რუსულად: ой, ай, ага, ого, увы, ура, тьфу ... გერმანულად: oh, weh, hoho, hura, pfu, puh, au, ah, wau, ps, hm...

მაგრამ შორისდებულთა მსგავსება სრულებით არ ჰფენს ნათელს ენის წარმოშობის რთულ პროცესს.

დ) ენის წარმოშობის შესახებ არსებობს ე.წ. სინერგეტიკული თეორია, რომლის მიხედვითაც, ენა წარმოიშვა საზოგადოებაში ერთობლივი შრომის პროცესში აზრის გასაზიარებლად.

გარდა მეცნიერული თეორიებისა, მრავალმა ხალხმა შექმნა საინტერესო ლეგენდები და თქმულებები, რომლებშიც ყველა ცდილობდა დაემტკიცებინა, თითქოს დედამიწაზე უპირველესი ენა სწორედ მისი იყო.

XIX საუკუნეში იმდენად ბევრი თეორია და შეხედულება დაგროვდა ენის წარმოშობის შესახებ, რომ პარიზის საენათმეცნიერო საზოგადოებამ 1866 წელს განაცხადა, მოხსენებებს ამ საკითხზე აღარ მივიღებთო. მართლაც, უპირველესი ენის ძიება დღეს თითქმის წარმოუდგენელი და აბსურდულია. მეცნიერებამ ვერ ამოხსნა თავდაპირველი ენის საიდუმლო.

გავიხსენოთ ი. ჰერდერის ერთი შეხედვით პარადოქსული აზრი: „ადამიანი ადამიანად იქცა მხოლოდ ენის მეშვეობით, მაგრამ ენა რომ შეექმნა, ის უკვე ადამიანი უნდა ყოფილიყო“ (იხ. H. Buhmann, Lexikon der Sprachwissenschaft, გვ. 493).

მართლაც, შეიძლება იმის განსაზღვრა, ცოცხალ ენათაგან რომელია ძველი, რომელი – შედარებით ახალი, თუმცა ამა თუ იმ ენის ზუსტი ასაკის დადგენაც ვერ ხერხდება. მაგ., ძალზე ძველია

მკვდარი ენები (აქადური ანუ ასურულ-ბაბილონური, მუმური, ხეთური, ძველგვიგითური, სანსკრიტი - ძველი ინდური სამწერილობო ენა, ფინიკიური, არამეული და სხვ.).

ამბობენ, რომ დღეს არსებულ ენებში ინდოეთში სპილოების მღვერების - მაჭაუტების ენა.

მექსიკაში, ოაქსაკას შტატში ლაპარაკობენ ე. წ. მაცატეკოს ენაზე (ძირითადად ქალები). ესაა კომუნიკაცია სტვენითი მეტყველებით, რასაც ახასიათებს ტონი, რიტმი, ტემბრი. ამ დროს ხდება მოკლე ინფორმაციის ურთიერთგაცვლა და ასეთი მეტყველება გამოიყენება არაოფიციალურ საუბარში ყოველდღიურობაში („ბურჯი ეროვნებისა“, 2000, №5).

ცოცხალ ენებში უძველესთა შორის უნდა დავასახელოთ: ჩინური, ებრაული, სირიული, ბერძნული, სომხური, ქართული და სხვ. თუმცა მათი თავდაპირველი სახის აღდგენა დღეს ვერ ხერხდება, რადგან ხანგრძლივი არსებობის მანძილზე ისინი შეიცვალნენ. ამბობენ, რომ ქართული ენა შედარებით ნელა იცვლებოდა, ამიტომ ჩვენს ხელთ არსებული ძველი ქართული ტექსტების შინაარსს დღესაც ვიგებთ. იმავეს ვერ ვიტყვით ძველბერძნულზე, ძველსომხურსა და სხვა ენებზე.

საინტერესოა ერთ-ერთი სემიტური ენის - ძველებრაულის ბედი. ეს ენა ბიბლიის ენად რჩებოდა საუკუნეების მანძილზე. ძველებრაულ ენაზე შექმნილი უძველესი ლიტერატურული ნაწარმოებია ძვ. წ. XII საუკუნით დათარიღებული „დებორას სიმღერა“, რომელიც ბიბლიაში შევიდა, ე.ი. ამ ენას სამიათასწლოვანი ისტორია მაინც აქვს. ძვ. წ. I ათასწლეულის შუაში ძველებრაული აღარ იხმარებოდა სასაუბრო ენად და დარჩა რელიგიურ პრაქტიკაში, მაღალი სტილის სასულიერო და საერო ლიტერატურაში. XVIII-XIX საუკუნეებში სალიტერატურო ენად თანდათან ჩამოყალიბდა ივრითი.

მე-19 საუკუნის II ნახევრიდან კი მას იყენებდნენ ყოველდღიურ სასაუბრო ენად (აშკენაზური და სეფარდული გამოთქმით). და აი, მოხდა კაცობრიობის ისტორიაში უჩვეულო რამ: აღორძინდა მკვდარი ძველებრაული ენა, რომელიც 18 საუკუნე მხოლოდ წიგნებსა და ლოცვებში ცოცხლობდა, და იქცა ხალხის ცოცხალ სასაუბრო ენად.

ივრითის აღორძინებას XIX საუკუნის ბოლოს სათავეში ჩაუდგა 20 წლის სტუდენტი ელიეზერ ჰელერმანი (მისი ფსევდონიმი

ცალკე ვერ გამოვყოფთ რიცხვისა და ბრუნვის ნიშნებს. სიტყვა „დედა-თა“ შეიძლება ასრულებდეს მოთხრობითი, მიცემითი და ნათესაობითი ბრუნვების ფუნქციებს წინადადებაში).

ქართული ენის აგლუტინაციურობა განსაკუთრებით იჩენს თავს ზმნებში, სადაც თითოეულ აფიქსს თავ-თავისი ფუნქცია აქვს. მაგ., გა-მ-ა-კეთ-ებ-ინ-ა (მან მე ის). გა-ზმნისწინი, მ-I ირ. ობ. პირის ნიშანი, ა-საარვისო ქცევის ნიშანი, -კეთ-ძირი, -ებ-თემის ნიშანი, -ინ- შუალობითი კონტაქტის ნიშანი, -ა- III სუბიექტური პირის ნიშანი. ქართული ზმნა 14-მდე კატეგორიას გამოხატავს აფიქსებით: სუბიექტურ ან ობიექტურ პირს, რიცხვს, დროს, კილოს, ასპექტს, ქცევას, კონტაქტს, აქტს, სიტუაციას, გვარს და სხვ. ანუ ვინაა მოქმედი პირი, ვისთვისაა დანიშნული მოქმედება, რაზე ან ვისზე ხდება ეს მოქმედება; როდის, რამდენჯერ, ვისი მეშვეობით, მოქმედი აქტიურია თუ პასიური და ა. შ.

გ) ფლექსიურ ენებში გამოყენებულია ბრუნვისა და პირის ნიშნები, ხმოვანთა ცვლა (ფუძის დრეკა). ერთ მორფემას რამდენიმე ფუნქცია აქვს.

ფლექსიურია: ინდოევროპული, სემიტურ-ქამიტური ენები.

მაგ., გერმანული der Bruder (ძმა) - die Brüder (ძმები), ინგლისურში man - men (კაცი - კაცები), რუსულში друг - друзья; книга/ам - მიც. ბრუნვაა მრ. რიცხვში, მაგრამ ცალ-ცალკე ვერ გამოიყოფა მათი ნიშნები, -ам ბრუნვასაც აღნიშნავს და რიცხვსაც.

ამას გარდა გამოყოფენ ანალიზურ და სინთეზურ ქვეჯგუფებს. ანალიზურ ენებში გრამატიკული მნიშვნელობები გამოიხატება დამხმარე სიტყვებით (მაგ., ინგლისური ენა), სინთეზურში კი - თვით სიტყვის ფორმით (მაგ., რუსული ენა).

მაგ., ბავშვი მიდის (ახლა). ინგლისურში - the child is going.

მასწავლებელი აწერინებს მოსწავლეს წერილს.

გერმანულად: der Lehrer lässt den Schüler einen Brief schreiben.

წერილი იწერება - The letter is written (Egl.). Der Brief wird geschrieben (გერმ.).

დ) პოლისინთეზურ ენებში ზმნა აერთიანებს მთელ წინადადებას და სიტყვა წინადადებას ნიშნავს.

მაგ., ინდიელთა ერთ-ერთ ენაზე (ჩინუკ ენა) i-n-i-á-j-u-d-am ნიშნავს: მე მოვედი, რომ მივცე ეს მას; ამერიკელ ინდიელთა ენაზე

ninaj-kwa-nak (მე-ხორც-ჭამ) ნიშნავს „მე ხორცს ვჭამ“. ამ ტინიხსა ჩუკოტკურ-კამჩატკური და ჩრდილოეთ ამერიკის ინდიელთა ენები.

ერთ დროს მეცნიერები ცდილობდნენ ენათა ჯენეტიკურ-ქრონოლოგიურად დაეჯგუფებინათ და გამოეყოთ ნაკლებგანვითარებული (პრიმიტიული) და განვითარებული ენები. ასეთი მიდგომა არამეცნიერული და მიუღებელია.

2. გენეალოგიური კლასიფიკაცია ენებს ნათესაობის ანუ წარმოშობის მიხედვით აჯგუფებს.

ფიქრობენ, რომ მონათესავე ენები მომდინარეობენ საერთო ფუძეენისაგან, რომელსაც დროთა განმავლობაში გამოეყო დიალექტები, ხოლო თანდათან ისინი ენებად იქცნენ.

ენების ისტორიული განვითარების შედარებით დგინდება მათი მსგავსება-განსხვავება. ისტორიულ-შედარებითი ანუ კომპარატივისტული მეთოდი ლინგვისტიკაში დაამკვიდრა XIX საუკუნეში გერმანელმა მეცნიერმა ფრანც ბოპმა; ამ მხრივ დიდია რასმუს რასკის დამსახურებაც.

ენათა ნათესაობის დასადგენად უნდა ჩამოყალიბდეს რეგულარული, კანონზომიერი ბგერათშესატყვისობები. ცხადია, მნიშვნელოვანია შესადარებელ ენათა გრამატიკული და ლექსიკური სისტემებიც.

სვკადასხვა მეცნიერი ენათა მეტ-ნაკლებად განსხვავებულ კლასიფიკაციას გვთავაზობს. დღეს 20-მდე ენათა ოჯახს გამოყოფენ, მაგრამ ენათა ყველა ჯგუფი არაა სათანადოდ შესწავლილი და ამდენად, კლასიფიკაციაც პირობითია.

ენათა ოჯახებია: ინდოევროპული, სემიტურ-ჩამიტური, თურქულ-ალათაური (ანუ თურანული), უნგრულ-ფინური, ჩინურ-ტიბეტური, დრავიდული, იბერიულ-კავკასიური, მონღოლური, პალეოაზიური, ავსტრალიის, პაპუა-ენების; ჩრდილო, ცენტრალური და სამხრეთ ამერიკის, პალეოაფრიკული, ამერიკის ენები (ზოგი მეცნიერი უწოდებს ამერიკულ ენებსაც)...

ოჯახებში, თავის მხრივ, გამოიყოფა ენათა შტოები (ჯგუფები).

ა) ყველაზე უკეთაა შესწავლილი ინდოევროპულ ენათა ოჯახი. მასში შედის ენათა რამდენიმე ჯგუფი: ინდური, ირანული (სპარსული, ოსური...), სლავური (რუსული, უკრაინული,

პოლონური...), ბალტიკური, გერმანიკული (გერმანული, ინგლისური, დანიური, შვედური...), რომანული ანუ იტალიკური (ლათინური, ფრანგული, იტალიური, ესპანური, რუმინული), ბერძნული, სლავური (ძველსომხური, ახალსომხური), კელტური, ალბანური და სხვ.

ინდოევროპული ენები დღეს ხუთივე კონტინენტზეა გავრცელებული, ხუთი საუკუნის წინათ კი მხოლოდ ევროპასა და აზიაში გვხვდებოდა (ინდოეთში, ირანსა და კავკასიაში). ამ ოჯახს უწოდებენ ასევე „ინდოგერმანულს“.

ბ) სემიტურ (ანუ სემიტურ-ქამიტურ) ენათა ოჯახში შედის:

1. სემიტური ენები: არაბული, ძველებრაული, აქადური, არამეული, ასირიული (ასურული ანუ აისორული), ფინიკიური; 2. ქამიტური ენები: ძველევგვიპტური, კობტური, კუშიტური ...

ფინიკიურ, უგარიტულ და ძველებრაულ ენებს უწოდებენ ქანაანურს.

„სემიტური“ და „ქამიტური“ ბიბლიური წარმოშობის სახელეობა.

შენიშვნა: ნ. მარი თვლიდა, რომ უნდა გამოიყოს ე-წ. „ნოეტური“ ენები, სადაც შევა სემიტური, ქამიტური და იაფეტური (ანუ ქართველური) ენები.

გ) ალათაურ-თურქულ ანუ თურანულ ენათა ოჯახში შედის: თურქული, თათრული, აზერბაიჯანული და სხვ.

დ) ქართულს აკუთვნებენ იბერიულ-კავკასიურ ენათა ოჯახს. თვით საქართველოში გავრცელებული ზოგი ენა სხვა ენათა ოჯახს ეკუთვნის. ამიტომ გეოგრაფიულია ცნება კავკასიის ენები, ხოლო გენეალოგიური – კავკასიური (ან იბერიულ-კავკასიური) ენები, სადაც 40-მდე ენა შედის. მაგ., კავკასიაში ინდოევროპულია სომხური (არმენული ჯგუფის), ოსური (ირანული ჯგუფის), რუსული, უკრაინული (სლავური ჯგუფის), ბერძნული; თურქულ-ალათაურია – აზერბაიჯანული.

გენეალოგიურ კლასიფიკაციაში განცალკევებით დგას ბასკური და იაპონური ენები. ზოგი მეცნიერი ბასკურს აკუთვნებს იბერიულ-კავკასიურ ენებს, თითქოსდა არსებობდა ეუსკარო-კავკასიურ ენათა დიდი ოჯახი, მაგრამ ეს ნათესაობა ჯერ არაა დადგენილი.

ამბობენ, რომ იაპონური ენათესავება რიუკიულ ენას, მაგრამ ენათა რომელიმე ოჯახს ვერ მიაკუთვნეს (ზოგჯერ განცალკევებულად მიიჩნევენ კორეულ და აინუურ ენებსაც).

სხვადასხვა დროს მეცნიერები ცდილობდნენ ენათა ეს დაჯგუფებები გაეერთიანებინათ მაკროოჯახებად (მაგ., ნოსტრატული მაკროოჯახი - ვ. მ. ილიჩ-სვიტიჩის მიხედვით, ევრაზიული მაკროოჯახი - ვ. მ. ილიჩ-სვიტიჩის მიხედვით და სხვ.).

ყველა მსგავსი ცდა მიზნად ისახავდა ენათა ჩამოყალიბებისა და განვითარების ისტორიული სურათის დადგენას, თუმცა ეს ძალზე ძნელი და ნაკლებპერსპექტიული საქმეა.

გერმანელი ენათმეცნიერების აზრით, ენების არსებობა ივარაუდება 5-6 ათასი წლის წინათ (კაცობრიობის ისტორია კი დაახლოებით მილიონ წელს მოიცავს).

§6. ენა და პოლიტიკა

ენობრივი პოზიცია პოლიტიკის უშუალო შემადგენელი ნაწილია. ეთნოკონფლიქტები და ეროვნული დაპირისპირებანი ეროვნული ენის ჩაგვრისა და დისკრიმინაციის შედეგია. ადამიანები მტკივნეულად განიცდიან ენობრივ დამცირებას, შევიწროებას, რადგან მცირერიცხოვანი ენები ხშირად იღვევებიან და იჩაგრებიან.

კაცობრიობის მთელი ისტორიის მანძილზე „ძლიერნი ამა ქვეყნისანი“ ენას პოლიტიკის სამსახურში აყენებდნენ, კრძალავდნენ მშობლიურ ენაზე სწავლას და ხალხს აჩეჩებდნენ მისთვის გაუგებარ უცხოურ ენას.

ქართველ ხალხს ხან გაათათრება ემუქრებოდა, ხან — გარუსება, ახლა კი ჩვენზე ნებით ვცდილობთ საკუთარი შვილები უცხოენოვან ბალებში, სკოლებში, კოლეჯებსა და უნივერსიტეტებში შევიყვანოთ, რითაც მშობლიურ ენას სულ უფრო ვავიწყებთ. ცნობილი ფაქტია, რომ ბავშვობაში დავით კლდიაშვილსა და მიხეილ ჯავახიშვილს სკოლაში ქართული დაავიწყეს და მათ ხელახლა მოუხდათ დედაენის შესწავლა. გავიხსენოთ, რას მოგვითხრობს აკაკი წერეთელი „ჩემს თავგადასავალში“, როგორ ზრდიდნენ მეფის რუსეთის ერთგულ მოხელეებს საქართველოში და ბავშვებს ქართულად სიტყვის თქმისთვისაც კი მკაცრად სჯიდნენ. მაშინ ყოველგვარ ეროვნულს კლავდნენ და აბუჩად იგდებდნენ, სახელმწიფო

დაწესებულებებში რუსულად მიმდინარეობდა საქმის წარმოება, სასამართლოში უბრალო ხალხს არაფერი ესმოდა...

ერთ დროს ანტიეროვნული პოლიტიკის გამტარებლებს ჩააგონებდნენ, ქართველები გზაგრავენო, გულშემატკივრის ნილაბაფარებულნი აქეზებდნენ, უარი ეთქვათ ქართულ განათლებაზე; უკიჟინებდნენ, დაეწერათ სახელმძღვანელოები მეგრულად, დაეებჯდათ ჟურნალ-გაზეთები, ეთარგმნათ ქართველი კლასიკოსების ნაწარმოებები და ა.შ.

თურქეთში მცხოვრებ ლაზებს თურქულმა პოლიტიკამ თითქმის გადააიწყო საკუთარი მოდგმა, ჯიში, ხოლო ლათინურენოვანი ანბანის ხელში შეჩეჩებით საკუთარ ფესვებთან მისასვლელი გზებიც მოუჭრა.

საკმაოდ შეზღუდულია ინგილოების უფლებები აზერბაიჯანში, ხშირად არ მიდის მათთან ქართული ჟურნალ-გაზეთები, ვერ ისმენენ ქართულ ტელე- თუ რადიოგადაცემებს.

არასწორი ენობრივი პოლიტიკა, როგორც წესი, მცირერიცხოვან ერებს ეხება და მათ წინააღმდეგაა მიმართული.

მაგ., ბასკები ესპანეთსა და საფრანგეთში ეროვნულ უმცირესობას წარმოადგენენ და გამუდმებით სჭირდებათ საკუთარი ენისა და უფლებების დაცვა.

ინგლისში შოტლანდიელები და უელსელები განიცდიან გაბატონებული ენის ზეწოლას.

ენათმეცნიერ ლილი გოქსაძეს მოჰყავს ნაწყვეტი ამერიკელ ლინგვისტ რიჩარდ როდრიგესის სტატიიდან, სადაც ავტორი ჰყვება, რა ძნელი იყო მისთვის ლიტერატურული ინგლისურის დაუფლება, რადგან ოჯახში ესპანურად ლაპარაკობდნენ. ამის გამო ის საზოგადოებასა და სკოლაში შებოჭილი იყო. შიშისაგან გაკვეთილებზე ხმას არ იღებდა. მხოლოდ შშობლების ხელშეწყობით დაძლია ეს შიში, როცა დედ-მამა ოჯახში ინგლისურად ალაპარაკდა (თუმცა დამახინჯებულ ინგლისურზე-გრინგოზე). როდრიგესი მალე წარჩინებულ მოსწავლედ იქცა, დიდ წარმატებებს მიაღწია, მაგრამ, სამწუხაროდ, დაირღვა ოჯახური იდილია. მოხდა ერთგვარი გაუცხოება დედ-მამასთან (იხ. „ბურჯი ეროვნებისა“, 1998, №1). მაშასადამე, ენობრივმა პოლიტიკამ გააბატონა ინგლისური ენა და საზოგადოებაში წარმატების მიღწევის საწინდარი გახადა.

ნაციონალიზმი, თუკი ის გულისხმობს საკუთარი ერისა და
ენის სიყვარულს, პატივისცემას, დაცვა-განვითარებას, ცხადია,
საჭირო და მისასაღებელია, მაგრამ უკიდურესი ნაციონალიზმი
შეიძლება გადაიზარდოს შოვინიზმში, სხვა ერების სიძულვეტში
ფაშიზმი და ნეოფაშიზმიც საფარველად ეროვნულ იდეებს
იყენებს და ამით ეწევა სპეკულირებას. ყოველგვარი რასიზმი თუ
ანტისემიზმი დამღუპველია ადამიანებისათვის.

ვიცი, რომ აფხაზეთისა და სამაჩაბლოს კონფლიქტებში
ენობრივი პოლიტიკაც ერია.

საქართველოში ძირითადი მოსახლეობა (70%) არის
ქართველობა, მაგრამ აქ ცხოვრობენ სომხები, აზერბაიჯანელები,
რუსები, ბერძნები, ოსები, უკრაინელები, ქურთები, ებრაელები და სხვ.
ქართველებს მათთან ყოველთვის კეთილმეზობლური დამოკიდებულება
ქონდათ. საქართველოში არასოდეს ყოფილა ებრაელთა რბევა და
დევნა, რაც ასე ხშირი იყო სხვა ქვეყნებში; ოცდაექვსაუკუნოვანი
მეგობრობა არ დაივიწყეს ისრაელში ასულმა ებრაელებმა, რომელთაც
საქართველოს მიწისა და ენის მაღლი გააყვათ. ისინი უშვებენ
ქართულ გაზეთებს, ჟურნალს, ჩამოაყალიბეს ქართული ცეკვისა და
სიმღერის ანსამბლები, თეატრალური დასი და აქვთ ქართული
რადიოგადაცემებიც. როგორც ამბობენ, სხვა ქვეყნიდან ასულ არც
ერთ ებრაელს არა აქვს ასეთი ნოსტალგია და სიყვარული
დატოვებული ქვეყნისადმი.

ყოველივე ეს კიდევ ერთხელ მოწმობს, რომ ენას უდიდესი
ძალა აქვს და პოლიტიკასთან მჭიდროდაა დაკავშირებული.

§7. ინტერნაციონალური, ნაციონალური (ეროვნული) და ხმლოვნური ენები

ეროვნული ენა ემსახურება ერს, თუმცა ის ყოველთვის არაა
სახელმწიფო ენა. მაგალითად, აფრიკაში რამდენიმე ნაციონალური
ენაა, მაგრამ სახელმწიფო ენა ზოგან ინგლისურია, ზოგან –
ფრანგული და მაღალ კლასებში მოსწავლეები ამ ენებზე სწავლობენ.
ინდოეთში ნაციონალური ენებია: ჰინდი, ბენგალური, ურდუ და სხვ.,
სახელმწიფო ენა კი ინგლისურია.

დღეს არსებული ენებიდან ემრავლესობა ტომობრივია, რომელთაც სახელმწიფო ენის სტატუსი არა აქვთ, მხოლოდ 300-ოდე არის ოფიციალური ენა.

მაგალითად, ფრანგული სახელმწიფო ენაა ბელგიაში, შვეიცარიაში, კანადაში, ჰაიტისა და მონაკოს რესპუბლიკებში. ინგლისური სახელმწიფო ენაა: აშშ-ში, დიდ ბრიტანეთში, ავსტრალიაში, ახალ ზელანდიაში, კანადაში, ირლანდიაში (აფრიკის 15 სახელმწიფოში ერთ-ერთი ოფიციალური ენა ინგლისურია).

1997 წელს გაეროში 185 ქვეყანა შედიოდა. მის სამუშაო ენებად გამოცხადებულია: ინგლისური, ფრანგული, რუსული, ესპანური, არაბული და ჩინური ენები.

ნატოს სამუშაო ენებია ინგლისური და ფრანგული.

ევროგაერთიანებაში 11-ვე ენა თანაბარუფლებიანია: დანიური, გერმანული, ინგლისური, ფინური, ფრანგული, ბერძნული, იტალიური, ნიდერლანდიური, პორტუგალიური, შვედური, ესპანური.

ენებისა და სახელმწიფოების რიცხვი, ცხადია, სრულიად განსხვავებულია. დღესდღეობით მსოფლიოში რამდენიმე ასეული სახელმწიფოა, სადაც ლაპარაკობენ 5.500-მდე ენაზე (როგორც აღვნიშნეთ, ენათა რაოდენობის რიცხვი, სხვადასხვა მონაცემების მიხედვით, მერყეობს 3500-დან 5500-მდე).

ზოგ სახელმწიფოში ერთი სახელმწიფო ენაა, ზოგან – რამდენიმე. ზოგი ენა კი რამდენიმე ქვეყანაშია სახელმწიფო ენად გამოცხადებული. მაგალითად, შვეიცარიაში სახელმწიფო ენებია: გერმანული, ფრანგული, იტალიური, რეტორომანული; კანადაში: ინგლისური და ფრანგული; ბელგიაში: ფრანგული და ფლამანდი. ესპანური სახელმწიფო ენაა ესპანეთში და ლათინური ამერიკის 19 ქვეყანაში, არაბული – აზიისა და აფრიკის 20-ზე მეტ ქვეყანაში (პალესტინა, ეგვიპტე, სირია, ერაყი).

ადგილობრივ მაცხოვრებელთა ეროვნულ ენას უწოდებენ ავტოქტონურს, კოლონიზატორთა ენას კი – ეგზოქტონურს (მაგალითად, ინდოეთში – ინგლისური, ლათინურ ამერიკაში – ესპანური ან პორტუგალიური, აფრიკის ზოგ ქვეყანაში – პორტუგალიური).

შეუძლებელია სახელმწიფო ენად გამოცხადდეს ქვეყანაში მცხოვრები ყველა ეროვნული უმცირესობის ენა. მაგალითად,

გერმანიაში ცხოვრობენ დანიელები, სერბები, ფრიზები, თურქები, იტალიელები, ბერძნები, ესპანელები და სხვ. მაგრამ სახელმწიფო ენად ვერ გამოაცხადებენ ამ ენებს.

კუნძულ ჰაიტზე ოფიციალური ენაა იჯინ-ენა (კრეოლური), რომელიც წარმოადგენს ინგლისურისა და ადგილობრივი ენის ნარეკს (სხვადასხვა ქვეყანაში სერიოზულად არიან შემფოთებული ინგლისური ენის მასობრივი შემოჭრის გამო, რასაც უწოდებს „მონდიალიზაცია“ — გამსოფლიურება; ლინგვისტები თუ პოლიტიკური მოღვაწეები წუხან, რომ ბევრ ენაში საოცრად მომრავლდა ინგლისური და ამერიკული სიტყვები).

საინტერესოა, რა მდგომარეობაა ამა თუ იმ ენაზე მოლაპარაკეთა რაოდენობის მიხედვით: ამ მხრივ პირველ ადგილზე დგას ჩინური ენა (მილიარდზე მეტი ადამიანი), მეორეზე — ინგლისური, რომელიც 322 მლნ ადამიანისათვის არის მშობლიური ენა (ამათგან მხოლოდ 55 მლნ ცხოვრობს დიდ ბრიტანეთში). ინგლისურს, როგორც მეორე მშობლიურ ენას, 400 მლნ ადამიანი იყენებს, ხოლო როგორც უცხო ენას — 800 მლნ.

ენების უდიდეს ნაწილზე ძალზე ცოტა ადამიანი ლაპარაკობს (მათ ზურაბ ჭუმბურიძე უწოდებს „ლილიპუტ“ ენებს, ხოლო ძალზე გავრცელებულებს — „გოლიათ“ ენებს).

მაგალითად, თითქმის გადაშენდა აფხაზურ-ადიღურთა წარმოშობის ჩრდილოკავკასიური ენა — უბიხური (რამდენიმე ათეული კაცი თუ ლაპარაკობს); წოვათუშურ ანუ ბაცბურ ენაზე საუბრობს 3.000-მდე ადამიანი (ახმეტის რაიონი, სოფ. ზემო ალვანი); უდიურ ენაზე ლაპარაკობს 9.500-მდე ადამიანი (უდებს თვლიან ძველ ალბანელთა შთამომავლებად, ისინი ცხოვრობენ საქართველოში — ყვარლის რაიონში და აზერბაიჯანში), ბოთლიხურზე — 3.000-მდე, კაპუჭურ (ბეჟიტურ) ენაზე — 2.500 კაცი; კეტურად (კრასნოიარსკის მხარეში) — 2.500 ადამიანი, ნიხუურად (კ.სახალინზე და ამურის შესართავთან) — 4.000-მდე; იაკუტიაში არის ოდულური (იუკაგიური) ენა, რომელზეც მხოლოდ 250-მდე ადამიანი ლაპარაკობს.

საერთოდ უნდა ითქვას, რომ თითოეული ენა, იქნება ის მცირერიცხოვან თუ მრავალრიცხოვან ხალხთა ენა, კაცობრიობის მონაპოვარია, საჭიროა მისი დაცვა და ზრუნვა იმისთვის, რომ არ გაქრეს და გადაშენდეს იგი.

ინტერნაციონალური ანუ საერთაშორისო ენების ფუნქციას დღეს ასრულებს ყველაზე გავრცელებული ნაციონალური ენები: ინგლისური, ესპანური, ფრანგული, რუსული (ყოფილ სსრკ-ში), კავშირის ხალხებში და ყოფილ სოციალისტურ ქვეყნებში). ლათინური შუა საუკუნეებში ინტერნაციონალური ენა იყო კათოლიკური სამყაროსთვის, არაბული კი – მაჰმადიანურისთვის.

გარდა ბუნებრივად ჩამოყალიბებული (ადამიანური) ენებისა, არსებობს ე.წ. ხელოვნური ენებიც: საერთაშორისო დამხმარე ენები, ფორმალურ-ლოგიკური, პროგრამული და ნიშანთა ენები (ჟესტ-მიმიკის, მორზეს ანბანი...). ლაპარაკობენ მუსიკისა და პლასტიკის ენებზეც (მუსიკალურ ხელოვნებაში, ქორეოგრაფიაში, პანტომიმაში).

კარგა ხნია მეცნიერები ფიქრობდნენ ხელოვნური საერთაშორისო ენების შექმნაზეც. XVII-XX საუკუნეებში ამისთვის 1.000-მდე პროექტი შეიქმნა, მაგრამ მხოლოდ რამდენიმე განხორციელდა. ზოგი ხელოვნური ენა ბუნებრივი ენებისგან დამოუკიდებელი იყო, ზოგს მათგან ნასესხები ჰქონდა მასალა, ზოგიც ორივე ტიპის ნარევს წარმოადგენდა. წერილობით-ბგერით სისტემებს უწოდებენ პაზილალიებს, საყოველთაო წერითი სისტემის მქონეს – პაზიგრაფიებს. ცნობილია სანოტო ანბანით (და ბგერებით) გამოხატული მუსიკალური ენა „სოლრესოლი“ (1817-1866), ასევე ციფრებით, ფერებით, ჟესტებით გამოხატული ენები...

1879 წელს გერმანიაში ი. შლაიხერმა შექმნა ხელოვნური ენა „ვოლაპუკი“, რომელშიც გამოიყენება ინგლისური, გერმანული, ფრანგული, ლათინური და სხვ. სიტყვები (ინგლისური word > vol, speak > puk > volapük, ე.ი. მსოფლიო ენა).

1887 წელს პოლონეთში შეიქმნა ხელოვნური ენა – ესპერანტო, რომელიც ყველაზე მეტად გავრცელდა. საფუძველი ჩაუყარა ვარშაველმა ექიმმა ლ. ლ. ზამენჰოფმა (მისი ფსევდონიმი იყო „ესპერანტო“, რაც ნიშნავდა „იმედინას“). ამ ენაში გამოყენებულია ინტერნაციონალური სიტყვები (ძირითადად რომანული წარმოშობისა, გვხვდება გერმანული და სლავური ელემენტებიც), გრამატიკა შედარებით მარტივია, მკაცრად იცავს წესებს. სულ ძირითადია 16 გრამატიკული წესი, მეტყველების ნაწილებისათვის

გამოყენებულია 11 დაბოლოება (0 - არსებითი სახელებისთვის, a - ზედსართავი სახელისთვის, e - ზმნიზედისთვის...).

1887 წელს შექმნილი იყო 927 ძირი, 1970 წელს მათგან მხოლოდ რიცხვა 16.000-ს მიაღწია. ესპერანტოზე ბევრი მხატვრული და სამეცნიერო-ტექნიკური ლიტერატურაა თარგმნილი, 1984 წელს ამ ენაზე მუშაობდა 9 რადიოსადგური, ხოლო 1987 წელს აღინიშნა ესპერანტოს 100-წლიანი იუბილე.

ცნობილია კიდევ სხვა ხელოვნური ენებიც: ილო ენა (1907წ.), ლათინო-სინე-ფლექსიონე (1903 წ.), ოქციდენტალი (1921-1922წწ.), ინტერლინგვა (აშშ, 1951წ.), ნოვიადი (1928, დანია) და სხვ.

სპეციალიზებულ, ხელოვნურ ენებად ითვლება პროგრამული ენები ეგმ-თვის. 1957 წელს აშშ-ში შემუშავდა „ფორტრანი“, 1960 წელს - „ალგოლ-60“, 80-იანი წლებისთვის არსებობდა 500-ზე მეტი პროგრამული ენა (ბეისიკი, ალგოლ-68, პასკალი, ადა ...).

ჯერ კიდევ XIX საუკუნეში ინტერნაციონალურ ლინგვისტურ საზოგადოებას სურდა შეექმნა უნივერსალური საერთაშორისო ხელოვნური ენა. ენათმეცნიერთა კამათში ასეთი ენის შესახებ სხვადასხვა დროს მონაწილეობდნენ: პ. შუხარდტი, პ. მეიერი, ბოდიუენ დე კურტენე, XX საუკუნეში - ა. მეიე, ო. იესპერსენი, ე. სეპირი, კ. ულენბეკი, შ. ბალი, ჟ. ვანდრიესი და სხვ.

ყოველ ასეთ ტდას საბოლოო მიზნად ჰქონდა კაცობრიობისთვის საყოველთაო ენის შექმნა, მაგრამ უნდა ითქვას, რომ ასეთი ინტერნაციონალური ენა ვერასოდეს შეცვლის მშობლიურს და ვერ დაიკავებს მის ადგილს. არამეცნიერულია ერთი ზოგადსაკაცობრიო ენისა და საბოლოოდ ერთი ენის შექმნის იდეაც. ეს შეხედულება პოპულარული იყო კომუნისტური იდეოლოგიისათვის და ზოგიერთი ვაი-მეცნიერი თავსაც იწონებდა ამ „პროგრესული“ და „ხელსაყრელი“ იდეით.

შეუძლებელია ოდესმე ერთნაირად და ერთ ენაზე ილაპარაკონ იაპონელმა და გერმანელმა, თურქმა და პოლანდიელმა, იაკუტიელმა და ქართველმა. თეორიულადაც რომ დაუშვათ ასეთი შესაძლებლობა, დროთა განმავლობაში ენა თანდათან შეიცვლება, განჩნდება დიალექტები და შემდეგ - დამოუკიდებელი ენებიც.

არ შეიძლება რომელიმე პოპულარულმა და გავრცელებულმა საერთაშორისო ენამ შეავიწროვოს ან განდევნოს დედაენა, რომელიც

ადამიანის ეროვნულ მეობასთან სიღრმისეული ფესვებითა და კავშირებული, რისი ამოძირკვაც შეუძლებელია და დიდი დანაშაულია კაცობრიობისა და ღვთის წინაშე.

ეროვნული
ნიშნობითაა

§8. დედაენა

„დედაენა... უკეთესი ღონისძიებაა ნორმალური გონებითი და ზნობითი გახსნისათვის. ვინც ზედმიწევნით არ სწავლობს თავის ენას, ის ვერასოდეს ვერ მიეწევა გეროვანს სიღრმეს აზრისას და გრძობისას“.

(ი. გოგებაშვილი)

რა არის დედაენა ჩვენთვის? შეიძლება თუ არა ადამიანს ორი ან მეტი მშობლიური ენა ჰქონდეს? ნუთუ დედაენაც მხოლოდ იმ ფუნქციებს ასრულებს, რასაც საერთოდ ნებისმიერი ენა? განა ახალდაბადებული ბავშვისათვის სულ ერთია, რომელ ქვეყანაში გაიზრდება და რომელი ენა გახდება მისთვის მშობლიური?

ეს კითხვები ბევრ დავასა და კამათს იწვევდა და იწვევს მეცნიერთა შორის.

ყოველ ადამიანს ერთი დედაენა აქვს, რომელზედაც დედა ესაუბრება, რომელზედაც ენას აიღვამს (თურმე ფერეიდნელი ქართველებიდან ქართული ენა მხოლოდ იმ ოჯახებში შეინარჩუნეს, სადაც ბავშვებს დედა ქართველი ჰყავდათ!). ესაა მისი ერის, მშობლების ენა. როგორც წესი, ადამიანი მხოლოდ დედაენაზე აზროვნებს, ფიქრობს (ცხადია, არიან გამონაკლისებიც, რომელთაც შეუძლიათ რამდენიმე ენაზე აზროვნება, მაგრამ ენის ყველა ნიუანსისა და სიღრმის წვდომა მხოლოდ დედაენაზეა შესაძლებელი). თითქმის ყველა გენიალური ნაწარმოები დედაენაზე შეუქმნიათ, რადგან მხოლოდ მშობლიურ ენას აქვს განუმეორებელი ხიბლი და ადამიანის შინაგან სამყაროსთან დაკავშირებულია უზილავი სიმებით. დედაენაზე ნათქვამი თითოეული სიტყვა უჩვეულო ფერით, სურნელით გამოირჩევა, რაც გვაგონებს უბედნიერეს ხანას - ყრმობას, დედის ალერსსა და მშობლიური კუთხის კოლორიტულ ხმებს.

ადამიანის გონებრივი განვითარება მხოლოდ დედაენაზე შეიძლება, სხვაგვარად ეს პროცესი ბრკოლდება. ამით არააინ უარყოფს უცხოური ენების შესწავლის აუცილებლობას, რამდენადაც დედაენას ვერც ერთი სხვა ენა ვერ შეეცვლის. ი. ვ. გოეთე წერდა: „რაც უფრო მეტი უცხო ენა ვიცით, კიდევ მეტს ვიგებთ დედაენის შესახებ“.

დედაენა ყოველთვის ახლობელი და ძვირფასია, მიუხედავად მისი განვითარების დონისა და გავრცელებულობისა.

როგორც დედის არჩევა არაა დამოკიდებული ადამიანის ნება-სურვილზე და ის ყველას უნდა უყვარდეს (და უყვარს კიდევ), განურჩევლად სილამაზისა, ინტელექტისა და ასაკისა, ასევე სისხლზორცეულია დედაენის სიყვარული და მასთან კავშირი, რადგან ესაა საკუთარი ფესვების, გენის, ერის სიყვარული.

ცნობილი ენათმეცნიერის, ედუარდ სეპირის აზრით: (ხალხები) „გარკვეულწილად განიცდიან იმ კონკრეტული ენის ზეგავლენას, რომელიც წარმოადგენს მოცემულ საზოგადოებაში ურთიერთობის საშუალებას... ჩვენ ვხედავთ, გვესმის და აღვიქვამთ ასე ან სხვაგვარად ამა თუ იმ მოვლენას არსებითად იმის წყალობით, რომ ჩვენი საზოგადოების ენობრივი ნორმები ვარაუდობენ გამოხატვის მოცემულ ფორმას“.

გავიხსენოთ გიორგი მთაწმინდლის „იოვანესა და ექვთიმეს ცხოვრება“, სადაც მოთხრობილია პატარა ექვთიმეს მძიმე ავადმყოფობის ამბავი უცხოეთში. მამას მისი გადარჩენის იმედიც კი გადაეწურა და ყოველ წამს ელოდა შვილის სიკვდილს. სასოწარკვეთილი მშობელი ღვთისმშობლის წმინდა ტაძარში წავიდა და წმ. მარიამის ხატს ევედრებოდა შემწეობას. სენაკში დაბრუნებულმა იოვანემ იგრძნო საკვირველი სურნელი და დაინახა ექვთიმე, რომელიც ღვთისმშობლის მაღლით წამოწეულიყო და საწოლზე სრულიად გამოჯანმრთელებული იჯდა. გახარებულ მამას ექვთიმემ უამბო წმ. მარიამის გამოცხადების ამბავი. მას თურმე ქართულად უკითხავს, რა გჭირსო. ვკვდებიო, უპასუხნია ვაჟს. ღვთისმშობელი მისულა, ხელზე შეხებია და უთქვამს: „არაა არს ვნებაა შენ თანა, აღღევ, ნუ გეშინინ და ქართულად ხსნილად უბნობდი“.

მართლაც, ექვთიმე განიკურნა. მანამდე თუ ქართულად მოიხსენიებდა, ახლა წყაროსავით გადმოსჩქეფდა მისი ბირიდან უწმინდესი ქართული: „ვითარცა წყაროდ აღმოდინ უწმინდესი ქართველთა“. იგი ქართველებს მოეკვლინა ახალ ოქროპირად და წიგნთაგან დიდად ნაკლოვანი ქართლის ქვეყანა გაამდიდრა სულიერი საუნჯით.

ასე აღწერა გიორგი მთაწმინდელმა ღვთისმშობლისა და დედაენის მადლით ყრმა ექვთიმეს განკურნება.

XIX საუკუნეში დიდმა იაკობ გოგებაშვილმა თავის ბრწყინვალე მოთხრობაში „ივენანამ რა ჰქმნა?“ კიდევ ერთხელ შეგვახსენა დედის ნამღერი „ივენანას“ სასწაულმოქმედი ძალა.

ანდა რა ტკივილი იგრძნობა მიხ. ჯავახიშვილის „მიწის ყივილში“! სამშობლო- და ენადავიწყებულ მოხუც ანდრე კაშორში თანდათან იღვიძებს ქართველობა და ზდება საოცრება: მას ავიწყდება ფრანგული, ვერავის ცნობს და ქართულად ამეტყველდება. სიკვდილის წინ დედაენამ ის ისევ ანდრო კაიშაურად აქცია, ნოსტალგიის მტანჯველმა გრძნობამ საკუთარი ფესვები მოაძებნინა, გაუღვიძა ბავშვობისა და სამშობლოს სურათები.

დედაენისა და მამულის მონატრება ბევრ ქართველს ექცა მოუშუშებელ ტკივილად. ბევრს ჩაჰყვა სამარეში უკანასკნელ ნატვრად, საქართველოს ერთი მუჭა მიწა მაინც მოებნიათ მათს მკერდზე...

რამდენიმე წლის წინ გერმანიაში გარდაიცვალა ქართველი კაცი ნიკოლოზ ჯანელიძე, რომელიც ომის შემდეგ იქ დარჩა და სამშობლო აღარ უნახავს. ის სიცოცხლის ბოლომდე ქართულ საქმეს ემსახურობდა: ასწავლიდა ქართულს გერმანელებს (მათ შორის პროფ. ვინფრიდ ბოედერს), ერთ-ერთ სკოლაში ჩამოაყალიბა ქართული თეატრალური დასი და გერმანელ ბავშვებს ქართულ სიმღერებს ასწავლიდა, თარგმნა და დაბეჭდა „ქართული ზღაპრები“, მოთხრობები, „ქართული სამზარეულო“. მართლაც, მას არ აკლდა სახელი, პატივისცემა, მაგრამ მაინც უცხო და მარტო იყო, ამიტომაც წერდა ერთ-ერთ პირად ბარათში: „ჩემი ძვლებიც კი ტირიან საქართველოზე“.

დედაენას ენის საერთო ფუნქციების გარდა დამატებით აქვს განსაკუთრებული ფუნქციებიც: აზრის წარმოქმნაში, ეროვნული

კულტურის ჩამოყალიბებაში მონაწილეობა, ადამიანების უბრალოდ ერთობის ვრად ქცევის უნარი. მართლაც, უღელდენო ადამიანი უსამშობლო და უგვარტომოა.

მხოლოდ ეროვნული სულისკვეთება გადაარჩენს ადამიანს ფსევდოკოსმოპოლიტიზმის იდეის ქადაგება ბრჭყვიალა ყალბ თვალს ჰგავს და ფეხქვეშ გვაცლის იმ ნიადაგს, რომლის ფესვებზედაც ამოვიზარდეთ.

დიდი გერმანელი ენათმეცნიერი ვილჰელმ ფონ ჰუმბოლდტი წერდა: „ენა ხალხისა თითქოს სულის გარეგანი გამოვლენაა; ენა ხალხისა არის მისი სული და სული ხალხისა არის მისი ენა — ძნელია წარმოვიდგინოთ ერთმანეთის უფრო იგივეური ორი სხვა რაიმე მოვლენა“. ის აღიარებდა თეორიას, რომლის მიხედვიდაც, ენა ენერგიაა, აქტიური ძალა, მოქმედი და არა შექმნილი — პროდუქტი.

საბჭოთა პერიოდში ჰუმბოლდტის თეორია იდეალისტურად მიაჩნდათ და აკრძალული იყო.

ჟ. პიაჟე და მისი მიმდევრები თვლიდნენ, რომ ახალდაბადებული ბავშვი ენობრივად სუფთა დაფას (tabula rasa) წარმოადგენს და უნარი აქვს შეითვისოს ნებისმიერი ენა, რომელ კოლექტივშიც გაიზრდება, ე. ი. სულ ერთია, რომელი ენა იქცევა მისთვის მშობლიურად.

ე. ლენებერგისა და ნ. ზომსკის თეორიის თანახმად, ახალდაბადებულ ბავშვს აქვს თანდაყოლილი ლინგვისტური პროგრამა, ე. წ. უნივერსალური გრამატიკა, ანუ მეტყველების ნიჭი, რაც მას ცხოველისაგან განარჩევს.

მესამე შეხედულებით კი, ეს გენეტიკური პროგრამა მხოლოდ დედაენის მიმართ არის ჩადებული. ძალღის ლეკვი რომ ყვეფას სწავლობს, კატის კნუტი — კნავილს, ასევეა გენეტიკურად განპირობებული მშობლიური ენის შესწავლაო. მაგრამ ეს არ ნიშნავს, რომ დედაენის სწავლა საზოგადოების გარეშე შეიძლება ანდა სხვა ენობრივ გარემოში ბავშვი მაინც დედაენაზე ალაპარაკდება.

ესპანელმა ინჟინერმა პედრო მონაგასმა გამოიგონა ჯიბის ხელსაწყო, რითაც შესაძლებელი ხდება ჩვილი ბავშვის ტირილის მიზეზის გარკვევა, ე. ი. ძუძუთა ბავშვის ტირილი სხვანაირი ყოფილა შიშხილის, დაღლილობის, ტკივილისა თუ მოწყენილობის დროს. ქართულმა ლინგვისტმა, ფონეტიკმა პროფ. ზ. ჯაფარიძემ ასევე

ექსპერიმენტულად დაადასტურა, რომ ადამიანის მეტყველების პირველი ნიშნები ჩვილ ბავშვებშიც არსებობს. სხვადასხვა ეროვნების (კერძოდ, ქართველ და რუს) ახალშობილთა ტირილის შედარებით მან გამოავლინა სრულიად მოულოდნელი და სენსაციური ფაქტი მათი ტირილის მახასიათებლებში განსხვავება ყოფილა, ე.ი. თურმე ისინი განსხვავებულად ტირიან. ეს დაადასტურა სპეციალურმა აპარატურამაც და ხანგრძლივმა აუდიტორულმა ანალიზმა. მეცნიერმა ეს ფაქტი ახსნა ქართულისა და რუსულის ცნობილი ფონეტიკური თავისებურებებით და გამოიტანა ეჭვმიუტანელი დასკვნა, რომ მშობლიური ენის საწარმოთქმო ჩვევათა ჩანასახი ახალშობილსაც აქვს.

აშშ-ში, შვედეთსა და რუსეთში ფსიქილოგებისა და ლინგვისტების ცდებით დადასტურდა, რომ დედის ნამღერი „იანანა“ და ბავშვთან სპეციალურად მოჩლექით, ალერსით ლაპარაკი ხელს უწყობს მისი შემეცნების განვითარებას, დედაენის ფონეტიკური სტრუქტურისა და საერთოდ ენობრივი უნარ-ჩვევების სწრაფ ათვისებას. უცხოეთში ჩაატარეს ცდა, თუ რა ზეგავლენას ახდენს ძუძუმწოვარა ბავშვზე დედაენაზე საუბარი. აღმოჩნდა, რომ ბავშვი გაცილებით ინტენსიურად წოვს ძუძუს, როცა მას დედა ესაუბრება დედაენაზე და არა — რომელიმე უცხო ენაზე.

დიდი პედაგოგისა და მოაზროვნის კ. უშინსკის აზრით, არამშობლიურ ენაზე ბავშვის აღზრდა-განათლება უარყოფით გავლენას ახდენს მის გონებრივ განვითარებაზე. იაკობ გოგებაშვილი დედაენას უწოდებდა „გონების ბუნებითს იარაღს“. აკ. წერეთელი წერდა, რომ XIX საუკუნეში პედაგოგებმა შენიშნეს, ვინც დედაენა და ქართული წერა-კითხვა იცოდა, რუსულსაც უკეთ სწავლობდა, რუსულად სწავლის დროს კი ბავშვებს გონება უჩლუნგდებოდათ. „ეს რომ გაიგო ვორონცოვმა, ბრძანა, ქართველი ყმაწვილებისათვის ჯერ, პირველ ხანებში, დედაენა ესწავლებინათ და მერე გადაეყვანათ უცხოზე“. ილია ჭავჭავაძე თავის პუბლიცისტურ წერილში „ბ-ნ იანოვსკის წერილის გამო“ წერდა: „უდედაენოდ გონების გახსნა ბავშვისა ყოვლად შეუძლებელია. მაშინ სკოლა გონების გახსნის სახსარი კი არ არის, გონების დაჩაგვისაა, გონების დახშვისა, დართგუნვისა, გათახსირებისა“.

ცნობილმა ექიმებმა გამოიკვლიეს, თუ რა გავლენას ახდენდა ჯანმრთელობაზე არამშობლიურ სკოლებში სწავლა. მაგალითად, პედიატრმა სიკორსკიმ ჩაატარა ექსპერიმენტი პრელონგაციის გერმანულენოვან სკოლებში (მსგავსი ცდა ჩაატარეს იაპონიაში ინგლისურენოვან სკოლებშიც), პროფ. ირ. ფაღავამ კი — საქართველოში. აღმოჩნდა, რომ არამშობლიურ სკოლებში ბავშვებს არტერიული წნევა უფრო მაღალი ჰქონდათ (კვირა დღეს კი წნევა ნორმალური აღმოაჩნდათ).

მაშასადამე, დედაენის უარყოფა სწავლის დროს ნეგატიურად მოქმედებს ბავშვის ჯანმთელობაზე. ამიტომ ადამიანს უფლება უნდა ჰქონდეს მშობლიურ ენაზე მიიღოს განათლება, თუკი ეს ენა კულტურულია, აქვს საკუთარი დამწერლობა და ჩამოყალიბებული ლიტერატურული ტრადიციები. მთავარია, არ დაირღვეს ენათა თანასწორობის პრინციპი, არ დაიჩაგროს სხვა ენა, ძალით არ მოახვიონ თავს საზოგადოებას უცხოური ენა.

საფრანგეთის სენატის წამყვანი სპეციალისტი ბენედიქტ რუჟე ერთ-ერთ წერილში საუბრობდა ფრანგული ენის დაცვის პოლიტიკაზე. თურმე 20 მარტს 50-მდე ფრანკოფონურ სახელმწიფოში აღინიშნება ფრანკოფონიის მსოფლიო დღე. ეწყობა ფრანგული ენის კვირეული (შვეიცარიაში, კვებეკსა და ბელგიაშიც), ცდილობენ მოქალაქეთა ყურადღების მიპყრობას (ე.წ. სენსიბილიზაციას) ფრანგული ენისადმი. „თითოეულ ფრანგს უნდა დავანახოთ“ მრავალი წახნაგი ფრანგული ენისა: ის, რომ ფრანგული ენა წარმოადგენს პიროვნულსა და კოლექტიურ კაპიტალს“ („ბურჟი ეროვნებისა“, 1998, №2). მათ უნდა გააცნობიერონ ფრანგული ენის როლი საზოგადოებრივი ურთიერთობების ჩამოყალიბებაში, მისი საერთაშორისო მნიშვნელობა, რათა ყველასთვის მისაღები გახდეს ფრანგული ენის სიცოცხლისა და პრესტიჟის მნიშვნელობა. თუმცა ისიც უნდა ითქვას, რომ პარალელურად ზრუნავენ რეგიონალური ენების განვითარებაზე (ბრეტონული, კატალონური, კორსიკული, ბასკური, ოქსიტანური, კრეოლური).

მართლაც, სამაგალითოა საფრანგეთისა და ფრანგების დამოკიდებულება მშობლიური ენისადმი.

დახვეწილი სალიტერატურო ენით მეტყველება პრესტიჟულია ყველა ცივილიზებულ ქვეყანაში. ალბათ ბევრს ახსოვს ინგლისის

ერთ-ერთი პოლიტიკური მოღვაწის ირგვლივ ატეხილი სკანდალი იმის გამო, რომ თურქე ის არასწორი ორთოგრაფიით წერდა სიტყვას „ხვალ“ (tomorrow), რაც არ ეკადრებოდა.

გავიხსენოთ ბერნარდ შოუს შესანიშნავი ნაწარმოები „პიემალიონი“, სადაც უბრალო მეყვავილე გოგონა ელიზა დიულიტილი დახვეწილი, არისტოკრატიული ინგლისურის დაუფლების შემდეგ მიიღეს ელიტარულ საზოგადოებაში და ეჭვიც არ შეჰპარვიათ მის მდაბიო წარმომავლობაში. ასე დიდი მნიშვნელობა აქვს მეტყველების დახვეწილობას, ლექსიკის სიმდიდრეს.

სასიცოცხლო მნიშვნელობა აქვს დედაენის მოვლას, მასზე ზრუნვას. ზოგმა ადამიანმა, პოლიგლოტმა, შეიძლება იცოდეს 8, 10, 20, 40 ან მეტი ენაც კი, მაგრამ დედაენის მსგავსად ვერც ერთს ვერ დაუუფლება, სიღრმისეულ ნიუანსებს ვერ ჩასწვდება და ძირითადად მაინც მშობლიურ ენაზე იაზროვნებს.

დიდი ილია ამბობდა: „ენა ადამიანისა, მისი სიტყვიერება მთელი ხელთ უქმნელი ისტორიაა, ერისა ცალკე და კაცობრიობისა საზოგადოდ“ („აი, ისტორია“).

მართლაც, ქართველი ხალხის ისტორია, ეროვნული ფსიქოლოგია და უძველესი ტრადიციები უკუფენილია ქართულ ენაში. მასში გამოხატულია ჩვენი ხალხის სული, იგრძნობა გარდასულ საუკუნეთა სუნთქვა, ჩანს შორეულ წინაპართა მსოფლალქმა, რადგან ენაში ჩადებულია ქართველი ერის გენეტიკური კოდი, რომელიც მემკვიდრეობით გადაეცემა.

აბსურდულია ორი მშობლიური ენის ქადაგება. სხვა ენა ადამიანისათვის ვერასოდეს გახდება დედაენა. რაც უნდა სრულყოფილად და ზედმიწევნით ფლობდეს ადამიანი უცხოურ ენას, ის ვერასოდეს შეუცვლის დედაენას, რომელიც ეროვნების ბურჯად ითვლება. დედაენაზე დიდადაა დამოკიდებული ადამიანის ხასიათის ფორმირება და პიროვნების ჩამოყალიბება.

თავი მეორე
ქართველური ენები, ქართული
სალიტერატურო ენა, დიალექტები

§9. ქართველთა წარმომავლობა

თეორიები ქართველი ტომების ჩამოყალიბების შესახებ ეყრდნობა წერილობით ცნობებს, ენობრივ და არქეოლოგიურ მასალებს.

ქართული ენის წარმომავლობის საკითხი მჭიდროდ უკავშირდება ქართველთა წარმოშობის პრობლემასაც. დღემდე საკამათოა, სახლობდნენ ქართველები მუდმივად დღევანდელ ტერიტორიაზე თუ სხვა კუთხიდან არიან ჩამოსახლებული. აქ შეხედულებები ორად იყოფა: პირველის მიხედვით, ქართველები მკვიდრ მოსახლეობას წარმოადგენენ, ხოლო მეორე შეხედულებით, ისინი ჩამოსახლებული არიან მცირე აზიიდან, საიდანაც ხეთებმა და სხვა ტომებმა გამოდევნეს.

ბერძენი ისტორიკოსი ჰეროდოტე (ძვ. წ. 484-425წწ.) ეგვიპტური წარმოშობისად მიიჩნევდა დასავლეთ საქართველოში მოსახლე კოლხებს, მეფე სესოსტრისის მოლაშქრეების შთამომავლებად, რომლებიც მდ. ფაზისთან დასახლდნენ. ამას მეცნიერი ზოგი ადათისა და სამეურნეო საქმიანობის წესების მსგავსებით ადასტურებდა. ფიქრობენ, რომ ქართველებს ოდესღაც ემეზობლებოდნენ წინა აზიის, შუამდინარეთის (შუმერები, ჰურები, კასიტები, ხეთები, ლუვიელები, პროტოხეთები, მუშკები) და ხმელთაშუა ზღვის აუზის ხალხები (მცირე აზიის, საბერძნეთის, პირენეისა და აპენინის ნახევარკუნძულების ხალხები, ეტრუსკები, ბასკები).

ივ. ჯავახიშვილის თეორიის მიხედვით, ქართველები თანამედროვე საქართველოს ტერიტორიაზე გვიან მოსულან, მათი თავდაპირველი საცხოვრისი ივარაუდება სამხრეთში.

ძველ საბერძნეთში ფიქრობდნენ, რომ აღმოსავლეთის იბერები დასავლეთის იბერიიდან (ესპანეთიდან) გადმოსახლდნენ ძვ. წ. VI საუკუნეში, ბაბილონის მეფის ნაბუქოდონოსორის დროს. თუმცა აპიანე უარყოფდა კავკასიისა და ესპანეთის იბერებს შორის მსგავსებას.

ცნობილია ასევე ლევენდა, თითქოს აქამენიდთა დინასტიის უკანასკნელი მეფე დარიოს III ყოფილა სატრაპ მითრდატეს შთამომავალი. ამ ცნობას ვხვდებით სომეხ ისტორიკოს მანუჩარე ხორენელთან.

„მოქცევაჲ ქართლისაჲ“ ქართველების წინაპრებად ასახელებს არიან-ქართლის მეფის ძეს აზოსა და არიან-ქართლიდან გადმოსახლებულებს. მათვე უკავშირებენ კერპების – გაცისა და გას სახელებს. უნდა ითქვას, რომ ამ მოსაზრებაში ბევრი ბუნდოვანი საკითხია, გაურკვეველია, რას უნდა ნიშნავდეს თვით არიან-ქართლის ადგილსამყოფელი.

„ქართლის ცხოვრება“ ქართველებისა და კავკასიელი ხალხების საერთო წინაპრად ასახელებს თარგამოსს, იაფეტის (ნოეს შვილის) ძმისწულს – თარშს. ბაბილონის გოდოლის დაშლის შემდეგ ჩრდილოეთიდან ჩამოსულს, ჰყოლია 8 შვილი, რომელთა შთამომავლები არიან კავკასიელები: ჰაოს (სომხები), ქართლოს (ქართველები), ბარდოს (რანები), მოვაკან (მოვაკანელები), ლეკო (ლეკები), ჰეროს (ჰერები), კავკას (კავკასიანნი), ეგროს (მეგრელები).

განსაკუთრებით საინტერესოა I საუკუნის ებრაელი მწერლის იოსებ ფლავიოსის შეხედულება, რომ ბიბლიური თუბალები არიან ივირნი (იბერები), ხოლო „მეშენები“ (მოსოხები) – კაპადოკიელების წინაპრები.

ძველი ასურული ლურსმული წარწერების ამოკითხვის შემდეგ დადასტურდა თუბალებისა და მეშენების არსებობა ძვ. წ. II-I ათასწლეულებში მცირე აზიაში. კ. ლემან-ჰაუპტი ქართებს თვლის ჩრდილოეთ მესოპოტამიიდან მოსული კარდუხებისა და მცირე აზიიდან მოსული მესხების შთამომავლად.

თაბალების, მუშქებისა და სხვა ტომების ნათესაობა ქართველ ტომებთან გაიზიარა ივ. ჯავახიშვილმა. ის ქართველთა მიგრაციას ვარაუდობდა ძვ. წ. VII საუკუნეში. ამ თეორიას ემხრობოდა ნ. მარიც.

XX საუკუნეში დასავლეთის ორიენტალისტიკამ თაბალები და მუშქები მიიჩნია ინდოევროპელებად. ამის შემდეგ ივ. ჯავახიშვილმა ქართველთა წარმოშობა დაუკავშირა მთის კავკასიელი ხალხების ეთნოგენეზისს და მათ თვლიდა სამხრეთიდან მოსულელებად, თან

უარყოფდა თუბალ-თაბალებისა და მოსოხ-მუშქების ინდოევროპელობას.

ს. ჯანაშიამ გამოთქვა ვარაუდი, რომ ქართველობა წინაქრონოლოგიური მკვიდრი მოსახლეობა უნდა ყოფილიყო და უარყო შეხედულება მათი მიგრაციის შესახებ. დაახლოებით 6.000 წლის წინათ წინა აზიისა და სამხრეთ ევროპის უზარმაზარ ტერიტორიაზე (კავკასია, მცირე აზია, ბალკანეთის, აპენინისა და პირენეის ნახევარკუნძულები) ერთი მოდემის ხალხები ცხოვრობდნენ. ამით დაისვა საკითხი უძველესი ხალხების - პირენეის იბერების, ეტრუსკების, პელაზგების, შუმერების, ხეთების, სუბარების (ზურიტების), მუშქების, თაბალების, ქართველების, კავკასიური ხალხების ურთიერთდამოკიდებულების შესახებ.

ძვ. წ. IX-VIII საუკუნეებში ხეთურ-სუბარულმა ტომებმა შექმნეს ახალი ძლიერი სახელმწიფო - ურარტუ, რომლის ცენტრიც ვანის ტბის ძირას იყო. მათ მეზობლად მეცნიერი ვარაუდობდა ხეთურ-სუბარული სამეფოს - მანას არსებობას.

ურარტუს სამეფოს დამხობის შემდეგ ჩამოყალიბდა ქართული სახელმწიფოები: კოლხეთი და იბერია.

საინტერესოა საკითხის კვლევა ენობრივი ინტერპრეტაციის საფუძველზე. გ. მელიქიშვილის აზრით, ძვ. წ. III-II ათასწლეულის მიჯნაზე არსებობდა ქართველური ფუძეენა მხოლოდ დიალექტური განსხვავებებით. „კოლხეთის სამეფო“ უნდა ყოფილიყო ქართულ-ზანური მოსახლეობის გაერთიანება, რომელიც მოიცავდა სვანთა ტომებსაც (ივარაუდება დღევანდელი დასავლეთი საქართველო - ისტორიული მესხეთი).

მუშქებიც (მოსხები, მესხები) საერთო ქართულ-ზანურ ეთნოსად მიაჩნიათ.

კიმერიელებისა და სკვითებისა შემოჭრამ და კოლხეთის სამეფოს დაცემამ დააჩქარა ქართველური ენების გამოყოფა და ტომობრივი დაყოფა.

ქვეყნის სამხრეთ და აღმოსავლეთ ნაწილში გაბატონდნენ იბერები (ქართვები). „მესხური“ მოსახლეობა გაჩნდა შიდა ქართლშიც (მცხეთა).

მაშასადამე, მეცნიერთა ვარაუდით, ქართველი ტომები ძვ. წ. II-I ათასწლეულში სახლობდნენ დასავლეთ ამიერკავკასიასა და

სამხრეთ-დასავლეთშიც, მცირე აზიის ჩრდილო-აღმოსავლეთში, უძველესი ინდოევროპული ტომების მეზობლად.

2002 წლის ივნისში დავით გარეჯის უდაბნოში აღმოჩენეს დღემდე უცნობი ცივილიზაციის ნაშთები. არქეოლოგიური გათხრების დამთავრებისა და მონაპოვართა შესწავლის შემდეგ შესაძლებელია ბევრ საიდუმლოს აეხადოს ფარდა და კაცობრიობის წინაშე გამოაშკარავდეს ბურუსით მოსილი საკითხი ქართველთა წარმოშობის შესახებ.

§10. ქართული ენის ნათესაობის თეორიები

დიდი ხანია მეცნიერები დაინტერესებული იყვნენ ქართული ენის წარმოშობის საკითხით, მაგრამ ლექსიკური ერთეულების პრიმიტიული შედარებები მხოლოდ ზედაპირული დასკვნების გამოტანის საშუალებას იძლეოდა.

ჯერ კიდევ ჰეროდოტე ცდილობდა ქართულის დაკავშირებას ეგვიპტურ ენასთან, ადელუნგი კი მას აკუთვნებდა აზიის ენებს.

XVIII-XIX საუკუნეებში ლინგვისტები ადარებდნენ ქართულის გრამატიკულ კატეგორიებს სხვა ენების მსგავს მოვლენებთან (ანტონ პირველი, პლ. იოსელიანი, ფირალოვი...), თუმცა ეს შედარებები მოკლებული იყო ღრმა მეცნიერულ საფუძველს.

ქართულ ენას სხვადასხვა დროს უკავშირებდნენ ინდოევროპულ, ალათაურ (ანუ თურქულ), სემიტურ, წინა აზიისა თუ ძველი შუამდინარეთის ენებს და სხვ.

მიმოვიხილოთ მოკლედ ეს თეორიები:

ა) ქართული ენის ნათესაობის თეორია ინდოევროპულ ენებთან

პაოლინისა და ირბახის ლექსიკონზე დაყრდნობით ლორენცო ჰერვასმა ქართული დაუკავშირა ბერძნულ-ლათინურ ენებს.

გერმანელი მეცნიერი გოტფრიდ ვილჰელმ ლაიბნიცი (1646-1716) ქართული და ევროპული ენების ლექსიკური მასალის მარტივი შედარების საფუძველზე თვლიდა, რომ ქართული, სპარსული და სომხური წარმოადგენენ სკვითური და არამეული ენების ნარევს. ის ქართულს მიიჩნევდა ევროპული ენების მონათესავედ.

მთავარი ისაა, რომ ლაიბნიცმა გააღვიძა ინტერესი სამეცნიერო სამყაროში ქართული ენისადმი.

ფრანგი ქართველოლოგი, აკად. მარი ბროსე (1804-1880) ქართულს გენეზისურად უკავშირებდა ინდოევროპულს (სანსკრიტს, ძვ. სპარსულს, ზენდურს, ბერძნულს). ეს დასკვნა გამოქჷპონდა მას ლექსიკისა და გრამატიკული სტრუქტურების შედარების საფუძველზე. ნაშრომში „ქართული გრამატიკა“ (1834წ.) აისახა მისი აზრები. ის აღარებდა ქართული ენის ბრუნების სისტემას, ზედსართავი სახელის შედარების ხარისხებს, ზმნის უღვლილებასა და სინტაქსს აღნიშნული ენების მსგავს მოვლენებთან.

გერმანელმა ლინგვისტმა აკად. ფრანც ბოპმაც ქართული ინდოევროპული ენების მონათესავედ ჩათვალა და მის მიერ შექმნილ ენათა ატლასში სწორედ ამ ენებთან მიუჩინა ადგილი, როგორც ინდოევროპული ენების კავკასიურ განშტოებას. ბოპი ეყრდნობოდა ლექსიკისა და მორფოლოგიის საკითხებს და არა — კანონზომიერ ბგერათშესატყვისობებს.

თ. გამყრელიძისა და ვ. ივანოვის ნაშრომში „ინდოევროპული ენა და ინდოევროპელები“ (1984წ.) გამოვლენილია პარალელები ქართველურსა და ინდოევროპულ ენებს შორის ფონოლოგიურ და გრამატიკულ სტრუქტურებში. ბერძნულ ენაში გამოიყო ისეთი ლექსიკური ფენა, რომელიც ვერ აიხსნება ინდოევროპული ენის საფუძველზე. მათი ახსნა ხერხდება მხოლოდ ქართველური ენების მოშველებით.

ვარაუდობენ, რომ ინდოევროპელთა წინარე სამშობლო უნდა ყოფილიყო წინა აზია (ცენტრალური მესოპოტამიის ჩრდილოეთსა და ამიერკავკასიის სამხრეთს შორის), სადაც ძვ. წ. IV-II ათასწლეულებში ურთიერთობა ჰქონდათ ძველ ინდოევროპელებს, ქართველებსა და სემიტებს, რომლებიც მეტყველებდნენ შესაბამის ფუძეენებზე. ინტენსიური იყო მათ შორის ენობრივი კონტაქტები. ეს პრეისტორიული ხალხები შემდეგ ჩამოყალიბდნენ ინდოევროპელებად, ქართველებად და სემიტებად.

ეს დასკვნა კიდევ ერთხელ მოწმობს, რაოდენ მნიშვნელოვანია ქართველოლოგიის მონაცემები ინდოევროპული ლინგვისტიკასთვის (ამ მხრივ საინტერესოა გ. მელიქიშვილის ნაშრომი „საქართველოს,

კავკასიის და მახლობელი აღმოსავლეთის უძველესი მოსახლეობის საკითხისათვის“, თბ., 1965).

ბ) ქართული ენის ნათესაობის თეორია თურქულ-ალთაურ ენებთან

ინგლისელი მეცნიერი, პროფ. მაქს მიულერი 1854-55 წლებში მარი ბროსესა და როზენის შრომებზე დაყრდნობით ასკვნის, რომ კავკასიური ენები შორეულად ენათესაებთან ურალურ-ალთაურ (ანუ თურანულ, თურქულ) ენებს. მ. მიულერი გამოყოფდა ქართული ენის შტოებსაც (საკუთრივ ქართულს, სვანურს, ლაზურს, ასევე სამეგრელოს, ოდიშისა და გურიის მეტყველებას). ის აღიარებდა, რომ, მართალია, ახლა მსგავსება თურქულ ენებთან აღარ იგრძნობა, მაგრამ ამას მეორეულ მოვლენად თვლიდა, დროთა განმავლობაში ჩამოყალიბებულად.

გ) ქართული ენის განკერძოებულობის თეორია

ბევრი მეცნიერის აზრით, ქართული განსაკუთრებული მოდგმის ენობრივ სამყაროს წარმოადგენს და იზოლირებულია (ჰენრიხ კლაპროთი, სენ-მარტენი, აგუსტ შლაიხერი, ბენფეი, პოტი, ლეფსიუსი, რიხარდ ერკერტი, შპიგელი). პროფ. ფრ. მიულერი ფ. ბოპის მოსაზრებას ქართულის ინდოევროპულობის შესახებ გონებაბაზვილურად მიიჩნევდა, თუმცა თვლიდა, რომ სათანადოდ დამტკიცებული არ არისო. 1864 წელს მან დაბეჭდა ნაშრომი „კავკასიურ ენათა ადგილი ენათმეცნიერებაში“, რომელშიც ის უარყოფდა ქართველური ენების კავშირს როგორც ინდოევროპულ, ისე ურალურ-ალთაურ ენებთან და წერდა: „ჩანს კავკასიური ენები — მსგავსად ბასკურისა ევროპის დასავლეთში — წარმოადგენენ გადმონაშთს გაცილებით დიდი ენების ჯგუფისა, რომელიც გავრცელებული იყო კავკასიის მხარესა და მის სამხრეთით, ვიდრე აქ სემიტური, არიული და ურალურ-ალთაური ტომები გავრცელებოდნენ“. ქართულ-კავკასიურ ენებს ის მიაკუთვნებდა იმ დიდი ენათა ოჯახის გადმონაშთს, რომელიც გავრცელებული იყო ძალზე დიდი ხნის წინათ კავკასიასა და მის სამხრეთით. ამ თვალსაზრისს უჭერდნენ მხარს გერმანელი მეცნიერი რ. ერკერტი (1895წ.), პეტერბურგის უნივერსიტეტის პროფ. ალ. ცაგარელი და იტალიელი მეცნიერი ალფრედო ტრომბეტი.

1886 წელს ქ. ვენაში ორიენტალისტთა VII ყრილობაზე ცავარელმა წაიკითხა მოხსენება, რომელშიც უარყოფდა ქართულის ნათესაობას მსოფლიოში არსებთან და მას განკერძოებულ ენად თვლიდა.

დ) ქართული ენის ნათესაობის თეორია სემიტურ ენებთან 1888 წელს სტუდენტმა ნიკო მარმა გაზეთ „ივერიაში“ გამოაქვეყნა წერილი „ბუნება და თვისება ქართული ენისა“. ის ქართველურ ენებს უკავშირებდა სემიტურ ოჯახს, პოულობდა საერთოს არაბული ენის უღვლილებასა და გრამატიკულ წყობაში, სიტყვის ძირებში. ამას ასაბუთებდა მეცნიერი 20 წლის შემდეგაც ვრცელ ნაშრომში. მოგვიანებით კი საერთოდ უარყო ქართულის ნათესაობის შესაძლებლობა სემიტურთან. 1920 წლიდან ნ. მარი ქართულს უკვე უკავშირებდა წინა აზიისა და ხმელთაშუა ზღვის მკვდარ ენებსა და ცოცხალ ბასკურ ენას.

ე) ქართული ენის ნათესაობის თეორია ბასკურ ენასთან ყველაზე ხანგრძლივი ისტორია აქვს ქართულისა და ბასკურის გენეზისურ დაკავშირებას (20 საუკუნეზე მეტი), თუმცა ეს ჰიპოთეზა საბოლოოდ არაა არც დამტკიცებული და არც უარყოფილი. ანტიკურ, ებრაულ, რომაულ, ბიზანტიურ წყაროებში ვხვდებით ცნობებს ქართველთა და ევროპის იბერიელთა მსგავსებაზე, ერთგვარად ახსნილია ამის მიზეზებიც.

აღსანიშნავია ქართული წყაროებიც (ბასილი კესარიელის თხზულების თარგმანი, ექვთიმე და გიორგი მთაწმინდლების შრომები...).

ბასკები ბინადრობენ ესპანეთში (პირენეის ნახევარკუნძულზე), საფრანგეთში, მცირე ნაწილი კი – სამხრეთ ამერიკაში, მექსიკაში, არგენტინასა და ურუგვაიში.

მსოფლიო ისტორია იცნობს ორ იბერიას: დასავლეთისას (ევროპაში) და აღმოსავლეთისას (კავკასიაში). ანტიკურ ხანაში აღმოსავლეთ საქართველოს უწოდებდნენ „იბერიას“, დასავლეთს კი – „კოლხიდას“.

ჯერ კიდევ დიდი ხნის წინათ უცხოელ ავტორთა ნაწილი დასავლეთის იბერებს თვლიდა კავკასიიდან წასულებად, ზოგი პირიქით – აღმოსავლეთის იბერებს მიიჩნევდა დასავლეთიდან ჩამოსულებად, ნაწილი კი საერთოდ უარყოფდა მათ შორის კავშირს.

ძველ ქართველებს კარგად სცოდნიათ დასავლეთის იბერიელთა არსებობა და მათზე წერდნენ ასე: „ქართველნი დასავლეთისანი“.

ზოგ თხზულებაში ვხვდებით საქართველოს მხარეთა იდენტიფიკაციასაც. ამ საკითხთან დაკავშირებით ცნობები მოიხსენიება ჟან შარდენტან (XVII ს.), ტიმოთე გაბაშვილის (XVII ს.) სამოგზაურო ჟანრის თხზულებაში (გამოიცა 1954წ. ელ. მეტრეველის მიერ).

აკად. ნ. მარი ქართველებსა და ბასკებს თვლიდა იაფეტურ ტომებად, მიიჩნევდა აღმოსავლეთიდან წასულებად ლითონის მოსაპოვებლად, რასაც ადასტურებს არქეოლოგიური მასალა. საინტერესოა, რომ ბასკებსა და ქართველებს შორის მსგავსება შეინიშნება არა მარტო გარეგნობაში, არამედ აგროტექნიკაშიც (აკად. ნ. ვავილოვი), ხალხური სიმღერების ინტონაციაში, პოლიფონიაში (შ. ასლანიშვილი, ვ. გვახარია) და სხვ.

ნ. მარმა რამდენჯერმე იმოგზაურა ბასკეთში და ამ შთაბეჭდილებების საფუძველზე გამოსცა წიგნი „პირენეის გურია“, სადაც ბევრი მსგავსება აღნიშნა ქართულ-ბასკურ ეთნოგრაფიაში, მუსიკალურ ფოლკლორში, ნაგებობათა სტილში, ეროვნულ სამზარეულოში და სხვ.

საინტერესოა, რომ ბასკურ ენაშიც ზმნა მრავალპირიანია. ენის წყობა იმდენად რთული და განსხვავებულია ევროპული ენებისაგან, რომ ლეგენდაც კი შეუქმნიათ: თითქოს ეშმაკმა 7 წელი დაჰყო ბასკეთში და ენა მაინც ვერ შეისწავლა.

ბასკური სრულიად იზოლირებულია ინდოევროპულ ენათა გარემოცვაში. სამწუხაროდ, ბასკური ტექსტები არსებობს მხოლოდ XVII საუკუნიდან, რაც ართულებს მასში არქაულის გამოყოფას და ბგერათმეცნიერების დადგენას ქართულთან (ბასკები წერენ ლათინური ანბანით).

ბასკურ-ქართული ურთიერთობების კვლევაში დიდი წვლილი შეიტანეს ლინგვისტებმა: ჰუგო შუხარდტმა, ალფ. ტრომბეტიმ, ალ. ცაგარელმა, კარლ ულენბეკმა, ჰენრიხ ვინკლერმა, ჟორჟ დიუმეზილმა, ი. კარსტმა, კარლ ბოულამ, რენე ლაფონმა, იან ბრაუნმა, ადოლფ დირმა, ჰანს ფოგტმა, ნ. მარმა, შიშმარიოვმა, ბიხოვსკაიამ, ჟირკოვმა, იური ზიცარმა და სხვ. ყველა ზაზგასმით აღნიშნავდა, რომ ქართულ-

ბასკური ენების მეცნიერული კვლევისთვის ქართულს გადამწვენი მნიშვნელობა ენიჭება.

ნ. მარი ბასკებს თვლიდა იმ იაფეტელთა ოჯახის წევრად რომელთაც შექმნეს კაცობრიობის უძველესი ცივილიზაცია. ქართველები და ბასკები გადაშენებულ იბერიელთა მემკვიდრეები არიანო.

პროფ. რენე ლაფონი წერდა: „ენათა ერთადერთი ჯგუფი, რომელთანაც შედარებითი მეთოდის გამოყენებით ბასკური ენის დაკავშირება ასე თუ ისე ხერხდება, კავკასიური ენებია“ და ერთად უწოდა მას ეუსკარო-კავკასიურ ენათა ოჯახს.

ზოგი მეცნიერი სკეპტიკურად უყურებდა ქართულ-ბასკურ ენათა ნათესაობის თეორიას (ე. მეიე, ვ. გეორგიევი, პ. ფოგტი, ლ. მიჩელენა), რადგან პრაქტიკულად შეუძლებლად თვლიდა საკითხის პოზიტიურ გადაწყვეტას.

დადებითად უყურებდნენ ამ საკითხს ივ. ჯავახიშვილი და არნ. ჩიქობავა.

როგორც აღვნიშნეთ, ქართულსა და ბასკურს მონათესავე ენებად მიიჩნევდნენ: გრაცის მეცნ. აკადემიის წევრი ჰუგო შუხარდტი, ბოლონიის უნივერსიტეტის პროფ. ალფ. ტრომბეტი, ჰოლანდიელი მეცნიერი კარლ ბოუდა, გერმანელი მეცნიერი ჰენრიხ ვინკლერი, ბორდოს უნივერსიტეტის პროფ. რენე ლაფონი, აკად. ნ. მარი, პროფ. არნ. ჩიქობავა და სხვ.

აღნიშნული პრობლემა მსოფლიო მნიშვნელობის კულტურულ-ისტორიული საკითხია, რადგან მივყავართ ძველი ხმელთაშუა ზღვის, აზიისა და კავკასიის ხალხთა და კულტურათა ურთიერთობის პრობლემამდე.

ვ) ქართული ენის ნათესაობის თეორია წინა აზიისა და ხმელთაშუა ზღვის უძველეს ენებთან

კარგა ხანია მეცნიერებაში წამოყენებულია შეხედულება ქართულის ნათესაობის შესახებ მცირე აზიის უძველეს მკვდარ ენებთან (ურარტული, ჰურიტული, ხეთური, ელამური, შუმერული). ფიქრობენ წინაელინური (პელასგურ-ანატოლიური) კულტურის შემქნელ ხალხებთან კავშირის შესახებაც.

1910 წელს ჩაეყარა საფუძველი ქართულ შუმეროლოგიას. ქართულ-შუმერულ ენობრივ პარალელებს უძღვნა გამოკვლევა

ქართველმა მეცნიერმა, ემიგრანტმა მიხაკო წერეთელმა. აღსანიშნავია ალ. სვანიძის, ზ. კიკნაძის, ჯ. შარაშენიძის ღვაწლი ამ პრობლემის კვლევასთან დაკავშირებით. დადასტურებულია ქართველი ტომების ენობრივი კონტაქტები ხათურ (პროტოხეთურ) და ხურიტულ მოსახლეობასთან. ამას მოწმობს არქეოლოგიური მონაცემები: 1877 წელს შუამდინარეთში შუშერული ლურსმული წარწერებისა და თიხის ფირფიტების აღმოჩენა; 1905-07 წლებში თურქეთში ხეთების ქალაქ ბოლაზქოიში (ადრინდელ ხატუსში) - წიგნთსაცავისა და არქივის მიკვლევა.

3. ვინკლერის აზრით, ხეთების მემკვიდრეებად უნდა დავსახოთ ქართველი ტომები. ამ აზრს იზიარებდნენ: ბორკი, ზომერი, ჰიუსინგი, ბლაიხშტაინერი, კარსტი, ტრომბეტი, დირი, ვაილნერი, მიხ. წერეთელი, ივ. ჯავახიშვილი, ნ. მარი, ს. ჯანაშია, გ. ახვლედიანი, აკ. შანიძე, არნ. ჩიქობავა, პ. ინგოროყვა, ვ. თოფურია, გ. მელიქიშვილი, ედ. მარი, ნ. ბერძენიშვილი, ალ. სვანიძე.

არნ. ჩიქობავა წერდა: „რაც უფრო შორს ვიხედებით ქართველური და სხვა იბერიულ-კავკასიური ენების ისტორიულ წარსულში, მით უფრო ხელშესახები ხდება ამ ენათა წარმოშობითი კავშირი წინა აზიისა და შუამდინარეთის ძველი ცივილიზაციის ენებთან (ურარტულთან, ჰურიტულთან, ხეთურთან, ელამურთან, შუშერულთან)“.

აშკარა მსგავსება მჟღავნდება მცირე აზიის (ეგეოსურ) და ქართულ ტოპონიმიკაში: გვხვდება ერთნაირი დაბოლოებები (-დოს, -ასა, -ესა, -სოს, -ანდა, -ენდა, -ინდა, -ონდა). მცირე აზიური ტოპონიმიკის ახსნა ბერძნულ-ლათინურის საფუძველზე შეუძლებელია. ამიერკავკასიაში კი გვაქვს დაბოლოებები: -ისა (ჯვარისა, ლომისა, დღნორისა), -ისი (თბილისი, დმანისი, რუისი, ურბნისი, შინდისი, ყინწვისი), -ნდა/ნთა (გურიანთა, ლალვანთა, ბიჭვინთა, კვერთა, ლომსიანთა), -ეტი/ს/იტის დაბოლოებას ჰგავს ქართული -ეთი/ითი (იმერეთი, თიანეთი, ხვითი, ღვანკითი) (ალ. სვანიძე).

ბევრია მსგავსი ტოპონიმიც: მცირე აზიაში არსებობს მდ. ლორი, სორა, ქ. ქუთაია, განგრა, გორდიონ (ფრიგიაში), მესტია, თიანეთის, ქობულათუს, კვარაჯიკი, მდ. გალისი, მდ. ენგური (შდრ. საქართველოში: ლორი, სორი - რაჭაში, ქუთაია - ძვ. ქუთაისი, გავრა, გორდი, მესტია, თიანეთი, ქობულეთი, კვარაცხე, გალი, მდ.

ენგური); მეგრ. „ჯიხა“ ციხეა და ამით ხერხდება ჯიქჯიხ დაბოლოების ახსნა.

მეცნიერები იკვლევენ მორფოლოგიურ-სინტაქსურ მოვლენებსა და მათი წარმოშობის საკითხს.

აკად. გ. წერეთელმა ახალი ფურცელი გადაშალა ურარტულოგიაში ურარტულ-ქართული ენების გრამატიკული სტრუქტურების კვლევიტ.

საგულისხმოა პარალელები მატერიალური კულტურის დარგში (კლდეში დარბაზებისა და სამარხების გამოკვეთა და სხვ.).

უძველესი ცივილიზაციის ეს ენები ისე გადაშენდა, რომ წერილობითი დოკუმენტები თითქმის არ დარჩენილა. რაც არსებობს, იმდენად უმნიშვნელოა, რომ შეუძლებელია ამ ენათა აგებულებისა და თავისებურების შესწავლა.

შუმერულია და ურარტულის შესახებ მეცნიერებმა შედარებით მეტი იცინან და ფიქრობენ, რომ გარკვეულწილად ისინი ამჟღავნებენ ქართულთან მსგავსებას, მაგრამ ამის საბოლოო დასაბუთება ძნელი საქმეა. მსგავსება აღმოჩენილია ტოპონიმებში (იხ. ზემოთ), ანთროპონიმებში, საზოგადო ლექსიკაში, ქართველთა სატომო სახელებში. ქართული სიმღერების რეფრენები უკავშირდება უძველესი ენების სიტყვებს: ფიქრობენ, რომ დილა, ო-დილა ბაბილონური ღმერთის სახელი „დილ“ უნდა იყოს (ივ. ჯავახიშვილი თვლიდა ასეთ სიმღერებს რელიგიურ საგალობლებად).

გ. მელიქიშვილის აზრით, „თარი“ ურარტულად „დილს“ ნიშნავს, „არალე“ – მოსავლის ღვთაებაა, თარი-არალე – დიდი არალე! (3)არი არალე – მომეც არალე!

„თავდაყირას“ და „ყირამალას“ უკავშირებენ ურარტულ სიტყვა „ყირას“ (მიწა).

როგორც ვხედავთ, ეს თეორია მეტად საინტერესოა და შესაძლებელია ბევრი ახალი დასაბუთების აღმოჩენა მომავალში.

ზ) ქართული ენის ნათესაობის თეორია მთის კავკასიურ ენებთან

კავკასიური ენების გამოჩენილი რუსი მკვლევარი პეტრე უსლარი აღიარებდა ქართველური და მთის კავკასიური ენების ნათესაობას.

დიდი როლი შეასრულა ქართველურ ენათა შესწავლის ისტორიაში ივ. ჯავახიშვილის ნაშრომმა „ქართული და კავკასიური ენების თავდაპირველი ბუნება და ნათესაობა“ (1937წ.).

ავტორი ქართულ-ქართველურ ენათა გამოყოფდა ორ ხანას: უძველესს, როცა ამ ენებს გრამატიკული სქეს-კატეგორიები ახასიათებდა და მეორე პერიოდს, როცა გაქრა ეს სქეს-კატეგორიები.

ივ. ჯავახიშვილის აზრით, ქართველური და კავკასიური ენები თავდაპირველად უმჭიდროესად მონათესავე ყოფილან და მხოლოდ დროთა ვითარებაში დაშორებიან ერთმანეთს. ბერძენი ისტორიკოსი სტრაბონი ჩრდილოეთ კავკასიურ ტომებს უწოდებდა სარმატებს. ივ. ჯავახიშვილი ამ სიტყვას ხსნის, როგორც შაროელთა (შდრ. საურო-შაურ) ენას. „საურ“ ნიშნავდა ჩრდილო კავკასიის თემს, „მათ“ კი — ენას, ტომს. ე. ი. სიტყვა საურომატი (სარმატი) აღნიშნავდა შაროელთა ენას. ამიტომ უწოდებდა ივ. ჯავახიშვილი კავკასიურ (სინდურ-ლილლურ-ლეგურ-ალბანურ) ენებს შარომატიულს (ლეგურ-ალბანური — დაღესტნურია, სინდური — აფხაზურ-ადიღურული ენებია, ლილლური — ნახური).

არნ. ჩიქობავას უდიდესი დამსახურებაა იბერიულ-კავკასიური ოჯახის ცალკე გამოყოფა და შესწავლა. მისი და ივ. ჯავახიშვილის შეხედულებით, ქართველური და კავკასიური ენები თავდაპირველად ყოფილან ახლო მონათესავენი, შემდეგ კი დაშორებიან ერთმანეთს და ქცეულან ენათა ორ დიდ ჯგუფად. მათი ერთობა მტკიცდება ისტორიულ-გეოგრაფიული და ეთნოლოგიური მონაცემებით. არნ. ჩიქობავამ საფუძველი ჩაუყარა კავკასიოლოგთა მთელ სკოლას. ის იბერიულ-კავკასიურ ენებს მიიჩნევდა ხეთურ-იბერიულ ენათა ოჯახის ნაშთად.

ზოგი მეცნიერი ჩრდილო კავკასიურ ენებს (კერძოდ ადიღურს) აკუთვნებს მკვდარ ხათურ ენას, რომლის ლურსმული ნაწერები ძვ. წ. II ათასწლეულს განეკუთვნება.

ნახურ ქვეჯგუფთან სიახლოვეს ამჩნევენ მკვდარ ხურიტულს (ძვ. წ. III-II ათასწლეულის ტექსტები აღმოჩენილია მესოპოტამიაში, მცირე აზიასა და ჩრდილო სირიაში) და ურარტულს (ძვ. წ. I ათასწლეული, აზლანდელი სომხეთის ტერიტორიაზე), თითქოს გამოიყოფოდა ხურიტულ-ურარტულ ენათა ჯგუფი.

გამოითქვა მოსაზრება, რომ არსებობდა ენისეურ-ჩრდილო-კავკასიური ენობრივი ერთობა.

ბევრი მეცნიერი მიიჩნევს საეჭვოდ ქართველური ენების მთის კავკასიური ენების ნათესაობას, ისინი მსგავსებას ამ ენათა შორის აღიარებენ მხოლოდ მეორეულ მოვლენად, სტრუქტურულ-ტიპოლოგიური ხასიათის მქონედ და ხსნიან ერთ კავკასიურ ენობრივ კავშირში შესვლით (ნიკ. ტრუბეცკოი, გერჰარდ დეეტერსი, კარლ ჰორსტ შმიდტი, ჰანს ფოგტი, გიორგი წერეთელი). გ. წერეთელი წერდა: „საკითხი ქართველურ ენათა გენეტიური ურთიერთობისა მთის კავკასიის ენებთან იქნება უფრო მეტად საგანი რწმენისა, ვიდრე ცოდნისა, და რა გინდ დიდი იყოს ეს რწმენა, იგი დებულებას ნათესაობის შესახებ მტკიცების ძალას ვერ შეჰმატებს“ და მოითხოვდა, რეგულარული მიმართების დადგენას ენის ყველა დონეზე – ფონოლოგიის, მორფოლოგიის, ლექსიკის სფეროში.

მიუხედავად ამისა, აღნიშნულ ენათა მონაცემების მნიშვნელობას ლინგვისტიკის ზოგადი პრობლემების კვლევისათვის ყველა მეცნიერი აღიარებს.

უნდა ითქვას, რომ ჯერ კიდევ მოსალოდნელია ახალი გამოკვლევების, ახალი მოსაზრებების გამოჩენა ქართველურ ენებთან დაკავშირებით, მაგრამ ამჟამად ცოცხალ ენებთან მათი ნათესაობის დადგენა ნაკლებად სავარაუდოა. მკვდარ ენებთან კი დოკუმენტების სიმცირის გამო ძალზე ძნელია ნათესაობის დამტკიცება, კანონზომიერი ბეგრათშესატყვისობების შესწავლა, რადგან არ ვიცით, როგორ ჟღერდა ესა თუ ის უძველესი ენა ოდესღაც.

§11. იბერიულ-კავკასიური ენათა ოჯახი

- იბერიულ-კავკასიურ ენათა ოჯახში შედის ენათა ოთხი ჯგუფი:
1. ქართველური (ქართული, ზანური ანუ მეგრულ-ჭანური, იგივე მეგრულ-ლაზური და სვანური);
  2. აფხაზურ-ადიღეული ანუ აფსუურ-ადიღეური (აფხაზური ქვეჯგუფი: აფხაზური ანუ აფსუური და აბაზური; ადიღეული ქვეჯგუფი: ადიღეური ანუ ჩერქეზული, ყაბარდოული და უბიხური);

3. ნახური ანუ ვეინახური (ჩეჩნური, ინგუშური, ქისტური, ბაცბური ანუ წოვათუშური);
  4. დაღესტნური (30-მდე ენა);
დაღესტნურში გამოიყოფა ოთხი ქვეჯგუფი: ბიზლიჩთიანა
- ა) ხუნძურ-ანდიურ-დიდოური; ბ) დარგუული; გ) ლაკური; დ) ლეზგიური.

დაღესტნური ენებია ასევე: არჩიული, ალულური, ახვახური, ბოთლიხური, ბაგულალური, კაპუჭური, კარატაული, კრიწული, კუბაჩური, რუტულური, უდიური, ტაბასარანული, წახურული და სხვ.

იბერიულ-კავკასიურ ენათა ოჯახში ყველაზე ძველი და კულტურული ენაა ქართული, რომელსაც წერილობითი ძეგლები მოეპოვება V საუკუნიდან და თხუთმეტსაუკუნოვანი ლიტერატურული ტრადიციები აქვს.

კავკასიური ენებიდან მხოლოდ ცხრა ენას აქვს დამწერლობა, შექმნილი რუსული (სლავეურ-კირილური) ანბანის საფუძველზე: აფხაზურს, აბაზურს, ჩეჩნურს, ინგუშურს და ხუთ დაღესტნურ ენას – ხუნძურს (ავარულს), დარგუულს, ლაკურს, ლეზგიურს, ტაბასარანულს. დანარჩენი უმწერლობო ენებია.

ენათა მრავალრიცხოვნების გამო კავკასიას „ენათა მთას“ უწოდებენ.

შენიშვნა: სავალალოა უბიძების ბედი, რომლებიც 1864 წელს კავკასიიდან გადაასახლეს თურქეთში. თანდათანობით ასიმილაციით ეს ტომი (და ენაც) თითქმის გაქრა. მხოლოდ მოზუცებმა თუ იციან უბიძური ენა ქ. იზმირის მიდამოებში.

უდიური ენა გავრცელებულია საქართველოს ერთ სოფელში (ყვარლის რაიონში) და აზერბაიჯანის ორ სოფელში (ნიჯი, ვართაშენი). ამ ენაზე საუბრობს 9.500-მდე ადამიანი (ზოგი მეცნიერი უდებს თვლის ძველი ალბანელების შთამომავლად).

§12. ქართველური ენები

ქართველური ანუ იბერიული ენებია: ქართული, ზანური (მეგრული და ლაზური ანუ ჭანური) და სვანური. ტერმინი „ქართველური ენები“ შემოიტანა ავსტრიელმა ენათმეცნიერმა ჰუგო შუხარდტმა. აკ. შანიძე მათ უწოდებდა ასევე ქამესურს (სამი სიტყვის

აბრევიატურა: ქართული, მეგრული, სვანური). მეგრულ-ჭანურის ნაცვლად კი იყენებდა ასევე ტერმინ კოლხურს.

ზოგი მკვლევარი მეგრულსა და ჭანურს დამოუკიდებელ ენებად მიიჩნევს, ზოგიც – ზანურის დიალექტებად.

ვარაუდობენ, რომ ქართულ ფუძეენას (პრექართულს ანუ წინარექართულს) პირველად გამოეყო სვანური, დაახლოებით ათასი წლის შემდეგ კი გაიყო მეგრულ-ჭანური და ქართულიც. ეს დადასტურდა ლექსიკურ-სტატისტიკური ანუ გლოტოქრონოლოგიური მეთოდითაც.

ქართველოლოგ ვიორგი კლიმოვის აზრით, სვანურის გამოყოფა საერთო ქართველური ფუძეენიდან დაწყებულია ძვ. წ. II ათასწლეულის შემდეგ, ქართულისა და ზანურის დიფერენციაცია კი – ძვ. წ. III საუკუნეში.

თამაზ გამყრელიძე და გივი მაჭავარიანი პირველ მოვლენას ათარიღებენ ძვ. წ. X საუკუნით, ქართულ-ზანურის გაყოფას კი – ახ. წელთაღრიცხვის მიჯნით.

ვარაუდობენ, რომ 4-5 ათასი წლის წინათ ქართული, მეგრულ-ჭანური და სვანური ქართველური ფუძეენის დიალექტები ყოფილან, შემდეგ კი ჩამოყალიბებულან ენებად. ძველი ქართული უფრო ახლოსაა ფუძეენასთან, ვიდრე დღევანდელი ქართველური ენები. არქაული ფორმების რეკონსტრუქციისათვის ძალზე ფასეულია ზანურისა და სვანურის მონაცემები. სამწუხაროდ, წერილობითი ძეგლების არარსებობა ამ ენებზე შეუძლებელს ხდის მათი არქაული სახის აღდგენას.

ტერმინი „საქართველო“ წერილობით ძეგლებში გამოიყენება XI საუკუნიდან, როცა დასრულდა ჩვენი ქვეყნის გაერთიანება ერთ სახელმწიფოდ (ქართლი, კახეთ-ჰერეთი, ტაო-კლარჯეთი, კოლხეთი ანუ ეგრისი, მაშინ აფხაზეთად წოდებული). სახელმწიფო ენის ფუნქცია იკისრა ქართულმა ენამ, როგორც ყველაზე მრავალრიცხოვანი და დაწინაურებული ტომის – ქართვების ენამ, რომელსაც ჰქონდა უძველესი სალიტერატურო ტრადიციები და საკუთარი ანბანი. მაშასადამე, ქართველური ტომების საერთო ეროვნული და სალიტერატურო ენაა ქართული, ხოლო მეგრულ-ჭანური (იგივე ზანური) და სვანური ტომობრივი ენებია (გამოთქმულია შეხედულება, რომ ქართული, მეგრულ-ჭანური და სვანური დღესაც დიალექტებია

და არა ენები, თუმცა ეს მოსაზრება ენათმეცნიერთა (წარუშნ საყოველთაოდ გაზიარებული არაა).

ქართული კულტურა და ენა საქართველოს ყველა მკვიდრი სთვის საერთოა. ქართველური ენების ნათესაობა, ერთიანი წარმომავლობა დამტკიცებულია რეგულარული კანონზომიერი ბგერათმესატყვისობებით, რაც თვალსაჩინოა არამეცნიერისთვისაც კი. ქართველური ტომების ნათესაობის დასადგენად განსაკუთრებით ფასეულია ტოპონიმიკა, გასათვალისწინებელია ამ ენების ფონემატური, მორფოლოგიური, სინტაქსური სისტემები, ლექსიკური მასალა.

მართალია, სვანური უფრო დაშორებულია მეგრულისა და ქართულისაგან, მაგრამ ეს განსხვავება მეორეულია, გამოწვეული ისტორიული ცვლილებების შედეგად.

ქართულ ძ ც წ-ს მეგრულში შეესატყვისება ჯ ჩ ჭ, ა-ს - ო და ა.შ.

ქართველური ენების ნათესაობა სწორედ ასეთი კანონზომიერი ბგერათმესატყვისობების გამო არ იწვევს ეჭვს მეცნიერთა შორის.

დავასახელებთ ბგერათმესატყვისობების რამდენიმე მაგალითს, რაც კიდევ უფრო თვალსაჩინოს გახდის ქართველური ენების საერთო წარმომავლობას:

ქართული	მეგრული	სვანური
კაცი	კოჩი	ჭაშ (= ქმარი)
ძალი	ჯოლორი	ჟელ
დედა	დიდა/დია	მი
მამა	მუმა/მუა	მუ
ენა	ნინა	ნინ
დე	დლა	ლა-დელ
ქათამი	ქოთომი	ქათალ
თაფლი	თოფური	თუი
მზე	მუა/ბუა	მიუ
ძმა	ჯუმა/ჯიმა	ჯიმ-ილ
ასი	ოში	აშირ
ცხრა	ჩხორო	ჩხარა

მე	მა(ნ)	მი	
შვიდი	შქვითი	იშგუიდ	
ათი	ვითი	აგშდ	ქართული
და	და(ლ)	დილ	საქართველოს
ცოლი	ჩილი	შილი	
წითელი	ჭითა		
წიფელა	ჭიფური	ჭიფრა	
ვენახი	ბინეხი		

§13. ქართული სალიტერატურო ენის განვითარება

ქართულ სალიტერატურო ენას, ჩვენამდე მოღწეული წერილობითი ძეგლების მიხედვით, თხუთმეტსაუკუნოვანი ისტორია აქვს, მაგრამ სავარაუდოა, რომ გაცილებით ძველია. ძველისძველი (სირიული, ბერძნული, სომხური თუ დასავლური) ისტორიული წყაროების მიხედვით, ქართველებს დიდი ხნის წინათ ჰქონიათ დამწერლობა და სხვადასხვა შინაარსის წერილობითი დოკუმენტებიც (იხ. შემდეგ თავში). V საუკუნეშია თარგმნილი სახარება, ფსალმუნები, შეიქმნა იაკობ ცურტაველის „შუშანიკის წამება“. ზოგიერთი მეცნიერის აზრით, „წმინდა ნინოს ცხოვრება“ დაწერილი უნდა იყოს IV საუკუნეში. ფიქრობენ ასევე, რომ „ფარნავაზის ცხოვრება“ მეფის თანამედროვე პირს უნდა დაეწერა; ჯუანშერის „ცხოვრებას ვახტანგ გორგასლისას“ მიიჩნევენ V საუკუნის ძეგლად.

ტრადიციულად ქართული სალიტერატურო ენის განვითარებაში გამოყოფენ სამ პერიოდს: ძველს (V-XI სს.), საშუალს (XII-XVIII სს.) და ახალ ქართულს (XIX საუკუნიდან დღემდე), რომელსაც თანამედროვე ქართულსაც ეძახიან. ამ მოსაზრებას იზიარებდნენ მეცნიერები: აკ. შანიძე, კ. კეკელიძე, პ. ინგოროყვა, ვარ. თოფურია, კ. დანელია, შ. ბიძიგური და სხვ.

ენათმეცნიერთა ნაწილი ახალ ქართულ სალიტერატურო ენას მიიჩნევს ძველის უშუალო გაგრძელებად და აღარ გამოყოფს საშუალო ქართულს, ე. ი. გამოყოფს მხოლოდ ორ საფეხურს: ძველს (V-XI სს.) და ახალს (XII საუკუნიდან დღემდე). ამ აზრს აზიარებდნენ: არნ. ჩიქობავა, ივ. გვიგინიშვილი, ა. კიზირია, ფ. ერთელიშვილი.

ზოგი მეცნიერი საერთოდ არ გამოყოფს პერიოდებს და ფიქრობს, რომ ქართული სალიტერატურო ენის განვითარება უწყვეტია, წარმოადგენს თხუთმეტსაუკუნოვან ერთობას და ქართული მწერლობა ყოველთვის ერთი სალიტერატურო ენის განვითარებას (რ. თვარაძე), მაგრამ, ლინგვისტების აზრით, ქართული სალიტერატურო ენის პერიოდიზაცია ფრიად საჭიროა ენათმეცნიერული კვლევისთვის

შენიშვნა: ბ. ჯორბენაძე თვლიდა, რომ ქართული სალიტერატურო ენის განვითარებაში ხუთი პერიოდი უნდა გამოყოფილიყო.

საერთოდ უნდა აღინიშნოს, რომ სხვადასხვა პერიოდის სალიტერატურო ქართული ძალიან არ განსხვავდება ერთმანეთისაგან, ესაა ერთი ენის განვითარების საფეხურები და არა სხვადასხვა ენა, როგორც ეს შეინიშნება ბერძნულის, რუსულის, სომხურისა და სხვა ენების შემთხვევებში. ქართულის შედარებითი უცვლელობის მიზეზებად ასახელებენ შემდეგ ფაქტორებს: სოციალ-პოლიტიკურსა და კულტურულს, ქართველთა კომპაქტურ განსახლებას მცირე ტერიტორიაზე, სალიტერატურო ენის გავლენას დიალექტებზე, უცხოური ენების ძლიერი ზეგავლენის არქონას, სხვა ენებთან შეურევლობას. შიდაენობრივი ფაქტორებიდან აღსანიშნავია: ქართული ენის მკაფიო არტიკულაცია, სუსტი მახვილი, დიალექტების ბგერითი სისტემის შესატყვისობა სალიტერატურო ენასთან და სხვ.

ცხადია, ყველა ენა ისტორიულად მაინც იცვლება, თუნდაც ეს პროცესი ძალზე ნელი იყოს.

ა) ძველი ქართული ენა V-დან XI საუკუნემდე არ იყო ერთგვაროვანი. მეცნიერთა აზრით, V-VII საუკუნეებში ქართულ ენას ახასიათებდა „ხანმეტობა“, VIII საუკუნეში კი – „ჰემეტობა“.

ა. შანიძემ 1922 წელს ქართულ-ებრაული პალიმფსესტის ქართული ტექსტის გაშიფრის შემდეგ განმარტა ტერმინი „ხანმეტობა“, რომელიც პირველად გვხვდება გიორგი მთაწმინდლის ნათარგმნი სახარების ანდერძში, სადაც ნახსენებია ოთხთავის „ხანმეტი“ და „საბაწმინდური“ ტექსტები. მეცნიერმა დაადგინა, რომ ხ-პრეფიქსი ტექსტში გამოყენებული იყო ზმნის II სუბიექტური და III ორიბობიექტური პირების ნიშნად, ასევე – ზედსართავი სახელის

უფროობითი ხარისხის ფორმებში და ინიან ვნებითებში. მაგალითად, ზჭამე, ხიხილე, მიხცა, ხთხოვა. მაშასადამე, ეს პრეფიქსი „ხეღმეტი“ იქნებოდა XI საუკუნეში, გიორგი მთაწმინდლის პერიოდში და ამიტომაც უწოდა მან ასეთ ტექსტს „ხანმეტური“.

ტერმინი „ჰამეტი“ (ა.შანიძემ შექმნა „ხანმეტის“ ანალოგიით) გულისხმობს ტექსტს, სადაც ხ(ან) პრეფიქსის ადგილას ჰ(აე) დასტურდება: ჰუყო, ჰიხილე, შეჰეწიე და სხვ.

მაშასადამე, ქართულ ენას V-VII საუკუნეებში ახასიათებდა „ხანმეტობა“, ხოლო VIII საუკუნეში – „ჰამეტობა“. IX საუკუნიდან მოხდა დიფერენციაცია: ზოგან დაიკარგა ჰაე (ხმოვნებისა და რამდენიმე თანხმოვნის წინ), ზოგან კი შეიცვალა სან-ით (დღტ, ძცწ, ჯჩჭ-ს წინ).

ძველი ქართული ენა გამოირჩეოდა ასევე ფონეტიკური, მორფოლოგიურ-სინტაქსური თუ ლექსიკური თავისებურებებით. მასში არეკლილია ცოცხალი სასაუბრო ენის ფონეტიკურ-გრამატიკული პროცესები. ამ პერიოდის ქართული მხატვრული ლიტერატურა და თარგმანები მსოფლიო სულიერი კულტურის კუთვნილებად ითვლება.

ამას თვალნათლივ დაგვანახებს რამდენიმე ნაწყვეტი ხანმეტური და ჰამეტური ტექსტებიდან.

იერემიას წინასწარმეტყველებიდან:

17, 26. „...და საკუმეველი და შესაწირავი და გუნდრუკი და მოხაქუნდეს ქებად სახელსა უ-ლისასა. 17, 27. და უკუეთუ არა ხისმინოთ ჩემი წმინდა ყოფად დღჳ იგი შაბათთაჲ და რ-ა არა აღზილოთ ტკირთი და შეხჯლოდით ბჭეთა ი-შმისათა დღესა შაბათთასა, აღზუაგზნე ცეცხლი ბჭეთა ი-მასათა და შეჭამნეს ზღურბლნი ი-შმისანი და არა დაშრტეს“.

მათეს სახარებიდან:

7,6. „ნუ მოხცემთ სიწმინდესა ძაღლთა, ნუცა დახუგებთ მარგალიტსა თქ-ნსა წინაშე ღოროთა, რა არა განგხეთქდენ თქუენ. 7,7. ხითხოვდეთ და მოგეცეს თქუენ, ხეძიებდით და ხპოვოთ, ხირეკდით და განგელოს თქ-ნ, 7,8. რ- ყ-ლი, რ- ხითხოვს, მიიღის და რ-ლი ხეძიებს, პოვის და რ-ლი ხირეკს, განხელის“.

უდაბნოს მრავალთავიდან (IX-X სს.)

„ხ- ნეტარი ჰელენე დედოფალი სავსე იყო სარწმუნოებითა ღ-მთა და იყო იგი წამიერ კითხვად წ-დათა წიგნთა ძუელისა და

ახლისათა და აღთქმათა გამოეძიებდა. და იწყო გულს-მოდგინებით ძიებად სამხჭუალთა მათთვის ჯ-რისათა, რ-ლითა უკუთუროთ მათ ჰურიათა მაცხოვარი დამხჭუალეს. და მოუწოდა იუდასსა და სხუთსა სახელი ერქუა კერაოზ, და ჰ-ქა მას: ჯ-რისა მისთვის უღესსა და წადილი ჩემი, ხ- სამხჭუალთა მათთვის ძელისა ჯ-რისათა, რ-ლნი იგი დამხჭუალულ იყვნეს ზ-ა ჯ-რსა მას, ამათ მაქვს გულსა იჭვ“...

ძველ ქართულ ენაზე იწერებოდა მდიდარი ქართული სასულიერო ლიტერატურა.

ბ) საშუალი ქართული ენა

საერო ლიტერატურის განვითარებასთან ერთად დაიწყო საეკლესიო და საერო მწერლობის ენის ერთგვარი შერწყმა.

საშუალ ქართულში (XII-XVIII სს.) თანდათანობით მკვიდრდება ახალი ფორმები (მოხდა ბრუნვისა და რიცხვის ნიშნების, თანდებულების, ზმნის პირის ნიშნების, მწკრივთა ფორმების სახეცვლილება და ა.შ.), ხშირად ძველი და ახალი ფორმა ტექსტში ერთდროულადაც გვხვდება, ე.ი. ძველისა და ახლის თავისებური ნაზავია.

დიდი წვლილი მიუძღვით საშუალი ქართულის ჩამოყალიბებაში ქართველ მწიგნობრებს: ექვთიმე და გიორგი მთაწმინდლებს, ეფრემ მცირეს (საბერძნეთში ათონისა და შავი მთის სკოლა), ბულგარეთში - პეტრიწონის მონასტრის მოღვაწეებს და სხვ.

XI საუკუნის დასასრულს ჩაისახა საშუალი ქართული სალიტერატურო ენა. საოცრად დაიხვეწა და გამდიდრდა ქართული ჰიმნოგრაფიის ტრადიციები საერო პოეზიაში, ლექსთწყობაში. შოთა რუსთაველის ენა გარკვეულწილად ეპოქამ შექმნა, რადგან გენიალური პოეტი გვერდს ვერ აუვლიდა იმდროინდელ სალიტერატურო ტრადიციებს, მაგრამ მისმა პოემამ და საოცრად დახვეწილმა, სადა ენამ, თავის მხრივ, უზარმაზარი ზეგავლენა მოახდინა თვით ქართული სალიტერატურო და სასაუბრო ენის განვითარებაზე. განვითარდა XI-XVIII საუკუნეების ქართული სამეცნიერო და ფილოსოფიური ენა (გავიხსენოთ შესანიშნავი მატეიანე „ქართლის ცხოვრება“, XI-XIII სს. ფილოსოფიური აზროვნების უზარმაზარი წარმომადგენელი იოანე

პეტრიწი, მრავალი ორიგინალური და ბერძნულიდან ნათარგმნი თხზულების ავტორი).

იოანე შავთელის, ჩახრუხადის, შოთა რუსთაველის, მისეი ხონელის, სარგის თმოგველის, თეიმურაზ I-ის, არჩილის, დავით გურამიშვილის, სულხან-საბა ორბელიანის, ბესიკის ნაწარმოებები საშუალი ქართულითაა დაწერილი, თუმცა „ვეფხისტყაოსანში“ გამოყენებული გრამატიკული ფორმებისა თუ სიტყვების უმრავლესობა სავსებით ბუნებრივია დღევანდელი ქართველისათვისაც.

განა რამე მოძველებულად ჟღერს დღევანდელი ქართველისთვის ამ აფორიზმებში: „ლეკვი ღომისა სწორია, ძუ იყოს თუნდა ხვალია“, „ავსა კაცსა ავი სიტყვა ურჩევნია სულსა, გულსა“, „თუ ყვაევი ვარდსა იშოვნის, თავი ბულბული ჰკონია“? ასეთი მაგალითის დასახელება კიდევ ბევრის შეიძლება.

ცოცხალმა ხალხურმა სამეტყველო ენამ სალიტერატურო ქართულს შესძინა ენობრივი სილალე, მოქნილობა, სისადავე და დაარღვია ადრე ჩამოყალიბებული საეკლესიო სტილისთვის დამახასიათებელი დოგმები, შტამები და ენობრივი ნორმები.

დიდი მნიშვნელობა ჰქონდა ქართულ საისტორიო წყაროებსა და საბუთებს.

საშუალი ქართულის ნიმუშად მოვიყვანთ ნაწყვეტს ვახუშტი ბატონიშვილის საისტორიო თხზულებიდან „აღწერა სამეფოსა საქართველოსა“: „ხოლო ანაგებით არიან კაცნი და ქალნი შვენიერნი, ჰაეროვანნი, შავ თვალ-წარბ-თმოსანნი, თეთრ ყირმიზნი, იშვით შავკვრემან და მოყვითან, იშვით თვალჭრელ და გრემანი და მწითურ ანუ თეთრ. ...წერწერტნი, უმეტეს ქალნი, იშვით სქელნი. მხნენი მუშაკნი, ჭირთა მოძთმენნი, ცხენსა ზედა და მხედრობათა შიდა კადნიერნი, მკვირცხლნი, მსწრაფლნი“.

საშუალ ქართულზე შეიქმნა ასევე მდიდარი იურიდიული, საისტორიო, ფილოსოფიური, სამედიცინო ლიტერატურა, ითარგმნა სპარსული თუ რუსული ლიტერატურის ნიმუშები.

ამ დროს დაიწყო აღმოსავლური ენებიდან ნასესხები სიტყვების გაქართულება, ენის დახვეწა, რაშიც დიდი როლი შეასრულა სულხან-საბა ორბელიანმა, რომელმაც შეადგინა „სიტყვის კონა“ – ქართული ენის პირველი განმარტებითი ლექსიკონი, სადაც სრულყოფილად ახსნა სიტყვათა მნიშვნელობა, მიუთითა უცხოური

სიტყვების წარმომავლობა და ქართული შესატყვისები ამ
ლექსიკონის მნიშვნელობა დღესაც განუზომელია ქართული
სალიტერატურო ენისათვის.

სულხან-საბასა და დ. გურამიშვილის ენა ახლოს იდგა
ხალხურ მეტყველებასთან, გამოირჩეოდა სისადავით, სინატიფით.

მე-18 საუკუნის II ნახევარში ანტონ I-მა ბაგრატიონმა
(კათალიკოსმა) საქართველოში დააკანონა „სამი სტილის თეორია“,
რომელიც სათავეს იღებდა ჯერ კიდევ ანტიკური ხანიდან, როცა
მკაცრად იცავდნენ განსხვავებული სტილისთვის აუცილებელ ენობრივ
დოგმებსა და ნორმებს. ამ თეორიის მიხედვით, არ შეიძლებოდა
ერთნაირად საუბარი ან წერა ყველა საგანზე. ღვთისმეტყველებას
შეეფერებოდა „მაღალი სტილი“ – ძველი ქართული სასულიერო
თხზულებებისა და XI საუკუნის ფილოსოფოსისა და მთარგმნელის –
იოანე პეტრიწის სტილი; საშუალი სტილით ანუ დარბაისლური
ქართულით უნდა დაწერილიყო ისტორიული თხზულებები,
პუბლიცისტიკა; დაბალი სტილი ანუ ბუნებრივი სასაუბრო ენა უნდა
გამოეყენებინათ ყოველდღიური საყოფაცხოვრებო ამბებისთვის,
საქმიანი მიმოწერისათვის. ცხადია, ეს არც იყო უცხო ქართული
სინამდვილისთვის, მაგრამ ამ დროს წესები გამკაცრდა, ენა დამძიმდა
და დაბრკოლება შეექმნა სალიტერატურო ქართულის ბუნებრივ
განვითარებას.

მაღალი და საშუალი სტილი გაუგებარი, ბუნდოვანი და
ძნელად გამოსაყენებელი გახდა ღვლარჭნილი რთული წინადადებების,
მიძლეობების სიჭარბის, ხელოვნური მარალფარდოვნების გამო.

მოვიყვანთ მაღალი სტილის ნიმუშად ნაწყვეტს ანტონ
კათალიკოსის ერთ-ერთი ტექსტიდან: „მართალ არს და ცხად,
ვითარმცა ქართულისა კიდე ენამ არა ვიცი და ვერცალა მივსწწმთ
ენასა სლავენურსა უმკლმთრეს. და უკლმ თქუას ვინმე, ვითარმედ თუ
ვითარ გარდამოვიდე ესენი. მაგრა უწყოდეს მან, ვითარმედ
სლავენურისა თარგმანი მივანდევ გაბრიელ ხუცესსა, თარგმანსა ჩემსა,
რომელმან დაღათუ არა უწყოდა ღრამმატიკა, არცა სლავენური და
არცალა ქართული, არამედ ღრამმატიკოსნი მყლმს რუსნი კლირიკნი
ეკკლესიისა ჩემისანი, რომელთა ახლად დაესრულათ სკოლამ
სინტაქსისა და სხუათა შემდგომადთა მოძლუარ ქმნილიყუნეს“.

მსგავსია ნაწყვეტი იოანე ბაგრატიონის „კალმასობიდან“ (XVIII ს. II ნახ.): „ზმნა არს ნაწილი სიტყვსა, რომელიცა ნიშნავს ანუ ყოფასა, ანუ მოქმედებასა არსისასა, აგრევე ქმნასა ნიშნიდეს ქუშქუშე უამისა პირითურთ... ყოველი ზმნა ანუ კანონიერი არს, ანუ უკანონო. კანონიერი ზმნანი არიან ივინი, რომელნიცა განვლიან ყოველთა შინა დროთა და არა იცვალებიან მიმოზრათა შინა თვსთა. ზოლო უკანონონი არიან ივინი, რომელნიცა ნაკლ არიან დროებითა და ჰსცვალებენ მიმოზრათა თვსთა“. როგორც ვხედავთ, ორივე ამონარიდის ენა საკმაოდ რთულია და გასაგებად ძნელი.

მაშასადამე, არსებობდა, ერთი მხრივ, „ეკლესიური“, „დარბაისლური“ და, მეორე მხრივ, „გლეხური“ ანუ მდაბიოთა ენა. ანტონ I-ის თეორიის გავლენა ქართულ სალიტერატურო ენაზე თითქმის ერთი საუკუნის მანძილზე გრძელდებოდა და მე-19 საუკუნის პირველ ნახევრამდე მოაღწია. ქართველ რომანტიკოსთა ენაშიც საგრძნობია ამ თეორიის გავლენა (მაგ., არქაული გრამატიკული ფორმები და ლექსიკა).

გ) ახალი ქართული სალიტერატურო ენის დამკვიდრებაში დიდი როლი შეასრულეს XX-ის 60-იანი წლებიდან ილია ჭავჭავაძემ, აკაკი წერეთელმა და იაკობ გოგებაშვილმა.

ახალმა თაობამ სალიტერატურო ქართული დაუახლოვა ხალხურ სადა მეტყველებას, უარყო მძიმე, მაღალფარდოვანი, ხელოვნური წიგნური ენა, მისაღები და აღიარებული ძველი თაობისათვის და იბრძოდა ერთიანი სალიტერატურო ენის აღსადგენად.

ილია ჭავჭავაძემ დაიწყო ორთოგრაფიული რეფორმა და ხმარებიდან ამოიღო რამდენიმე ასო, რომელთა შესატყვისი ბევრები უკვე აღარ იყო იმდროინდელ ქართულ მეტყველებაში: ლ, მ, უ, ჳ, უფ, მ, ფ (არაქართულ სიტყვებში).

ძველი და ახალი თაობის დაპირისპირების მიზეზი გახლდათ სწორედ სალიტერატურო ენის საკითხები. ეს ბრძოლა ცნობილია „მამათა“ და „შვილთა“ ბრძოლის სახელით. მასში მონაწილეობდა ბევრი გამოჩენილი საზოგადო მოღვაწე და მწერალი. ძველი თაობიდან: ბარბარე ჯორჯაძე, ექ. წერეთელი, გიორგი ბარათოვი, რევაზ ერისთავი, გრ. ორბელიანი და სხვ. ახალი თაობიდან: ილია ჭავჭავაძე, აკ. წერეთელი, გიორგი წერეთელი, სერგეი მესხი, გახეთ

„დროების“ ირგვლივ დარაზმული ახალგაზრდობა... ილიამ თავის ეპიგრამებში გააკრიტიკა დიდი ჩინოსნები და მოხელეები: რევან ანდრონიკაშვილი, გიორგი და ივანე მუხრანსკები, ვლადიმერ იოსელიანი, დიმიტრი ყიფიანი, იასე ჭავჭავაძე, ლევან მელიქიშვილი, დიმიტრი ჯორჯაძე, გრ. ორბელიანი და სხვ.

„თერგდალეულები“ იბრძოდნენ სალიტერატურო ქართული დაახლოებისათვის ხალხურ მეტყველებასთან. ახალგაზრდა ილიას წინაშე დაისვა რამდენიმე გადასაჭრელი პრობლემა: ანბანის გამარტივება, არქაული და ხელოვნური ლიტერატურული ნორმების განდევნა, ლექსიკური მარაგის გამდიდრება, საერთაშორისო სიტყვების დამკვიდრება, ტერმინოლოგიის მოწესრიგება, არაბუნებრივი სინტაქსური კონსტრუქციებისა და ფრაზეოლოგიური კალკებისაგან ენის განთავისუფლება და სხვ. ყველა ამ საკითხს მან შესანიშნავად გაართვა თავი აკაკი წერეთელთან და სხვა თანამოაზრეებთან ერთად.

ახალმა თაობამ დაამკვიდრა ახალი ქართული სალიტერატურო ენა, რომელიც მჭიდროდ იყო დაკავშირებული ცოცხალ მეტყველებასთან. ენა შეივსო ახალი ცნებებით, ტერმინებით, საერთაშორისო სიტყვებით, დაიხვეწა ლექსიკა და გამარტივდა მორფოლოგიურ-სინტაქსური წყობა.

ახალი ქართული სალიტერატურო ენისათვის ბრძოლა არ იყო ადვილი. ილიას უსაყვედურებდნენ, „მდაბიური“, „ბიჭბუჭების“, „ბაზრის“ ენით წერო, აკაკის ენას „სოფლური“ უწოდა ანჩისხატის დეკანოზმა ეფრემმა (თავადმა ირაკლი ლორთქიფანიძემაც დაუწუნა მას ენა). მათ ლანძღვა-გინებას არ აკლებდნენ, დარბაისლური ქართულის დაკნინებაში სდებდნენ ბრალს და დედაენის მტრებადაც აცხადებდნენ, მაგრამ ისტორიამ თვალნათლივ დაგვანახა ახალი თაობის პოზიციის მართებულობა ენობრივ საკითხებში. ახალ თაობას არასოდეს უთქვამს უარი ძველ ქართულ ლიტერატურულ ტრადიციებზე, მაგრამ იცოდნენ, რომ სალიტერატურო ენა უნდა დაეფუძნოს ხალხურ ცოცხალ მეტყველებას, ხალხში ჩამალულ ენობრივ საუნჯეს.

ქართული ენის პრობლემა მჭიდროდ იყო დაკავშირებული ეროვნული შეგნებისა და თვითშენარჩუნების საკითხთან. აქვე უნდა დავასახელოთ დიდი ღვაწლი იაკობ გოგებაშვილისა, რომელმაც „დედა-ენით“ (1878წ.), „ბუნების კარით“, „ქართული ანბანი და პირველი საკითხავი წიგნით მოსწავლეთათვის“ ქართველ ბავშვებს

მისცა მშობლიურ ენაში შესასვლელი გასაღები, განვითარების „ბუნებითი იარაღი“ და მრავალი თაობა აღზარდა ამ შესანიშნავი წიგნებით, აზიარა ბავშვები ხალხურ მეტყველებას, ქართულ ფოლკლორს. ის დედაენას უწოდებდა ხალხის „სულისა და გულის ენას“ და ყოველ ღონეს ხმარობდა, რომ სწავლება მშობლიურ ენაზე დაფუძნებულიყო.

იმ პერიოდში კავკასიის სასწავლო ოლქის უფროსმა კირილე იანოვსკიმ ოფიციალურად სცადა ქართული ენის განდევნა სახალხო სკოლიდან. მას ამის გამო მკაცრი და დაუნდობელი პასუხი გასცა ილია ჭავჭავაძემ, შეუწყნარებელი პოზიცია გამოამჟღავნა პოლემიკაში იაკობ გოგებაშვილმაც.

XIX საუკუნეში აღორძინდა ქართული მეცნიერება, პუბლიცისტიკა, თეატრი, პედაგოგიკა, ინტენსიურად დაიწყო მთარგმნელობითი საქმიანობა, ახალი თაობა გაბედულად იბრძოდა სკოლებში დედაენის უფლებების დასაცავად.

ახალი ქართული სალიტერატურო ენა აგრძელებს ჩვენი მწერლობის მრავალსაუკუნოვან ტრადიციებს. მას ილიას, აკაკის, ვაჟას ენა დაედო საფუძვლად და გაგრძელდა XX საუკუნის ქართველ მწერალთა შემოქმედებაში (დავით კლდიაშვილი, ნიკო ლორთქიფანიძე, ლეო ქიაჩელი, მიხეილ ჯავახიშვილი, კონსტანტინე გამსახურდია, გრიგოლ რობაქიძე, ლევან გოთუა, ვასილ ბარნოვი, გალაკტიონ ტაბიძე, ვოგლა ლეონიძე და სხვ.). მათ გაამდიდრეს და დახვეწეს ახალი ქართული სალიტერატურო ენა.

თანამედროვე ქართული ლიტერატურა დღემდე მიჰყვება სალიტერატურო ენის განვითარების ძირითად ხაზს და მჭიდროდაა დაკავშირებული ხალხის ცოცხალ მეტყველებასთან. მართლაც, „არსებითი ნიშანი ეროვნებისა, მისი გული და სული ენაა“ და „ხალხია ენის კანონის დამდები“ (ილია ჭავჭავაძე).

ენა მუდმივად იცვლება, ვითარდება, ზოგი გრამატიკული ფორმა ძველდება და ახლით იცვლება. ეს ცვლილება განსაკუთრებით იგრძნობა ლექსიკაში. ბევრი სიტყვა დღეს უკვე მოძველებულია (არქაიზმები, ისტორიზმები) და აღარ გამოიყენება, ზოგმა მნიშვნელობა შეიცვალა, მკვიდრდება ახალი უცხოური სიტყვები, იქმნება ნეოლოგიზმები.

დღეს არქაიზმებად ითვლება: მტილი (ბოსტანი), მყარი (ბაყაყი), ტარივი (კრავი), ხამლი (ფეხსაცმელი), მეზუერე (მებაჟე), თანანადები (ვალი), მუნ (იქ), უდები (ზარმაცე), ზორიანი (თუთიყუში), როკვა (ცეკვა), საფშვინველი (სული) და სხვ.

მნიშვნელობა შეეცვალა ბევრ სიტყვას: „ცხედარი“ ადრე ნიშნავდა საწოლს, ლოგინს, ტახტს, „კუბო“-ტახტრევანს, „მელვინე“-მსმელს, ლოთს, „მღერა“-თამაშს, ხტომას, „მედგარი“-ზარმაცს, მშიშარას, „თამაში“-ცეკვას, „მეცნიერი“-მცოდნეს, ნაცნობს, „გუამი“-სხეულს, „აგარაკი“-ყანას, მიწას, „პატიჟი“-სასჯელს, „ქვეყანა“-მიწას, „სოფელი“-მსოფლიოს, „მეჭურჭლე“-მოლარეს, „წიგნი“-წერილს და ა. შ.

მაღალ დონეზე განვითარებული ქართული ლიტერატურა (პროზა თუ პოეზია), დრამატურგია და კრიტიკა, ჟურნალისტიკა, თეატრი, კინო, ტელევიზია, ქართულადაა ამტკყველებული მეცნიერების ყველა დარგი (ტექნიკური, საბუნებისმეტყველო თუ ჰუმანიტარული). ქართული სალიტერატურო ენა მდიდრდება ახალი ტერმინებით, ივსება ცოცხალი ხალხური ენიდან შემოსული სიტყვებითა და გამოთქმებით, მაგრამ აუცილებელია ზრუნვა მისი სიწმინდისთვის, ბრძოლა ბარბარიზმებისა და ჟარგონების წინააღმდეგ. ამისთვის კი ახალგაზრდობამ უნდა შეიგნოს დედაენის მნიშვნელობა, გაითვალისწინოს საკუთარი პასუხისმგებლობა ამ დიდი ტრადიციების ენის წინაშე.

§14. სალიტერატურო ენა და დიალექტები

ქვეყნის სხვადასხვა კუთხეში ადამიანები განსხვავებულად ლაპარაკობენ. ეს ვლინდება როგორც ბერების წარმოთქმასა და ინტონაციის თავისებურებაში, ისე განსხვავებულ ლექსიკასა და გრამატიკის ცალკეულ წესში. რაც უფრო კარჩაკეტილი იყო ქვეყნის სხვადასხვა კუთხე, რაც უფრო დაქსაქსული იყო საერთოდ ქვეყანა ადმინისტრაციულ რაიონებად, მით უფრო დიდია განსხვავება მის მცხოვრებთა მეტყველებაში. ამდენად, ამ განსხვავებათა და თავისებურებათა ჩამოყალიბებას ხელს უწყობდა გეოგრაფიული, ისტორიულ-პოლიტიკური და ეკონომიკური ფაქტორები.

სამწუხაროდ, დღემდე ვერ მოიძებნა ენისა და დიალექტების განმასხვავებელი ზუსტი საკლასიფიკაციო ნიშანი. დიალექტების ზოგადი დამოუკიდებელი ენა გამოყოფილია პოლიტიკური ან რელიგიური თვალსაზრისით (მაგ., სერბიული და ხორვატული, ქეხური და სლოვაკური, აზერბაიჯანული და თურქული, მოლდავური და რუმინული, რუსული და ბელორუსული თავისუფლად შეიძლება და ჩაგვეთვალა დიალექტებად).

დიალექტი ანუ კილო ეწოდება ერთი ენის ფარგლებში კუთხური მეტყველების თავისებურებათა ერთობლიობას (ბერძნულად „dialectos“- მეტყველება, წარმოთქმა, საუბარი, სამეტყველო სტილი) ანუ ესაა ცოცხალი ხალხური სასაუბრო მეტყველება ამა თუ ტერიტორიაზე. სალიტერატურო ენა და დიალექტი ერთმანეთისაგან განსხვავდება.

სალიტერატურო ენა ერის, ეთნოსის კულტურის გამაერთიანებელია. ჯერ კიდევ ფეოდალური კარჩაკეტილობისა და კუთხებად დაქუცმაცებულობის დროსაც საქართველოს მთელ ტერიტორიაზე წირვა-ლოცვა და ქადაგება ქართულად მიმდინარეობდა. სალიტერატურო ქართულით წერდნენ ჩვენი ქვეყნის სხვადასხვა კუთხის შვილები: იოვანე ლაზი, იოვანე მინჩხი, სტეფანე სანანოის ძე ჭყონდიდელი, ანტონ ჭყონდიდელი...

ა) სალიტერატურო ენისა და დიალექტების განმასხვავებელი ნიშნები

ჩამოვთვლით რამდენიმე განმასხვავებელ ნიშანს სალიტერატურო ენასა და დიალექტებს შორის:

1. სალიტერატურო ენა ერთია, დიალექტი კი – ერთზე მეტი.
2. მართალია, სალიტერატურო ენა იქმნება რომელიმე დიალექტის (ან დიალექტების) საფუძველზე, მაგრამ სავსებით მაინც არ იმეორებს ფუძედიალექტს, სცილდება თავის მასაზრდოებელ წყაროს და თანდათან ითვისებს სხვა დიალექტის მასალასაც, კერძოდ ლექსიკას. ფუძედიალექტის არჩევა განპირობებულია ამა თუ იმ კუთხის წარმომადგენელთა წამყვანი როლით ქვეყნის საზოგადოებრივ-პოლიტიკურ და კულტურულ ცხოვრებაში და სრულიად არ ნიშნავს ამ კილოს გამორჩეულ ენათმეცნიერულ უპირატესობას.

3. ცოცხალი სალიტერატურო ენა საზრდოობს კილოებით და მათ გარეშე ვერ იარსებებს, ვერ განვითარდება და კვდება. რაც დაემართა კიდეც ბევრ ენას.

4. სალიტერატურო ენა მდიდრდება სხვა ენებთან სხვადასხვა სახის ლიტერატურის თარგმანით, იხვეწება და მდიდრდება სიტყვა-გამოთქმებით, ახალი ტერმინების შექმნით.

5. სალიტერატურო ენა კულტურის მონაპოვარიცაა და ერის კულტურული განვითარების იარაღიც. ამ მიზნის უკეთ შესასრულებლად მას სჭირდება კონტროლი, ნორმირება. ზეპირი დიალექტური მეტყველება კი კონტროლს არ ექვემდებარება, არც ნორმირებულია და შეუხლუდავად ვითარდება.

6. სალიტერატურო ენა ერის, ხალხის კონსოლიდაციის საფუძველია. ის პოლიფუნქციურია, რადგან მისი მეშვეობით იქმნება მხატვრული, სამეცნიერო, ტექნიკური, პოლიტიკური, პუბლიცისტური ტექსტები, სახელმწიფო კანონმდებლობის დოკუმენტები, მიმდინარეობს სწავლება სკოლებსა და უმაღლეს სასწავლებლებში, ე.ი. სალიტერატურო ენას პრესტიჟული მდგომარეობა უკავია. დიალექტს კი ბავშვი ისმენს ოჯახში, ვიწრო წრეში, იყენებს მხოლოდ რომელიმე კუთხის მოსახლეობაში.

შენიშვნა: მსოფლიოს 5.000-მდე ენას შორის ცოტაა დაშწერლობის მქონე სალიტერატურო ენა. ზოგიერთ ქვეყანაში სალიტერატურო ენას საქციალოურად სწავლობენ. მაგალითად, ინგლისურენოვან სამყაროს აერთიანებს მხოლოდ სალიტერატურო ინგლისური. გერმანულის დიალექტები ისე დასცილდა ერთმანეთს, რომ მხოლოდ სალიტერატურო გერმანული (ე. წ. Hochdeutsch) აერთიანებთ მათ ერთ ენობრივ კოლექტივად (დიალექტებია: საქსონიური, შვაბიური, ბავარიული, თიურინგიული და სხვა). ასევე არაბულ ენაშიც. ჩინურის დიალექტების სხვაობა იმდენად შორსაა წასული, რომ გამართიანებელი მხოლოდ დაშწერლობაა (ამიტომაც ვერ მოხერხდა დღემდე ჩინურში ფონეტიკური ანბანის შემოღება ან არსებულის გამარტივება). ბევრი დიალექტია იტალიურშიც (ვენეციური, მილანური, რომანული, ტოსკანური, გენუური, სიცილიური...). მწერალი კარლო გორდონი ვენეციურ დიალექტზე წერდა, პოეტი კარლო პორტა (XVIII-XIX სს.) - მილანურზე, ჯოაკიმო ბელი (XVIII-XIX სს.) და პიერ პაოლო პალიზინი - რომანულზე. ალბერტო მორავიას რომანი „ჩოჩარა“ რომანულ (დედაქალაქურ) დიალექტზეა დაწერილი და ა.შ. მართალია, სალიტერატურო იტალიური ბევრ რამეში ყვრდნობა რომანულს, მაგრამ იგი კრებითაა. ალბერტო მორავია წერდა: „დიალექტის ფუნქცია ოდენ სალიტერატურო ენის გამდიდრებით და განახლებით უნდა შემოიფარგლოს“.

ბ) ქართული ენის დიალექტები

უნდა ითქვას, რომ კილოთა რაოდენობა არაა დამოკიდებული ქვეყნის ტერიტორიის სიდიდეზე.

ქართულ ენაში გამოყოფენ 16 დიალექტს (ზოგი მეცნიერი მეტსაც), რომლებიც სამ ჯგუფადაა განაწილებული: აღმოსავლური, დასავლური და სამხრული. დიალექტების გამოყოფას საფუძვლად უდევს ეთნიკური და გეოგრაფიული საკლასიფიკაციო პრინციპი (თუმცა ეს პრინციპიც და ასევე დიალექტთა რაოდენობა ქართულში დღემდე საკამათოა მეცნიერთა შორის).

აღმოსავლურ კილოებს ყოფენ ორ ჯგუფად: ბარისა და მთის კილოებად.

ბარის კილოებია: ქართლური, კახური (ქიზიყურიოთურთ).

მთის კილოებია: მოხეური, ფშაური, ხევსურული, მთიულურ-გუდამაყრული, თუშური (იგივე ჩალმათუშური; წოვათუშური ანუ ბაცბური ქისტურ ენათა ჯგუფს განეკუთვნება და არაა ქართული ენის დიალექტი). თუშური, ხევსურული და მოხეური კილოები ქმნის ე. წ. „ფხოურ“ ჯგუფს.

დასავლური დიალექტებია: იმერული, გურული, რაჭული, ლეჩხუმური (ზოგჯერ ცალკე გამოყოფენ მთა-რაჭულსაც).

სამხრულია: მესხურ-ჯავახური, აჭარული.

საქართველოს ფარგლებს გარეთ გავრცელებულია: ინგილოური (აზერბაიჯანში – კახის, ზაქათალისა და ბელაქნის რაიონებში), იმერხეული ანუ კლარჯული (თურქეთში, შავშეთის მხარეში. ენობრივად უახლოვდება აჭარულს, ცოტათი გურულსაც), ფერეიდნული (ირანი, ისფაჰანის მხარე. აქ ცხოვრობენ XVII საუკუნეში შაჰ-აბასის მიერ კახეთიდან და ქიზიყიდან გადასახლებულ ქართველთა შთამომავლები). ინგილოური და ფერეიდნული ისტორიულად კახური კილოს განაყოფს წარმოადგენს.

შენიშვნა: არსებობს განსხვავებული კლასიფიკაციაც. მაგ., მესხურ ჯგუფში გამოყოფენ აჭარულს, იმერხეულს, მაჭახლურს, ლივანურს, ტაოურს, სამცხურსა და ჯავახურს. ინგილოურს უწოდებენ ჰერულსაც.

ფერეიდანში არის სოფლები: მარტყოფი, სიბაქი (ვაშლოვანი), ჩულრუთი, ჯაყყაყი, დაშქესანა, ბონინი, თორელი (თელავი), აფუსი

(რუისპირი), ახწა. სამწუხაროდ, ახალი (არაქართული) სახელები თანდათან უფრო მეტად იკიდებს ფეხს.

1998 წელს ფერეიდანში ყოფნისას ენათმეცნიერებმა დაწერეს ჩხუბიანიშივილიმა გააკეთა საინტერესო ჩანაწერები. თურმე ფერეიდნელი ქართველები განიცდიან, რომ მათ ენას „ბეური დარსი შადრეია“.

გულჩერა ხუციანი (ხუციაშვილი) წერდა თურმე: ადრე „იფო კარგი წესი იყო, გული ერთი ჰქონდაყე, პარსული არ შამოსულიყო. შამოიდა პარსულმა და ჰარზადო (=ყველაფერი) გააფუჭა... ჰკანჭურებენ ენასაო, მაგრამ ინახვენო, ნამად (=კარგად) ინახავენო, რო არ დაიკარგოს ეს ჩონ ენაო. პარსულად არ ვამბობთა... მოხუცებმა ბეურია, რო არ იციან, რო პარსული იბნან... ძალიან საყორველია ჩონ ენა ჩონთი“. ჰკანჭურებენ სიტყვის მნიშვნელობა ასე განუმარტავს: „აი ყმაწვილს რო ვირზე შავსომთყე, ვეტყითყე, რო მაგრა ჩადკანჭურე, მაძკანჭურე (=ჩაებლაუჭე), რო არ გადმოვარდყო“.

ქართულად მეტყველებს 3 მლნ-მდე ადამიანი საქართველოში, აზერბაიჯანში (საინგილო), თურქეთში (ყოფილი შავშეთ-კლარჯეთი), ირანში (ისფაჰანის მხარე, თეირანის სამხრეთით), სოჭის რაიონში (სოფ. პლასტუნკა), ჩრდ. კავკასიაში (ყაბარდო-ბალყარეთში), ჩრდ. ოსეთში. ზოგი მეცნიერი გამოყოფს ყიზლარ-მოზდოკურ და პლასტუნკურ დიალექტსაც (ქართველები ამ რეგიონში ჩასახლებულან XVIII საუკუნეში ქართლიდან და კახეთიდან ლეკთა ლაშქრობების გამო. პირველი ახალშენი დაუარსებია ვახტანგ VI-ის ამაღლის ნაწილს 1724 წ.).

რუსეთ-თურქეთის ომების დროს ისტორიული შესხეთიდან (სამცხე-ჯავახეთიდან) და აჭარიდან თურქეთში გადასახლებულ ქართველებს უწოდებენ „შუპაჯირებს“, მათ მეტყველებას ცალკე კილოდ არ გამოყოფენ.

ქართული ენის კილოების გავრცელება რაიონების მიხედვით:

I. აღმოსავლური კილოები

ბარის: I. ქართლურის გავრცელების არეალია: ბოლნისი, ბორჯომი, გარდაბანი, გორი, დმანისი, დუშეთი, თეთრიწყარო, კასპი, მარნეული, მცხეთა, ქარელი, წალკა, ხაშური. გამოყოფენ შიდაქართლურს, დასავლურს, ჩრდილო- და ქვემოქართლურ კილოკავებს.

2. კახური (ქიზიყურითურთ) - საგარეჯო, გურჯაანი, ახმეტა, ყვარელი, სიღნაღი, ლაგოდეხი, დედოფლის წყარო (გარეკახური, შიგნიკახური), ქიზიყური - სიღნაღი, დედოფლის წყარო. მთის კილოები: 3. მოხეური - ყაზბეგი, მდ. თერგის ორივე მხარე, სნოსწყლის ანუ ღუღუშაურის ხეობა

4. ფშაური - დუშეთი, თიანეთი, ახმეტა, დედოფლის წყარო, საგარეჯო, თელავი, ყვარელი (ტიპობრივი ფშაური უკანა ფშავშია).

5. ხევსურული - დუშეთი, ყაზბეგი, თიანეთი, ახმეტა, მცხეთა, თელავი, საგარეჯო, დედოფლის წყარო, გარდაბანი (პირაქეთა არხოტული - ბარისახო, ბაცალივო, შატილურ-მიღმახეური - არხოტის, შატილის რაიონები).

6. მთიულურ-გუდამაყრული - მდ. მთიულეთის არაგვის აუზი, ფასანაური, სადაბო და ქვეშეთი (დუშეთის რ-ნი), მდ. გუდამაყრის არაგვის ხეობა.

7. თუშური (ჩაღმათუშური) - ახმეტის, პირიქითის ალაზნისა და თუშურის (გომეწრის) ალაზნის აუზში.

დასავლური კილოები:

8. იმერული: ა) ქვემოიმერული - ვანი, სამტრედია, ბაღდათი, ხონი, თერჯოლა, ზესტაფონი, ქ. ქუთაისი, ტყიბული, წყალტუბო; ბ) ზემოიმერული - საჩხერე, ჭიათურა (თერჯოლური შუაიმერულია).

9. გურული - ლანჩხუთი, ჩოხატაური, ოზურგეთი.

10. რაჭული - ონი, ამბროლაური (მთარაჭული, ზემო- და ქვემორაჭული).

11. ლეჩხუმური - ცაგერი, წყალტუბო, ამბროლაური (მდ. რიონი, ლაჯანურისა და ცხენისწყლის ხეობები)

სამხრული კილოები:

12. ა) მესხური - მტკვრის აუზში (ახალციხე, ასპინძა, ადიგენი); ბ) ჯავახური - ახალქალაქი, ასპინძა, ბორჯომი.

13. აჭარული - ქ. ბათუმი, ხულო, ქედა, ხელვაჩაური, შუახევი.

საქართველოს ფარგლებს გარეთ:

14. იმერხეული (ისტორიულად შავშეთ-კლარჯეთში) - მდ. იმერხევის აუზში მდ. ჭოროხის ხეობამდე (ამჟამად თურქეთის ტერიტორიაა).

15. ინგილოური - აზერბაიჯანში (ალაზნის მარცხენა მხარე) კახის (სოფ. კაკი ანუ კახ-საინგილო, ალათეძური, მუშაბაში, ალიბეგლო, ქოთუქლუ, თამარლი, ზაგამი), ზაქათალის (სოფ. ალიაბადი, მოსული), ბელაქნის რ-ნები (სოფ. ითითალა); გამოიყოფა 2 კილოკავი: კაკური და ალიაბადური.

16. ფერეიდნული - XVIII-ში კახეთიდან, ქიზიყიდან და საინგილოდან გადასახლებული ქართველები (სპარსეთში ესაა ისფაჰანის მხარე და მოიცავს 14 სოფელს).

გ) ქართველურ ენათა კილოები

კილოები გამოიყოფა სხვა ქართველურ ენაებშიც. მაგ., ზანური მოიცავს ორ კილოს: მეგრულსა და ჭანურს ანუ ლაზურს. ა) მეგრულის კოლოკავებია: ზუგდიდურ-სამურზაყანული და სენაკური; ბ) ჭანურისა (ლაზურის): ათინური, ხოფური, ვიწურ-არქაბული (სოფლების სახელების მიხედვით).

ლაზურად ლაპარაკობენ თურქეთში. XX საუკუნის 60-იანი წლებისთვის ლაზების რაოდენობა 100.000-ს აღწევდა (ართვინის, რიზეს, ტრაპზონის, სამსუნის ვილაიეთებში, ბურსაში, იზმირში, ისტამბულსა და ანკარაში).

სვანურში გამოიყოფა შემდეგი კოლოები: ბალსზემოური, ბალსქვემოური (ზემო სვანეთში, მდ. ენგურის ხეობაში), ლაშხური, ლენტეხური (ქვემო სვანეთში, მდ. ცხენისწყლის ხეობაში). ზოგი მცირე გამოყოფს ჩოღურულ დიალექტსაც.

დ) კილოზე მცირე ერთეულები; კონე, სოციალური დიალექტი

თვითონ დიალექტის გავრცელების ტერიტორიაზეც შეინიშნება სხვაობა და შეიძლება კილოკავების გამოყოფა. მაგალითად, ზემოიმერული და ქვემოიმერული კილოკავები, შიგნიკახური და გარეკახური და ა. შ.

კილოკავზე წვრილი ერთეულია თქმა. მაგალითად, ქვემოიმერული კილოკავის თქმებია: ხონური, ვანური, ქუთაისური, სამტრედიული, ზესტაფონური... შიგნიკახურის: ყვარლური, გურჯაანული...

თქმაზე მცირე ერთეულია ქცევა. მაგალითად, ვანის თქმაში გამოიყოფა უხუთის, შუამთის ქცევები და სხვ.

საერთოდ ამბობენ, რომ ყოველი ინდივიდის მეტყველება კი განსხვავებულია სხვადასხვა გარემოში. ერთი ინდივიდის მეტყველებას გარკვეული სტილით იდიოლექტს უწოდებენ.

გამოყოფენ ე.წ. სოციალურ დიალექტებსაც, რაც განსხვავდება ტერიტორიული დიალექტებისაგან. ესაა პროფესიული და სოციალური ჯგუფების ენა, ე. წ. ჟარგონები ანუ სლენგები.

გაბატონებული დიალექტების საფუძველზე შექმნილ ყოველგვარ საერთო-სახალხო ენას კოინეს უწოდებენ. სხვადასხვა ეროვნების წარმომადგენლები ზოგჯერ ურთიერთგაგებინებისთვის იყენებენ გამარტივებულ ენას, რასაც პიჯინს (დამახინჯებული ინგლისური სიტყვისაგან business) ეძახიან. ზოგჯერ ის ეყრდნობა ერთ ენას, მონათესავე ენებს ან სულაც რამდენიმე არამონათესავე ენას...

ე) ქართული სალიტერატურო ენის კავშირი დიალექტებთან ქართული სალიტერატურო ენა ჩამოყალიბდა იაკობ ხუცესის, გრიგოლ ხანძთელის, შოთა რუსთაველის, სულხან-საბა ორბელიანის, დავით გურამიშვილის მხატვრული შემოქმედების საფუძველზე. დიდმა სალიტერატურო ტრადიციებმა აქცია ქართული საერთო სალიტერატურო ენად საქართველოს სხვადასხვა კუთხის შვილებისათვის.

როგორც მეცნიერები თვლიან, სოციალურ-პოლიტიკურმა, ეკონომიკურმა და კულტურულმა ვითარებამ განაპირობა ქართლის დაწინაურება და მწიგნობრული ტრადიციების გამომუშავება, ამიტომაც იქცა ქართული სალიტერატურო ენის საფუძველად ქართული დიალექტი (ამას ხელი შეუწყო ჯერ მცხეთის სამეფოს დაარსებამ, შემდეგ კი კულტურული ცენტრის გადმოტანამ თბილისში დავით აღმაშენებლის დროს).

„XVIII საუკუნიდან ქართულში ფაქტობრივად ყალიბდება თავისებური „ზედიალექტი“ – თბილისური ქართული, შეზავებული აღმოსავლური (არაბული, სპარსული, თურქული, სომხური...) ლექსიკითა და ფრაზეოლოგიით... ბაზისი ამ ქალაქური ქართულისა ქართლურ-კახურია, მაგრამ იმავდროულად მისგან საკმაოდ განსხვავებულიცაა“ (ბ.ჯორბენაძე).

აუცილებელია ხაზი გავუსვათ, რომ ქართული სალიტერატურო ენის ჩამოყალიბებაში თითქმის ყველა დიალექტმა

შეიტანა მეტ-ნაკლებად თავისი წვლილი, ასევე მეგრულ-ჭანურა და სვანურმა ენებმაც.

XIX საუკუნის 60-იანი წლებიდან მოხდა მეტყველების დიალექტებისკენ. სოფლური (გლეხური) მეტყველებისა და ქალაქური (ხელოვნური) მეტყველების სინთეზის პარალელურად დაიწყო მეორე პროცესი - ენის ევროპეიზაცია.

„თერგდალეულებმა“ სწორად განსაზღვრეს ქართული სალიტერატურო ენის განვითარების ტენდენცია - კავშირი მის სასიცოცხლო მასაზრდოებელ წყაროსთან, დიალექტებთან.

დღეს, ცხადია, დიალექტის გამოყენება შეზღუდულია, რადგან პრესა, რადიო, ტელევიზია, საშუალო და უმაღლესი განათლება ხელს უწყობს სალიტერატურო ენის გავრცელებას, მაგრამ შეუძლებელია ადამიანები ყველა კუთხეში ერთნაირად მეტყველებდნენ.

საერთოდ ენათა და დიალექტთა განვითარებაში ყოველთვის შეინიშნება ორი ურთიერთსაპირისპირო პროცესი: დიფერენციაცია (განსხვავების ზრდა, დაშორება) და ინტეგრაცია ანუ უნიფიკაცია (საერთო ნიშნების მატება, დაახლოება).

ვ) დიალექტური ლექსიკა და სალიტერატურო ენა
დიალექტებს სპეციალურად სწავლობს ენათმეცნიერების დარგი - დიალექტოლოგია. ლინგვისტები იწერენ ლექსიკურ ერთეულებს, ტექსტებს, ზეპირსიტყვიერების ნიმუშებს, აანალიზებენ მათს ენობრივ თავისებურებებს, ადგენენ დიალექტურ ლექსიკონებს (მაგალითად, შედგენილია ქართლური, ქვემოიმერული, ლენხუმიური, მოხეური, ქიზიყური, თუშური, ფშაური და სხვ. დიალექტური ლექსიკონები).

სულხან-საბა ორბელიანის „სიტყვის კონაში“ ბევრი დიალექტური სინონიმია მითითებული. მაგალითად, ზროხის ბუდეში დასახელებულია: ხარი, ფური, ხბო, დიაკეული, ბოჩოლა, მოზვერი, კურო, აზავერი... თხა-სთან - ვაცი, ნეზვი, თიკანი, ბატკი, ბოტი, ვაციკი... ნავ-თან - ნუშა, ვარცლი, კარაპა, კარაპაჭა, ხუმალდი, ონჩხომელი, ოლეჭკანდერი, კატარლა... ვარცხლა ნავს გურიაში ამბობენ, ოლეჭკანდერი მეგრულია, ონჩხომელი მეგრულად „სათევზაოს“ ნიშნავს.

ზოგიერთ სიტყვას დიალექტური სინონიმები აქვს, მაგ., ბავშვი - ბაღლი, ბოვში, ბალანა; კომში და ბია, პაპა და ბაბუა, ბიცოლა და ძალო, გოგრა, ხაპი და კვახი, ბებია და დიდდა, ჩურჩხუა და ჯანჯუნი, თუთა და ბჟოლა, მურყანი და თხმელა, იფანი და კრპიტა, თათარა და ფელამუში, აბრაგი და ფირალი, ცუდი და ფინთი.. კილოების მიხედვით ხშირად განსხვავებულია არა თვით სიტყვა, არამედ მისი გრამატიკული ფორმა ან ფონეტიკური ვარიანტი. მაგ., ზმნისწინები (მევიდა, წვევიდა, დეემართა, მაიტანა, დეესწრო, გოდოუგდო), პირის ნიშნები (არი, აქვ, ჰყავ, შჭამ, მახკალ, უთხრავე, ყავდენ, აქვენ, შესძლებიყო), ზმნის თემის ნიშნები (თესამს, ბარამს, კვნიტავს, დაუსხავს, სხლანს, რეცხანს, აბავს), ნაცვალსახელები (იგენი, მაგენმა, სხვანიერი, იი, რაცხა, ვინცხა, ყოლიფერი, რამფერი), ზმნიზედები (მადანა, აქანე, იქინე, მაქანე, მისდღემჩი, რაფრა, მაშვინ, ჯერე, ძაან, ძრიელ), მიმართვის ფორმები (ქა! ბიო! ჯო! ჭო! გო! ბოშო! ცავ! ვაჟავ! ვეჟო!), შორისდებულები (ბეჩა! იმე!), ნაწილაკები (ქვე-შენი ჭირიმე, ქე), ზმნის მწკრივთა წარმოება (დავხატე, დავთესე, ყურობს, შონილობს, ჯდანა, ჟიან, მოსულარიენ, მიდილარიენ, ჰქონიყო, დამალვიყო, დაეწერნა), ფონეტიკურად სახეცვლილი სიტყვა (ნავხე, ლაპარაკობს, თებზი, ნევსი, ჭვილი, ეხვერწება და ა.შ.)

მაგრამ უამრავია ისეთი ლექსიკური ერთეული, რომელთა მხატვრულობა და სილამაზე სალიტერატურო ქართულს მომხიბვლელობას შემატებდა. მაგ., ქართლში ამბობენ: გადამქართულდა (=დამავიწყდა), მოქსოვილი კაცი (=გაიძვერა, ეშმაკი), სკვინჩას მაყარი (=დბალი ადამიანი), ცომი შეაცოლქმარა (=შეაზილა), ჩონადამპალა (წვიმიანი დღეები), ფშაურში: ძილი გაიბრტყელა (გააგრძელა)... 1900 წელს გაზეთ „ივერიაში“ თედო რაზიკაშვილის შეგროვილი სალექსიკონო მასალიდან: ქართლური - ბებრისჭიპა (მხალი), გახანხვლა (ტყუილის გამოცხობა ხელდახელ), გულაკაცი (გულმოსული), დევისყურა (მცენარე), ქარაქუცა (ჭკუამსუბუქი კაცი)... ფშაური - ბაბუნი (ხარის ყვირილი), გაბიჭება (ნაბუშრის მოგება), გაჭირდიდება (გაზვიადება), გულქართლი (პურადი, გამმეტებელი), დოყვი (მუწუკი), ენიაზება (ენატრება), ზარწყალი (მუწუკიდან გამოსული წყალი და სისხლი), ირმის ტუჩა

(სოკო), ტილჩუატა (სენი), ცასწავალა (ტოროლა), ცინტა (სურდო), ჭამაფიცილა (რომ ჭამს და თან იძახის, არაფერს ვჭამო)...

თითოეული მწერალი ამა თუ იმ კუთხის შვილებს უნებურად იყენებს დიალექტურ ლექსიკას, ხან კი — პერსონაჟის ან გარემოს დასახასიათებლად. ეს მხატვრული ხერხია საეციფიკური კოლორიტის შესაქმნელად.

დიალექტიზმები დასტურდება ჯერ კიდევ VIII-IX საუკუნეების ქართულ წერილობით ძეგლებში, სასულიერო მწერლობის ორიგინალურ თუ ნათარგმნ თხზულებებში, ისტორიულ ტექსტებში, მატრიანებში, შოთა რუსთაველთანაც კი.

ქალაქურ-ვაჭრულ ჟარგონს ვხვდებით გ. ერისთავის კომედიებში. ამ სიტყვებს იყენებდნენ ქალაქის წვრილი ვაჭრები — კინტოები (ძირითადად თბილისში, ასევე გორში, სიღნაღსა და თელავში). საინტერესოა ე. წ. ყარაჩოღული ჟარგონიც, რომელიც თბილისში იყო გავრცელებული და შეზავებული გახლდათ თათრული, სომხური, სპარსული, რუსული სიტყვებით (გავიხსენოთ ვრ. ორბელიანის ლექსი „კინტოს სიყვარული“; ყარაჩოღელისა და კინტოს მეტყველების განსხვავებულობაზე საინტერესოდ წერდა ი. გრიშაშვილი „ძველი თბილისის ლიტერატურულ ბოჰემაში“).

დიალექტიზმების გამოყენებისას მწერალს დიდი სიფრთხილე და თავშეკავება მართებს, რომ ზედმეტად არ გაიტაცოს დიალექტიზმებმა და არ დაშორდეს სალიტერატურო ენას. ვაჟაფშაველა ფშაურ დიალექტს შეგნებულად იყენებდა პოეზიაში, ალ. ყაზბეგთან ვხვდებით მოხეური დიალექტისთვის დამახასიათებელ ფორმებს, დ. კლდიაშვილთან და ნ. ლორთქიფანიძესთან — იმერულს, ე. ნინოშვილთან, ნ. დუმბაძესთან — გურულს და ა.შ.

სალიტერატურო ენისათვის ცოცხალი კილოა ძირითადი მასაზრდოებელი და ლექსიკის გამდიდრების წყარო. მაგალითად, ვაჟაფშაველასთან ვხვდებით სიტყვებს: ქუჩი, დეკა, ჩქამი (ხმაურობა), აბირება (მონდომება), ჭიუხი (წვეტიანი კლდე), ყინჩი (კოხტა, ლამაზი), ბოჟირი (დაწიოკება), ჟიკჟიკი (ბრწყინვა); სოფრომ მგალობლიშვილთან: საღ-სალამათი (ჯანმრთელი), ბაბანი (ხმაური, ხრიალი), ლირფი (ურცხვი, უნამუსო), ჭაჭანი (წარამარა ლაპარაკი)... დ. კლდიაშვილთან: გაცუცურაკება (გაწბილება, შერცხვენა), მოლუული (დამთავრებული), ჩხინკი (ჩხირი),

ამობუსკული (ამობურცული), ყანყალი (ყიალი), წრიბა (სუხტი/გამხდარი)... ე. ნინოშვილთან: ციცა (ქალიშვილი), ჭინჭი (ჩვარი), ელანძე (უცებ), ყურყუტი (ლოდინი), ფუტი (ბოლი), ყუნწი (ქრუში), აბდალი (სულელი), კურცხალი (ცრემლი)...

ქართლში ცუდბალახთა საერთო სახელწოდება ყოფილა სარეველი (ნიკო კეცხოველს ჩაუწერია), ივ. ჯავახიშვილმა გამოიყენა ეს სიტყვა სარეველა ფორმით და შემდეგ ასე დამკვიდრდა კიდევ. შინაბერა შ. ძიძიგურმა ჩაიწერა და შესთავაზა კ. გამსახურდიას; ლიანდაგი ნიკო ნიკოლაძემ შემოიტანა (დედის მეტყველებაში შენიშნული სიტყვა), ლილვი ტექნიკურ ტერმინოლოგიაში შევიდა დიალექტებიდან (გურულში ნიშნავს ურმის ღერძს, ქართლურსა და კახურში – საქსოვი დაზვის ნაწილს; რუსულად – вал; КОЛЕНЧАТЫЙ ВАЛ – მუხლა ლილვი, ВАЛИК – ლილვაკი); ბადიში ქართული ენის რამდენიმე დიალექტში ნიშნავს შვილთაშვილს; სვანურია მახვში (უფროსი), ფშაური – საფიხვნო (საბჭო, სათათბირო), ზანური – ცირა (ქალიშვილი), მორდუ (ძიძიშვილი) და ა.შ.

სალიტერატურო ქართულის ჩამოყალიბებაში თავისი წვლილი შეიტანეს არა მარტო დიალექტებმა, არამედ სხვა ქართველურმა ენებმაც. პროფ. კ. დანელიას ჩამოთლილი აქვს მეგრულ-ჭანურიდან დამკვიდრებული სიტყვები: ორშიმო, ჟაჭვი, ჯიხური, მარყუჟი, ჯავი, გიდელი, ისინდი, სინდიოფალა, ლაყუჩი, მარულა, მოლალური, მარჩხი, ჩალა, ოჭივარა, ურდული, მახინჯი...

ზ) დიალექტური მეტყველების ნიმუშები

სალიტერატურო ქართულისა და დიალექტების სხვაობის ნათელსაყოფად მოვიყვანთ რამდენიმე ჩანაწერს; მაგრამ უნდა ითქვას, რომ დროთა განმავლობაში იცვლება თვით დიალექტური მეტყველებაც და შეიძლება ბევრი რამ უკვე სხვაგვარად გამოიყენება:

ქართლური კილო: „ერთი ბიჭი არი და უჭირამ დიდი პური ხელში და იბახის: პური მამიტანეთ, პური მამიტანეთო! – ბიჭო, მანდე გაქ პური და რალა გინდა? – ეს რომ გამოძელიოს, მერე საიდან მოვიტანო? – მამაშენი სად არის? – შარსა თესამს. – დედაშენი სად არის? – ტირილსა თესამს.“

(ვარ. თოფურის ჩანაწერი 1923 წ. შუა-ერედვში)

კახური კილო: „ესლა დაიწყო ობოლმა: მამაჩემს ბევრი ფუტკარი ჰყვანდაო, დილითაო, მიდიოდა ის ფუტკარი, მთელიდაო და საღამოთი მოდიოდაო, მთელიდაო, ხო არაფერი დააკლდა“.

ერთ დროსაო, რო მოიდა ფუტკარი, დათვალა, ერთი ფუტკარი დააკლდა, წავიდა მამაჩემი, ეძება, ეძება... ის ფუტკარი დეეჭირნათ და გუთანში შეებათო. გამეეშო ის ფუტკარი მამაჩემს, დასიებოდაო კისერი ძალიან უდიერათ“.

(*არნ. ჩიქობავას ჩანაწერი სვარეჯოს რაიონის სოფ. მარიაშვერში, 1923წ.*)

გურული კილო: „იყო სამი ძმანები, ვორი ყოჩალი, მესამე კი ჩაფანო და გლახა. ვორმა უკეთესებმა ცოლები რომ შეირთეს, ერთად ვერ მოთავსთენ და ქონება შუაზე გაიყვნენ, ჩაფანო ძმაი კი უწილოთ დატიეს. როცა ამ გლახამაც მეითხუა მამისოული, ძმანებმა უთხრენ: „შენ საცოლეთ არ ვარგხარ, ქონება რათ გინდა, ხან ერთგან იმუშავე, ხან მეორესგან და ჩვენ გიპატრონებთო“. ერი სიკტილი მოკტა ჩაფანო, აი რო გეიგონა, მარა ჩხუბით ძმანებთან ვეფერს გახდებოდა, კარგად იცოდა“.

(*შ. ძიძიგური, „საენათმეცნიერო საუბრები“, გვ.160*)

რაჭული კილო: “ე გოცირიძე ქვე, ჰყურობს. გაიქცა შინა. მოვიდა მთხოველი, გამოუტანა დოქუნა ღვინო. – არ მეყოფაო! – გეყოფაო. რო გამოუტანა, გამოადევნა კაცი: - წადი და გლოველები მომგვარენო!.. – დაათრო ძალიან და გამოუშვა სახში”.

(*შ. ძიძიგური, „საენათმეცნიერო საუბრები“, გვ.158*)

აჭარული კილო: „ცოტა ვიარეთ თუ ბევრი ვიარეთ, მივედით ერ ადგილზე და დეველავით. დავჯექით... დევეწყვი ლოცვა. მას ხანში თურმე მოვიდა მგელი, დემჭირა ჩემი ცოლი და დაახნო. მოვტრუალდი, ენახე, რომ დუხჩვია. ევლე ჯოხი და ურტყი მგელს“.

(*შ. ძიძიგური, „საენათმეცნიერო საუბრები“, გვ.161*)

იმერული კილო: „სამი ძმები ყოფილარიენ, ნუ ღარიბები ყოფილარიენ, ძალიან ღარიბები და: ბიჭო, რამდი ვართ აქანე, ვერაფერი ვერ ვიმოვეთ და უნდა იმაუსქნათო, ეგებო ვიშოქოთ რამეო, და წვედიენ ფულის საშონელში. მიდიენ ახა გზაში, მიდიენ სამივე ძმები, კაი ბიჭები არიენ, სისხსაუსე ბიჭები არიენ. შამოხუთათ ერთი მოხუცებული კაცი, ჯოხი უკავია ხელში და წურეები ჭიპამდი აქ ამ კაცს, და:

„გამარჯობათ თქუენი!“, „გამარჯოს!“, - სად მიბრძანდებით, ახალგაზრდებო? და: ნამეტანი ღარიბები უნარო, ბატონოო და საცხალო ვინცხასო მოჯამავირეთ ღოუდგებითო და, თუ უნისოუეთ უნამდუო დედა პატარა ფული ვიმოვოთ ეგებო და რაცხას მევეკილოთ ცხოურებაშიო“.

(1993., სოფ. ზედა ჭყეპი, მთქმელი ვ. ბაკურაძე)

ფშაური კილო: „ორნი მოიდენ. ერთი ის მოიდა და ერთ კიდენ ცხვა კაცი მაჰყვა. ერბოს რასამე ჰკრეფდენ. რა ვიცი, რაად რა იყო ის ვაჟაის შვილი. ის შიგ შამოვიდა. ის ლევანი და მეორე არ შამოვიდა. კარჩიავ დადგა. მენ აგრე ცეცხლი მენტო ბუნარშია, კეც მეღვა ცეცხლზედ და ი ცეცხლს უკეთნებ. მოვიდა, დამტაცა ხელი და აგრე ამისვ-დამისვა ლოყა ლოყაზედა, მკოცნა. რკინის კაკაჩუნა მეჭირა ხელშია, ი რაითაც ცეცხლა უკეთნებდი. მაუბრუნდი. მაუბრუნდი და ერთი თუ ორი...“

—გამაუშვიო—ი ამხანაგ მეძახის გარეთაით, გამუშვი, წამიიდესო“.

(ვ. ცოცანიძე, მშვეინარი: „ბურჯი ეროვნების“, 1998 №8-9)

ვაჟას ქალიშვილის - გულქან რაზიკაშვილის - ნაამბობიდან:

„უყვარდა გაზაფხული ძალიანა მამასა. ერთი ხე ჰქონდა არყი-სა, ის არავენ მომიჭრათო, - ეტყოდა ხალხსა. რადა ლუკაო, - ეტყოდენ. ეგაო, იმითაო, რო ჩვენი მახარობელია, ცოდვია, არ მოჰჭრათ, გაზაფხულის მოსვლას ეგ მაგებინებსო. დიდხანს არ დაილევს, ნახევარ კვირაში სუ გამწვანდება არემარეო. არც არავენ მოჰჭრა. სუ იმის გამწვანებას იყვის ჩაყურადებული. ემა რუსაანთ ბესოს სახლის იქით იყო, გორის ძირში“.

(„მამა ღმერთს ჩამაჰყარა სახელი“, ჩაიწერა ეთერ თათარაიძემ, თბ., 1991)

მართალია, მწერალი სალიტერატურო ენით უნდა წერდეს, მაგრამ შემოქმედს ვერავენ აუკრძალავს დიალექტზე წერასაც და ზოგჯერ შედეგობიცი კი იქმნება (გავიხსენოთ ვაჟას პოეზია).

თუშურ კილოზე აქვს შექმნილი შესანიშნავი ლექსები პოეტ ქალს ეთერ თათარაიძეს. მოვიყვანთ ერთ მაგალითს:

„ჩიხრიხზე* ღაგრ-მოვგრიხ ჩემ ნებისყოფაი-დ
ჯარანზე დავმ-მოვძას თხორად*,

საქსლოს ქსელ დავიდგი-დ მღიე ბინდლურჯ ბაწრით
ლექსებ ამოგიქარგ მკობად“.

(ჩიხრიხი - საბლის დასავრეხი ხელსაწყო; თხოვი - საქსოვი
დაფის გორგალი)

„მამა-ღ შენაღ არ დამიბერდნეთ,
ჰავრე, ჩემ დედო,
თქვენიღ სიკეთის მეტს ნუ მაგონებთ,
ჩემ დავ, ჩემ ძმებო.
თქვენ ფთიანობას, თქვენ სიმრავლეს
ვენაცველ, ჩემ მწყრებო,
თქვენ გახსნიღ შუბლებ, ბადავ სიტყვაი
ცხვა რა, ჩემ ზლებო.
ცხვ არც ნატვრა მაქვს, არც არას გთხოვ,
იცი, ჩემ ბედო“.

(*ე. თათარაიძე, „იმედის გვირილაო“, თბ., 1979*)

დასასრულ, კიდევ ერთხელ უნდა აღვნიშნოთ, რომ
დიალექტები ქართული ენის სიმდიდრე და მოსაზრდოებელი წყაროა,
მათ მოვლა-პატრონობა სჭირდება, რომ ქართულმა სალიტერატურო
ენამ არ დაკარგოს კავშირი ცოცხალ ხალხურ მეტყველებასთან.

§15. დამწერლობის წინაისტორია

დამწერლობის გარეშე წარმოუდგენელია კაცობრიობის კულტურა, მისი სულიერი სიმდიდრე. ზეპირი მეტყველება შეზღუდულია დროსა და სივრცეში, მხოლოდ ნაწერი რჩება ხანგრძლივად და გადასცემს თაობიდან თაობას ცივილიზაციის მონაპოვარს წერილობითი დოკუმენტების სახით. ლათინური ანდაზის თანახმად, „Verba volant - scripta manent“ („სიტყვები გაფრინდება, ნაწერი კი რჩება“). მიუხედავად ამისა, დამწერლობა მაინც დამხმარე საკომუნიკაციო საშუალებად ითვლება.

ძველ დამწერლობათა სისტემებს სწავლობს მეცნიერების დარგი პალეოგრაფია, ხოლო მაგარ საგანზე (ქვა, ხე...) შესრულებულ წარწერებს – ეპიგრაფიკა.

დამწერლობის წინა საფეხურებისა თუ დამწერლობის ფუნქცია ყოველთვის იყო ინფორმაციის ჩაწერა და შენახვა, რაც განსხვავებული საშუალებებით ხდებოდა:

1. საგნებით „ჩაწერა“ (საგანთა სიმბოლიკა).
2. სურათებით წერა (პიქტოგრაფია).
3. ცალკეული სიტყვებით რეზუსებივით წერა (იდეოგრაფია).
4. ასოებით წერა (მარცვლებით, მხოლოდ თანხმოვნებით ან თანხმოვნებითაც და ხმოვნებითაც).

დამწერლობის შექმნამდე ძალზე დიდმა დრომ განვლო. მანამდე ცნობილი იყო აზრის გამოხატვის რამდენიმე საშუალება, მათ შორის საგანთა სიმბოლიკა. მაგ., ომის გამოცხადების ნიშნად შუბებს, ისრებს ან სხვა საომარ იარაღს უგზავნიდნენ ერთმანეთს ძველი ტომები. დაზავების შემთხვევაში, მოლაპარაკებისას შერიგების ნიშნად, ხელიდან ხელში ყალიონს ჩამოატარებდნენ; გზის მიმართულებას მიანიშნებდნენ ტოტით ან ისრით და სხვ. ძვ. წ. V საუკუნეში პეროლოტე გვიამბობს სპარსეთის მეფე დარიოს გისტაპსის ლაშქრობების აღწერისას ძველი სკვითების „წერილის“ შესახებ სპარსელებთან, როცა სკვითებმა მათ გაუგზავნეს ჩიტი, თავი, ბაყაყი და ისრების კონა, როგორც „სამხედრო ულტიმატუმი“: თავი

- მიწაში ძრომის, დამალვის სიმბოლოდ, ჩიტი - ფრენის, ბაყაყი ჭაობში ხტომის, ისრები - დამარცხების, მუქარისა. ეს „წერილი“ თურმე ნიშნავდა: „თუ თქვენ არ ისწავლით თავგვიძრავ სწავლებას, ჩიტებივით ფრენას, ბაყაყებივით ჭაობებში ხტომას, მაშინ იმედი ნუ გექნებათ: დაგზოცავთ ჩვენი ისრებით, თუკი სკვითების მიწაზე შემოდგამთ ფეხსო“.

XX ს-ის დასაწყისში მდინარე ნილოსთან მისიონერებმა აღმოაჩინეს „წერილი ნიამ-ნიამ“, რომელიც ჰგავდა სკვითურ „წერილს“. მტრის გაფრთხილებისა და მუქარის ნიშნად ის ადამიანები თურმე გზაზე არჭობდნენ სიმინდის ტაროს, ქათმის ფრთასა და ისარს, რაც ნიშნავდა: „თუკი თქვენ გაბედავთ მოტეხოთ სიმინდის ერთი ტარო და მოიპაროთ ერთი ქათამიც კი, დაიხოცებით ისრებით“. მსგავსი სისტემა აღმოჩნდა გავრცელებული ტიბეტში, აფრიკაში და სხვ. ინგლისელმა ეთნოგრაფებმა ყურადღება მიაქციეს აფრიკის ერთ-ერთ ტომში გავრცელებულ რთულ სიმბოლოთა სისტემას, სადაც ქვა ნიშნავდა სიმტკიცეს, ჯანმრთელობას, ნახშირი - ნალველს, გამხმარი თავთავი - ტანჯვას, სულიერ ტკივილს, წიწაკა - სიმწარეს, ჩვარი - ცუდ მდგომარეობაში ყოფნას. სწორედ ეს ნივთები - ქვა, ნახშირი, თავთავი, ჩვარი და წიწაკა - გაუგზავნა ცოლს ერთ-ერთმა ტყვემ საკუთარი მძიმე მდგომარეობის შესატყობინებლად. წერილი შეიძლება ასე გავიგოთ: „თუმცა მე ფიზიკურად ჯანმრთელი და ძლიერი ვარ, ჩემი სხეული განხედა დარდისა და ტანჯვისაგან, რასაც ჩემი გარეგნობა უკვე ახლაც მოწმობს“.

ეს არის სიმბოლური სიგნალიზაცია, რაც შეცვალა პირობითმა სიგნალიზაციამ (კვიპუსი, ვამპუმი, ჭდეები და სხვ.).

კვიპუსი (ანუ კიპუ) წარმოადგენს ნასკვებიანი თასმების ერთგვარ სისტემას, სადაც მნიშვნელობა დამოკიდებულია თასმის მასალაზე, ფერზე, ნასკვის ფორმაზე, სიდიდესა და რაოდენობაზე. კვიპუსით ძირითადად ხდებოდა საქონლის, ნივთების დათვლა ან დროის ათვლა. პერუელები, სამხრეთ ამერიკისა და აფრიკის ხალხები თურმე დღესაც იყენებენ ამ საშუალებას. ეს ხერხი დადასტურებულია ასევე ჩინელებთან, მონღოლებთან, სლავებთან და სხვ. (შდრ. მოხუცები დღესაც გამონასკვავენ ხოლმე ცხვირსახოცს რამის დასამახსოვრებლად).

ვამპუმი ძაფზე ასხმული განსხვავებული ფერისა და ზომის ნიჟარების რგოლებია. თეთრ ფერს უკავშირებდნენ ბედნიერებას, ჯანმრთელობას, კარგად ყოფნას, მუქს — უბედურებას, მსტრობას, ბრძოლას... ზოგ ვამპუმზე მძივებივით ასხმული 6-7 ათასი ნიჟარა კი იყო, რაც ფართო სარტყელს ქმნიდა. ამერიკელ ინდიელებთან და აფრიკაში აღმოჩენილია ასეთი დოკუმენტების მთელი არქივი.

ვამპუმით შეიძლებოდა სიყვარულის ახსნაც, ადამიანთა ურთიერთობის, სხვადასხვა სულიერი მდგომარეობის გამოხატვა. მაგ., თუ თასმაზე ექვსი ნიჟარა იყო ასხმული და ვაჟი გაუგზავნიდა ქალს, ამით გამოხატავდა სიყვარულს და ცოლობას სთხოვდა. თუკი გოგონა საპასუხოდ 8-ნიჟარიან თასმას გამოუგზავნიდა, ეს დადებით პასუხს ნიშნავდა.

ზის ჯოხზე გაკეთებულ ჭდეებს იშველიებდნენ ვაჭრობაში ან ვალის აღებისას. დადასტურებელია თურქმენეთში, ძველ რომში, ინგლისში (XIX საუკუნეშიც კი), ამერიკაში (XX საუკუნემდე), შვეიცარიაში, შრი-ლანკაში, აფრიკაში, სლავურ ტომებში... თედო საზოკიას ცნობით, თბილისში XIX საუკუნის 80-იან წლებშიც იყენებდნენ ვაჭრობაში ჭდეებიან ჯოხებს.

საგანთა სიმბოლიკა დღემდე გამოიყენება ცივილიზებულ ხალხებშიც. მაგ., პურისა და მარილის მირთმევა სტუმრისთვის სლავებთან, დროშების ფერები (შავი ან თეთრი), შავი ტანსაცმელი გლოვის ნიშნად, ბეჭედი გათხოვილი ქალის თითზე, წითელი ყვავილი — სიყვარულის სიმბოლოდ, ყვითელი — განშორების გამოსახატავად, შავი ვარდი — გაუზიარებელი სიყვარულის ნიშნად, დროშებით სიგნალიზაცია გემებზე და სხვ.

ყოველივე ჩამოთვლილი მხოლოდ მარტივი საშუალებებია სიგნალიზაციისა, ერთგვარი მოსამზადებელი საფეხური წერის გრაფიკული ნიშნებისათვის.

§16. დამწერლობის განვითარების საფეხურები

დამწერლობის ჩანასახია ხატვა. ნახატ-სიმბოლოებით აზრის გამოხატვას პიქტოგრაფიული (ანუ ხატოვანი) წერა ეწოდება. ასეთი

ნახატი აზრი ყველასთვის გასაგებია, მაგრამ როგორ იკითხება ამა თუ იმ ენაზე, ძნელი წარმოსადგენია.

პიქტოგრამები აღმოჩენილია ამიერკავკასიაშიც: ურტაღლუში, სოფ. ბეშთაშენში, ახალციხეში – ამირანის გორაზე (დაახლოებით 3-4 ათასი წლის წინანდელი).

პირველად ნახატი გამოსახავდა ცხოველს, ადამიანს ან რაღაც ნივთს, თანდათან მსგავსება საწყის საგანთან მცირდებოდა და ბოლოს სურათი სიმბოლოდ იქცეოდა.

დამწერლობის განვითარების შემდეგი საფეხური არის იდეოგრაფიული წერა (ანუ ცნებათდამწერლობა), როცა ნახატ-სიმბოლო ერთ სიტყვას, ცნებას აღნიშნავს. იდეოგრამა უკვე სიტყვის სიმბოლური ნიშანია და საგანს გარეგნულად აღარ ჰგავს, ნახატი კი გადატანით მნიშვნელობას იძენს.

უძველესი იდეოგრაფიული დამწერლობა მსოფლიოში შექმნა სამმა ხალხმა: ეგვიპტელებმა, შუმერებმა (მესოპოტამიაში) და ჩინელებმა. ასეთი დამწერლობა პიქტოგრაფიულისაგან განვითარდა და მასში მთავარი იყო პირობითობის პრინციპი (მაგ., მათემატიკაში გამოყენებული ციფრები ჩვეულებრივი იდეოგრამებია – 0, 1, 2, 3..., არაფრით არ ჰგავს აღსანიშნ რიცხვს და არ ვიცით, როგორ იკითხება სხვადასხვა ენაზე).

ეგვიპტური და შუმერული ანბანები დაახლოებით ერთი ასაკისაა, მათ დათარიღებაზე დღესაც დაობენ და ვერ გადაუწყვეტიათ, რომელი უფრო ძველია (ეგვიპტური შეიქმნა დაახლოებით ძვ. წ. IV ათასწლეულში). ეგვიპტურ იდეოგრაფიულ დამწერლობას შემდეგ უწოდეს იეროგლიფური (ბერძნ. „ჰიეროს“ – წმინდა, „გლიოფე“ – ამოგვეთ, ამოგჭრი). აქედან განვითარდა ჰიერატიკული დამწერლობა (ანუ „წმინდა“), ხოლო ძვ. წ. VI საუკუნეში – გამარტივებული დემოტიკური დამწერლობა (ბერძნული „დემოს“ – ხალხი, ე. ი. სახალხო წერა). ეგვიპტური იეროგლიფები პირველად იკვეთებოდა ქვაზე, შემდეგ კი დაიწყეს ლერწმის ფუნჯით პაპირუსზე წერა.

ეგვიპტეში შეიქმნა მსოფლიოში პირველი მარცვლოვანი ანუ სილაბური დამწერლობა (როცა ერთი ნიშანი აღნიშნავს მარცვალს და არა ბერას).

ეგვიპტური წერის საიდუმლოება პირველად ამოხსნა XIX საუკუნის 20-იან წლებში დიდმა ფრანგმა მეცნიერმა ჟან ფრანსუა

შამპოლიონმა, რომელიც სწავლობდა ეგვიპტის უძველეს პაპირუსებს და დაადგინა, რომ ეგვიპტური იეროგლიფური, იერატიკული და დემოტიკური წერის სახეობები გენეტიკურად ერთმანეთთან მჭიდროდ იყო დაკავშირებული. შემდეგ მან პირველმა გაშიფრა წარწერა ნაპოლეონის ლაშქრობის დროს ეგვიპტეში აღმოჩენილ როზეტის ქვაზე, რომელზედაც შესრულებული იყო სამი სხვადასხვა წარწერა: იეროგლიფური, მისი განვითარებული სახეობა და ბერძნული. შამპოლიონმა დაუშვა, რომ ამ წარწერებში ნიშნები მეორედბოდა და პირველად გამოყო P, I, O ასოები, ბოლოს ამოიკითხა ptolmes და kleopatra (პტოლემეუსი და კლეოპატრა), ამით დაადგინა 12 იეროგლიფის მნიშვნელობა და შემდეგ შეადგინა დემოტიკური ფონეტიკური ანბანი. 1822 წელს მან დაადგინა, რომ ეგვიპტური იეროგლიფები იდეოგრაფიულ-ფონეტიკური ხასიათისა იყო. ამით დაედო საფუძველი ეგვიპტოლოგიას, რადგან შესაძლებელი გახდა ეგვიპტური ნაწერების წაკითხვა.

შუმერებმა ძვ. წ. IV-III ათასწლეულში მესოპოტამიაში შექმნეს ერთ-ერთი უძველესი ლურსმული დამწერლობა. აღმოჩენილ იქნა უამრავი თიხის ფირფიტა, რომლებზედაც წერდნენ ხის ჩხირებით. შუმერული ანბანი თავდაპირველად იყო პიქტოგრაფიული, შემდეგ იეროგლიფური, თანდათან დამკვიდრდა მარცვლოვანი (სილაბური) წერა. შუმერები წერდნენ ვერტიკალურად — ზევიდან ქვევით და მარცხნიდან მარჯვნივ. შუმერული ანბანი ისესხა სემიტური და არასემიტური მოდგმის ბევრმა მეზობელმა ხალხმა (აქადური ანუ ბაბილონურ-ასირიული ლურსმული ანბანი, ელამური, ხურიტული, ხეთური, ურარტული, უგარიტული, ძველი სპარსული დამწერლობა და სხვ.).

ბაბილონელებმა დაიწყეს ჰორიზონტალური წერა, ეს იყო ლურსმული ანუ სოლისებური წერა, ხოლო ასურელებმა გააუმჯობესეს ბაბილონური დამწერლობა.

ძვ. წ. 2.350 წელს ხეთებმა შეითვისეს ლურსმული წერა. ასურეთის სატახტო ქალაქ ნინევიის გათხრების დროს აღმოაჩინეს 22 ათასამდე თიხის ფირფიტა (ძვ. წ. XIV-XIII სს., ზოგი კი — XVII-XV სს.) სოლისებრი წარწერებით (მეფე აშურბანიპალის ბიბლიოთეკის წიგნების ნაწილი). ხეთური ლურსმული ტექსტები პირველად წაიკითხა გამოჩენილმა ჩეხმა მეცნიერმა პროფ. ბედრჟიხ

გროზნიმ 1915 წელს. მან დაადგინა ხეთური ენის ინდოევროპულობა, ამ ფირფიტების დამწერლობის საიდუმლომ კი გააცნო კაცობრიობას ასურულ-ბაბილონური კულტურა.

ბველსპარსული ლურსმული დამწერლობის გამოყენებამ დაუდო საფუძველი საერთოდ ლურსმული ნაწერების ამოკითხვას. 1802 წელს გოტინგენის გიმნაზიის ნიჭიერმა ახალგაზრდა მასწავლებელმა გეორგ გროტეფელდმა გაშიფრა ერთ-ერთი წარწერა — აქამენიდის მეფის დარიოსის ტიტული. შემდეგ დიდ წარმატებას მიაღწიეს ამ საქმეში ინგლისელმა ოფიცერმა ჰენრი რაულინსონმა, ლონდონელმა პროფ. ნორისმა, დანიელმა მიუნტერმა და შვედმა ლიოვენსტერნმა. 1857 წელს ლონდონში ექსპერიმენტის სახით ოთხ მეცნიერს ერთი და იგივე ლურსმული ტექსტი მისცეს წასაკითხად და სათარგმნად. როცა თარგმანები თითქმის ერთმანეთს დაემთხვა, ჩაითვალა, რომ ლურსმული წერის საიდუმლო საბოლოოდ გაიშიფრა. ეს დღე იქცა ასიროლოგიის დაბადების დღედ.

ბვ. წ. III ათასწლეულის შუა ხანებში შეიქმნა ჩინური იდეოგრაფიული დამწერლობა, რაც ასევე უკავშირდება ნახატებით წერას. მას უწოდებენ ლოგოგრაფიულ-სილაბურსაც (სიტყვიერ-მარცვლოვანი). უძველესი ჩინური წარწერები შესრულებულია ქვის ფილებზე, შემდეგ მათ გამოიყენეს ხის ტაბულები, აბრეშუმის ქსოვილებიც, ახ. წ. II საუკუნიდან (105 წელს) კი — ქალაღი. 751 წელს ბაღდადის ხალიფას ნაცვალმა სამარყანდში დაატყვევა ქალაღდის დამზადების ორი ჩინელი ოსტატი. იქ მათი მეშვეობით გახსნეს ფაბრიკა და ამის შემდეგ ქალაღი გავრცელდა მთელ მსოფლიოში.

ჩინურს დღესაც 40-50 ათასი ნიშანი აქვს. იწერება ზევიდან ქვევით მარჯვენა კუთხიდან და გრძელდება მარცხნივ. ამბობენ, რომ განათლებულმა ჩინელმა შეიძლება იცოდეს 6-10 ათასი იდეოგრამა. ჩინეთში რამდენჯერმე სცადეს წერის სისტემის გამარტივება, მაგრამ ვერ განახორციელეს, რადგან ერთ-ერთი მთავარი ხელისშემშლელი ფაქტორია იდეოგრამის განსხვავებული წაკითხვა სხვადასხვა დიალექტზე (ე.ი. ჩინელებისთვის გამართიანებელია დამწერლობა, რადგან ჩინურის დიალექტები ძალზე განსხვავდება ერთმანეთისაგან).

დამწერლობის განვითარების შემდეგ ფონოგრაფიული (ანბანური) წერა პირველად წერდნენ (სილაბური წერა). სილაბები გვქონდა შუმერულ, ასურულ-ბაბილონურ, ძველ ინდურ „დევანაგარში“.

ანბანური (ალფაბეტური) დამწერლობის უფრო მაღალი ეტაპია ფინიკიური კონსონანტური (თანხმოვნური) წერა, რომლის საფუძველზედაც შეიქმნა ებრაული დამწერლობა. ძველი სემიტები ხმოვნების გადმოსაცემად ზოგჯერ იყენებდნენ დიაკრიტიკულ ნიშნებს.

ფინიკიელები სახლობდნენ ხმელთაშუა ზღვის აღმოსავლეთ სანაპიროზე. მათ შექმნეს მსოფლიოში პირველი ანბანური დამწერლობა ძვ. წ. XV-XIV სს-ში. მის შემქმნელად თვლიან პალამიდეს. ამ ანბანში იყო 22 ასო (თანხმოვანი): ‘ალფ’, ‘ბეტ’, ‘გიმელ’, ‘დალეთ’, ‘ჰე’, ‘ვაკ’, ‘ზაინ’, ‘ხეთ’, ‘ტეთ’, ‘იოდ’, ‘კაფ’, ‘ლამედ’, ‘მემ’, ‘ნუნ’, ‘სამეხ’, ‘აინ’, ‘ფე’, ‘ცადე’, ‘ქოფ’, ‘რემ’, ‘შინ’, ‘თავ’.

ფინიკიური ანბანი გავრცელდა აღმოსავლეთში არამეულის, დასავლეთში კი ბერძნული დამწერლობის სახით.

არამეული შეიქმნა დაახლოებით ძვ. წ. X-IX სს. წარწერები და ხელნაწერები აღმოჩენილია პალესტინაში, ირანში, არაბეთში, ინდოეთში, ეგვიპტეში, ავღანეთში, ამიერკავკასიაში და სხვ.

არამეული დაედო საფუძვლად არაბულ დამწერლობას, რომელიც სირიული ანბანის გზით გავრცელდა აღმოსავლეთში (ეგვიპტე, სირია, ლიბანი, იორდანია, მაროკო, ტუნისი, ერაყი).

არქაული ბერძნული ანბანი შეიქმნა ძვ. წ. I ათასწლეულში (X-IX სს.) ფინიკიურის საფუძველზე. პირველად ისინი წერდნენ ფინიკიურის მსგავსად – მარჯვნიდან მარცხნივ. შემდეგ გამოიშუშავეს გარდამავალი მიმართულება – პირველი სტრიქონი მარჯვნიდან მარცხნივ, მეორე – მარცხნიდან მარჯვნივ და ა. შ. ამას ეწოდებოდა „ბუსტროფედონი“ („ხარის მობრუნება“ – როგორც ხარი მიჰყვება სახნავ ხნულს).

კლასიკური ბერძნული ანბანი გახმოვანებული ანუ ვოკალიზებულია (გვაქვს თანხმოვნებიცა და ხმოვნებიც), წერის მიმართულება დადგინდა მარცხნიდან მარჯვნივ. ეს იყო ძვ. წ. V

საუკუნის დასაწყისში. კლასიკური ბერძნული ოფიციალურ საერთობერძნულ ანბანად ძვ. წ. 403 წელს ბერძნულისაგან განვითარდა ლათინური, სლავური და დამწერლობები.

ძველმა ბერძნებმა ფინიკიელებისაგან ისესხეს გრაფიკული ნიშნები, ასოთა სახელწოდებები ('ალფა' - ხარი > ალფა, 'ბეთ' - სახლი, კარავი > ბეტა. 'გიმელ' - აქლემი > გამა, 'დელეთ' - კარი > დელტა და ა. შ.), მაგრამ ცალკე ასოებით აღნიშნეს ხმოვნებიც. ეს ფონოგრაფიის განვითარების მწვერვალს წარმოადგენდა.

იტალიაში გადასახლებულმა ბერძნებმა შეიტანეს ამ ქვეყანაში ლათინური ანბანი, რომლის ჩამოყალიბება დაიწყო ძვ. წ. VIII-VII სს-ში. ჯერ გავრცელდა რომის იმპერიაში, შემდეგ კი - რომანულ-გერმანულ სამყაროში. ლათინურ ანბანში პირველად იყო 21 ასო. უძველესი ლათინური წარწერები თარიღდება ძვ.წ. VII-VI სს-ით (ძვ. წ. 600 წ.).

გერმანული, ძველინგლისური და ირლანდიური უძველესი ნაწერები ლათინური ანბანით თარიღდება VIII საუკუნით.

ლათინურ ანბანს იყენებენ მთელ მსოფლიოში: ევროპაში, ამერიკაში, ავსტრალიაში, აფრიკაში, ინდოეთში.

ბერძნულ-ბიზანტიური დამწერლობის („უნციალი“) საფუძველზე IV საუკუნეში ვესტგოთებისთვის ეპისკოპოსმა ვულფილამ შექმნა გოთური ანბანი (მან გოთურად თარგმნა ბიბლიის ნაწყვეტები).

ბევრი ხალხის დამწერლობა შეიქმნა არსებული ანბანური სისტემების საფუძველზე. ზოგიერთ ქვეყანაში ანბანი რამდენჯერმე შეიცვალა პოლიტიკური მოსაზრებების გამო. მაგ., მოლდავურს - 5-ჯერ შეეცვალა (ხან ლათინური იყო, ხან - სლავური), აზერბაიჯანულში ჯერ იყენებდნენ ლათინურს, შემდეგ - სლავურს, ახლა - ისევ ლათინურ ანბანს; თურქეთში არაბული შრიფტი 1928 წელს შეიცვალა ლათინურით ქემათ ათათურქის მიერ...

დღეს მსოფლიოში გავრცელებულია 14 ანბანური სისტემა:

არაბული	ლათინური
ბერძნული	მონღოლური
ებრაული	სირიული
ეთიოპური	სლავური (კირილური)
იაპონური	სომხური

ზოგი მეცნიერი გამოყოფს კიდევ რამდენიმე ანბანს: ტიბეტურს, ბირმულს, კამბოჯურს, კობტურს, ირლანდიურს და სხვ.

სლავურ-კირილური დამწერლობის (IX ს.) საფუძველიც ბერძნული ანბანია (ფიქრობენ, რომ სლავური ანბანის მეორე სახეობაც – „გლაგოლიცა“ – ბიზანტიურის საფუძველზეა შექმნილი). ამ ანბანის შექმნაში დიდი წვლილი მიუძღვით სლავ განმანათლებლებს – კირილესა და მეთოდეს. კირილემ 863 წელს შეიმუშავა სლავური ანბანი და მოაწესრიგა ის („კირილიცაში“ იყო 44 ასო, „გლაგოლიცაში“ – 40). უძველესი რუსული კირილური ხელნაწერია 1056-1057 წლის ოსტრომირის ვევენგელე (რუსეთში პირველი წიგნი დაიბეჭდა 1708 წელს, „გეომეტრია“).

კაცობრიობის ისტორიაში უდიდეს მიღწევად ითვლება სტამბის დაარსება, მანამდე წიგნებს ხელით წერდნენ. მსოფლიოში პირველი სტამბა გამართა გერმანიაში იოჰან გუტენბერგმა XV საუკუნის შუა წლებში – 1440 წელს.

პირველი ქართული წიგნები – „ქართული ანბანი“ და „ქართულ-იტალიური ლექსიკონი“ – დაიბეჭდა რომში 1629 წელს. ქართული სტამბა გაიმართა ჯერ მოსკოვში, ხოლო 1709 წელს – საქართველოში ვახტანგ VI-ის მიერ და დაიბეჭდა „სახარება“, „დავითნი“ და „სამოციქულო“, 1712 წელს კი – „ვეფხისტყაოსანი“.

პუნქტუაციის საგანგებო ნიშნები პირველად გამოიყენა ალექსანდრიელმა არისტოფანე ბიზანტიელმა (ძვ. წ. 250-180 წწ.) ჰომეროსის პოემებში. ეს წესები თეორიულად ჩამოყალიბებულთა დიონისე თრაკიელის გრამატიკაში ძვ. წ. I ს-ში.

თანამედროვე პუნქტუაციის ძირითადი ნიშნები კი შემოიღეს XV ს-ში იტალიელმა ძმებმა მესტამბე მანუციებმა.

საინტერესოა საწერი მასალის გამოყენების ისტორიაც. პირველად გამოიყენებოდა ქვა, ხე, გასანთლული დაფები, ბრინჯაოს ფილები, თიხის ფირფიტები, შემდეგ – ქსოვილი (აბრეშუმი), დამუშავებული ტყავი, პერგამენტი, პაპირუსი და ბოლოს – ქაღალდი.

საწერ იარაღად იყენებდნენ ფუნჯს; ქვაზე, ხესა და თიხაზე – საჭრეთელს ან სპეციალურ ჯოხს – „სტილოს“, პაპირუსსა და

პერგამენტზე - ლერწმის კალამს, შემდეგ ფრთას (ძირითადად ბატის ფრთას), გრაფიტის ლეროებს (ფანქრებს), ბოლოს კი, 1780 წლიდან, ფოლადის კალმებს. XX ს-ში გავრცელდა ამოსატუნი და ბურთულიანი ავტოკალმები. მე-19 ს-ში გამოიგონეს მექანიკური საბეჭდი მანქანა. მე-20 საუკუნის უდიდესი გამოგონებაა ბეჭდვის კომპიუტერული ტექნიკა.

§18. ქართული დამწერლობა

ქართული ანბანი ერთ-ერთი უძველესი და სრულყოფილია როგორც ბევრათშესატყვისობის, ისე გრაფიკული მონაზულობის თვალსაზრისით მსოფლიოს დამწერლობის სისტემათა შორის. ამას ხაზს უსვამდნენ უცხოელი მეცნიერები: ინგლისელი დევიდ მარშალ ალენი, გერმანელი ბარონ ფონ ლიხტენბერგი, რუსი პეტრე უსლარი და სხვ. ანბანის დახვეწილობა და სრულყოფილება არ გულისხმობს გრაფიკული ნიშნების გარეგნულ სილამაზეს. მთავარი ისაა, რომ ქართულ ანბანში თავიდანვე თითოეული ასო შეესაბამება ცალკეულ სამეტყველო ბგერას - ფონემას და ყველგან ერთნაირად იკითხება.

თანამედროვე ქართულში 33 ასო და 33-ვე ბგერაა, ე. ი. ანბანში სრულყოფილადაა ასახული ქართული წარმოთქმის (არტიკულაციის) მთელი სიმდიდრე. ამ მხრივ არც ერთი სხვა ანბანი არაა მსოფლიოში ასე სრულყოფილი.

ჰქონდათ თუ არა ძველ ქართველ ტომებს დამწერლობა?

ქრისტიანობამდელი ბერძენი ავტორები კოლხეთს მიიჩნევდნენ მწიგნობრობის მქონე განვითარებული კულტურის ქვეყნად.

აპოლონიოს როდოსელის „არგონავტიკაში“ (ძვ.წ. III ს.) მოცემულია პირველი ცნობა კოლხეთში დამწერლობის შესახებ (აკ. ურუშაძე). კოლხებს ჰქონიათ მამათა დანატოვარი უძველესი კარტოგრაფიული დანიშნულების კვირბები, სადაც აღნიშნული იყო წყლისა და ხმელეთის გზები და საზღვრები (ჟურნალ „აიას“ ცნობით, სამეგრელოს ზოგიერთ მუზეუმში ინახება უცნაურ ნიშნებიანი ქვები, რომელთა შესახებ ვარაუდობენ, რომ სწორედ ეს უნდა იყოს კარტოგრაფიული კვირბები).

ზოგიერთი ანტიკური ხანის ავტორის შეხედულებით, ოქროს საწმისი იყო ცხვრის ტყავზე დაწერილი წიგნი ოქროს ხელოვნურად მიღების შესახებ. თითქოს მედვას მიერ კოლხეთიდან წაღებული წიგნები სორის ყოფილა სპილენძის სამისნო სამფეხი ძველმეცნიერებთან წარწერებით (ძვ. წ. I ს., დიოდორე სიცილიელი).

უძველესი დამწერლობის არსებობაზე მოწმობს საქართველოში აღმოჩენილი არქეოლოგიური მასალაც (ამირანის გორაზე – ძვ. წ. III ათასწლეული, დაბლაგომის ქვევრ-სამარხები – ძვ. წ. VI-III სს.).

საქართველოს ტერიტორიაზე აღმოჩენილია არამეული და ბერძნული წარწერები მონეტებზე, ბრინჯაოს ფილებზე, სამკაულებზე, ჭურჭელზე, ხელისუფლების ნიშნებზე (ინსიგნიები), სამელნეებზე, საფლავის ქვებზე (ეპიტაფიები), გრაფიტოები, ნაკაწრი წარწერები კედლებზე. წინარექრისტიანული ხანის წარწერები საქართველოში არამეული ან ბერძნულია (ნეკრესის უძველეს ქართულ წარწერებზე იხ. ქვემოთ).

ყველაზე ადრინდელი არამეული წარწერა თარიღდება ძვ. წ. VI ს-ით (ყაზბეგის განძის ვერცხლის ჯამზე), გვხვდება სოხუმში, ვანში. აღმოჩენილია საწერი მოწყობილობები: სტილოსები, ლითონის კალმების წკირების კომპლექტები, სამელნეები.

არამეული ახ. წ. I საუკუნემდე იყო წინა აზიის მოსახლეობის კომუნიკაციის საშუალება, შემდეგ ამ ფუნქციას ბერძნული ასრულებდა.

წერასთან დაკავშირებული ზოგიერთი უძველესი სიტყვაც („წერა“, „წერილი“, „წერაქვი“...) მიუთითებს, რომ ქართველებს უძველეს ხანაში ჰქონდათ დამწერლობა.

VI-ის დასაწყისის ბერძნული საბუთის თანახმად, ქართველებს იმ დროს ჰქონდათ სახარება, სამოციქულო და სხვა რელიგიური ლიტერატურა.

§19. ქართული ანბანის წარმოშობის თეორიები

ქართული ასომთავრული ანბანის შესახებ მეცნიერებაში ბევრი განსხვავებული მოსაზრებაა გავრცელებული. ეს ეხება როგორც მისი წარმოშობის, ისე შექმნის დროსაც.

ბევრი მეცნიერი თვლის, რომ ასომთავრული ქრისტიანობამდელი ანუ წარმართული ხანის ძეგლია; ზოგის აზრით, ის შეიქმნა ქრისტიანობის გავრცელების შემდეგ რელიგიური წიგნების სათარგმნელად.

მეცნიერთა შეხედულებები ქართული ანბანის წარმოშობის შესახებ ბირითადად ორ ჯგუფად იყოფა: ერთნი ქართულ ანბანს აკავშირებენ ფინიკურ-არამეულთან (სემიტური თეორია) და მეორენი — ბერძნულ ანბანთან (ბერძნული თეორია).

მამასადაძვე, განსხვავებულია შეხედულებები ქართული ანბანის წყაროს, შექმნის დროის, ასოების იდეოგრაფიული მნიშვნელობისა და გრაფიკული სტრუქტურის შესახებაც.

ქართულ ისტორიოგრაფიაში მნიშვნელოვანია XI საუკუნის ქართველი ისტორიკოსის, რუისის ეპისკოპოს ლეონტი პროველის ცნობა: „და ესე ფარნავაზ იყო პირველი მეფე ქართლსა შინა ქართლოსისა ნათესავთაგანი. ამან განავრცო ენა ქართული და არღა იზრახებოდა სხუა ენა ქართლსა შინა თვინიერ ქართულისა. და ამან შექმნა მწიგნობრობა ქართული“. ამ ცნობის თანახმად, ქართული მწიგნობრობის შემქნელია ფარნავაზ მეფე (ძვ. წ. III ს.).

ფიქრობენ ასევე, რომ აქ მწიგნობრობის ქვემ იგულისხმება ალოგლოტოგრაფიული ჩანაწერები (როცა ტექსტს კარნახობდნენ სხვა ენაზე, თარჯიმანი კი თარგმნიდა და იწერდა შუამავალ ენაზე. ამიერკავკასიაში დასტურდება სპარსული ან ქართული ტექსტების ჩაწერის შემთხვევები არამეულ ენაზე).

შენიშვნა: ალოგლოტოგრაფია ნიშნავს ტექსტის ჩაწერას სხვა ენაზე, პეტეროგრაფია (ბერძნულად heteros — სხვა, grapho — ვწერ) გულისხმობდა სხვა ენაზე ჩაწერილი სიტყვის ან გამოთქვამის წაკითხვას მეორე ენაზე. აქამინდურ იმპერიაში საკანცელარიო ჩანაწერებს აკეთებდნენ არამეულად, მაგრამ მილაღჩინოსან მოხელეებს უკითხავდნენ ირანულად.

XIII საუკუნის სომეხი ისტორიკოსი მხითარ აირივანელიც (აირივანეცი) იმეორებს ლეონტი პროველის ცნობას („ქრონოგრაფიული ისტორია“, III ნაწილი) ფარნავაზის მიერ ქართული ანბანის შექმნის შესახებ.

საინტერესოა „ქართლის ცხოვრების“ 1608 წლის მინაწერი, რომელშიც აღნიშნულია, რომ ქართველებმა მწიგნობრობა დაიწყეს „ადაძს აქეთ ძლიბ წელს“ (ძლიბ=3712, მაგრამ მითითებული თარიღი აღნიშნავს ძვ. წ. 284 წელს).

ამ ცნობას ყურადღება მიაქცია გურამ შარაძემ. თეიმურაზ ბაგრატიონს 1822 წელს ანტონ II-ის კუთვნილი წიგნიდან „მატიანე შემეცნებათა“ პეტერბურგში ამოუწერია ცნობა, რომელიც მიხედვითაც, ქართველებს ფარნავაზამდეც ჰქონიათ დამწერლობა. მას იყენებდნენ თურმე ქართველი ქურუმები და შექმნილი იყო ებრაულისა და ქალდეურის საფუძველზე: „არა უწიგნონი იყვნენ ქართველნი უწინარესთა ჟამთაცა შინა, ვიდრე ფარნავაზამდე, სწერდნენ ისინი უხუცესთა და ხვეის-ბერთა უხმობენ, იგინი იყვნენ კერპთა მღვდელნი და მემსხვერპლენი ერისანი ღმერთთა მიმართ. და წერილი მათი არს წერილი ესე ხუცური ჩვენი... წერილნი ხუცესნი პირველსა ჟამსა ქმნილ არს წერილისაგან ებრაულისა და ქალდეურისა და მსგავსცა არიან ასოთა მათთა ჩვენი ხუცურნი“ (ცნობის ავტორი ამ ანბანს აიგივებს ხუცურთან). *შენიშვნა: ეს ნაშრომი მარი ბროსემ გამოაქვეყნა 1836 წელს ფრანგულად.*

ბრიტანეთის მუზეუმში დაცული ყოფილა უძველესი სირიული ხელნაწერი „წიგნი ხალხებისა და ქვეყნების შესახებ“, რომელშიც ჩამოთვლილია ძველი ცივილიზაციის 73 ხალხი, აქედან საკუთარი დამწერლობისა და მწიგნობრობის მქონე 15 ხალხი, მათ შორის ქართველებიც (კიდევ დასახელებული არიან: სირიელები, ებრაელები, ეგვიპტელები, ბაბილონელები, ინდოელები, ფინიკიელები, რომაელები, ელამიტები, სომხები, კუშიტები და სხვ.).

სომეხ ისტორიკოს კორიუნის (V ს.) ნაშრომში და სომხურ „ეპისტოლეთა წიგნში“ აღნიშნულია, თითქოს ქართული ანბანი შექმნა სომეხმა განმანათლებელმა მესროპ-მამტოცმა V ს. 20-იან წლებში სომხურ და აღბანურ ანბანებთან ერთად. მესროპ-მამტოცი (361-440წწ.) მოღვაწეობდა მაშინ, როცა ქართლში მეფობდა ბაკურ მეფე. კორიუნის ცნობას იმეორებს მეორე ისტორიკოსი მოსე ხორენელი (V ს.), მაგრამ იმავე საუკუნის სომეხი ისტორიკოსი ლაზარ ფარაბეცი მამტოცს მიაწერს მხოლოდ სომხური ანბანის შექმნას.

მიუხედავად მეცნიერთა განსხვავებული და ურთიერთგამომრიცხავი აზრებისა ქართული ანბანის წარმომავლობისა და დათარიღების შესახებ, ერთსულოვანია მათი შეხედულება სომხური ვერსიის მიმართ: ყველა უარყოფს მესროპ-მამტოცის მიერ ქართული ანბანის შექმნას და ასაბუთებენ მის უსაფუძვლობას. კ. კეკელიძე არ უარყოფდა სომხურ ვერსიას და ფიქრობდა, რომ,

როგორც ჩანს, ქართველებმა მესროპ-მამსოცი მიწვევის ინსტრუქტორ-კონსულტანტად ანბანის შექმნის დროს ო. მ. ჩხარტი-შვილის აზრით, შეიძლება კორიუნის ცნობა მართალიც იყოს. როგორც ქართველებს წარმართულ დროში უკვე ჰქონდათ ანბანი და აღარ მიიღეს მამსოციის შექმნილი დამწერლობა.

სომხური ვერსიის უსაფუძვლობა დაასაბუთეს გამოჩენილმა მეცნიერებმა: ივ. ჯავახიშვილმა („ქართული პალეოგრაფია“, 1926წ., „ძველი სომხური საისტორიო მწერლობა“, 1935წ.), გ. წერეთელმა („უძველესი წარწერები პალესტინიდან“, 1960წ.), ელ. მაჭავარიანმა („ქართული ანბანის გრაფიკული საფუძვლები“, 1982წ.), ზ. ალექსიძემ („ეპისტოლეთა წიგნი“, 1967წ.), რ. პატარიძემ („ქართული ასომთავრული“, 1980წ.), თ. გამყრელიძემ („წერის ანბანური სისტემა და ძველი ქართული დამწერლობა“, 1989წ.).

რ. პატარიძემ გამოიკვლია „ერკათაგირის“ (სომხური ანბანის) გრაფიკული საფუძვლები და დაადგინა, რომ მის შემქნელს პროტოტიპად უნდა გამოეყენებინა ქართული ასომთავრული ანბანი.

მართალია, ქართველ მეცნიერთა დასაბუთება მყარი და დამაჯერებელია, მაგრამ ბევრ უცხოურ საცნობარო ლიტერატურაში სწორედ სომხური ვერსიაა დაფიქსირებული ყოველგვარი კრიტიკისა და კომენტარის გარეშე.

ქართული ანბანის მომდინარეობას ფინიკურ-არამეული დამწერლობიდან (სემიტური თეორია) უცხოელ მეცნიერთა შორის მხარს უჭერდნენ: ფრიდრიხ მიულერი, ტეილორი, იუნკერი... ქართველ მეცნიერთა შორის: ს. გიორგაძე, ივ. ჯავახიშვილი, გ. წერეთელი, რ. პატარიძე, ე. ხანთიბიძე.

ქართული დამწერლობათმცოდნეობის ფუძემდებლად ითვლება ივ. ჯავახიშვილი („ქართული პალეოგრაფია“), რომელიც ქართული ანბანის წარმოშობის თარიღად ასახელებდა არა უგვიანეს ძვ. წ. VII საუკუნისა. ის არ უარყოფდა, რომ არამეულის საფუძველზე შექმნილმა ქართულმა ანბანმა განიცადა შემდგომ ბერძნული დამწერლობის გავლენა, მაგრამ კატეგორიულად ეწინააღმდეგებოდა მის წარმოშობას ბერძნული ანბანისაგან.

ქართულ ანბანს ძვ. წ. VIII-VII საუკუნეებით ათარიღებდა პ. ინგოროყვაც.

ამ მოსაზრების სასარგებლოდ მეტყველებს 1940 წელს მცხეთა-არმაზში აღმოჩენილი ბერძნულ-არამეული ორენოვანი წარწერა - ზევახის ასულ სერაფიტას საფლავის ქვის (ე.წ. „არმაზის ბილინგვა“), რომლის არამეული ასოებმა ახალი სახისაა (გ. წერეთელმა მას უწოდა „არმაზული“ დამწერლობა) და დიდ სიახლოვეს ამჟღავნებს ქართულ ანბანთან, კერძოდ ნუსხურთან. ამ ორენოვანი წარწერის არამეული ტექსტი ასე ითარგმნება: „მე (ვარ) სერაფიტი, ასული ზევახისა მცირისა პიტიახშისა ფარსმან მეფისა, მეუღლე იოდმანგანისა - ძლევა მოსილისა და მრავალი გამარჯვების მომპოვებელი ეზოს მოძღვრისა ქსეფარნუგ მეფისა, ძისა აგრიპა ეზოის მოძღვრისა ფარსმან მეფისა. ვაება ვაებისა. ის, ვინც იყო ახალგაზრდა და იმდენად კეთილი და მშვენიერი, რომ არავინ იყო მისი მსგავსი სილამაზით, გარდაცვალა 21 წლისა“. გ. წერეთელმა ივარაუდა, რომ იმ პერიოდში ასომთავრული და ნუსხური შეიძლება პარალელურად არსებულიყო და შემდეგ დაშორებოდა საერთო ორიგინალს (ეს აზრი ადრეც გამოთქვა ნ. მარმა). მეცნიერის დასკვნით, ქართულ და არმაზულ ანბანთა შორის არის რაღაც საერთო: მსგავსია ცალკეულ ასოთა მოხაზულობა, დამატებითი ელემენტები, სტილი, თუმცა ზოგიერთი ქართული ასო მეტ არქაულობასაც კი ამჟღავნებს. სავარაუდოა, რომ ორივე ანბანს ერთი წყარო აქვს - არამეული, რადგან ეს ენა ითვლებოდა საკანცელარიო და საერთაშორისო ენად წინარექრისტიანულ ხანაში.

გ. წერეთლის გამოკვლევამ კიდევ უფრო განამტკიცა ივ. ჯავახიშვილის მოსაზრების მართებულება ქართული ანბანის არამეულ დამწერლობასთან დაკავშირების შესაძლებლობის შესახებ.

სემიტური თეორიის დასაბუთება მოგვცა რ. პატარიძემ და აღნიშნა, რომ ქართული ანბანი სიახლოვეს ამჟღავნებს სემიტურ-ქალდეურ-ბაბილონურთან, შექმნილია უშუალოდ ფინიკიურის საფუძველზე და მონუმენტურ ბერძნულ ანბანზე ადრინდელია.

რ. პატარიძის აზრით, ქართული ასომთავრული იგივე უნიკალური წარმართული კალენდარია, რომელშიც დაცულია მზისა და მთვარის კალენდარული სისტემები, თითოეული ასო-ნიშანი (35 ასო) იდეოგრამაცაა, აქვს რიცხვითი მნიშვნელობა, ასტრონომიული და კალენდარული დანიშნულება.

„ქართულ ასომთავრულში“ (1980წ.) რ. პატარიძე ქართული ანბანის შექმნის თარიღად ასახელებს: არა უადრეს ძვ. წ. 403 წლისა (კლასიკური ბერძნული დამწერლობის საბოლოოდ ჩამოყალიბების წელი) და არა უგვიანეს ძვ. წ. 284 წლისა (ქართული ასომთავრულის სახელმწიფო დამწერლობად გამოცხადების წელი).

შემდეგ ნაშრომში („ქართული მწიგნობრობა“, 1989წ.) რ. პატარიძემ დააზუსტა ეს დათარიღება და აღნიშნა: ქართული ასომთავრული შეიქმნა ძვ. წ. 415 წელს, 412 წელს მან დაიწყო მზის კალენდარული ეპოქა, ძვ. წ. 284 წელს ფარნავაზ მეფემ შემოიღო სრულიად სახელმწიფო ქართული მწიგნობრობა და ეროვნული წელთაღრიცხვაო.

ქართული ანბანი უნდა შეექმნა აღმოსავლური და დასავლური კულტურების ზედმიწევნით მცოდნე პიროვნებას, ქართველ ქურუმს (ეგებ ქართველ პითაგორელს), რომელმაც მთელი ამ ცოდნის სინთეზი მოახდინა.

ანბანსაც და კალენდარსაც ქურუმთა წრე ინახავდა, როგორც საიდუმლო ცოდნას, სანამ ფარნავაზმა არ გამოაცხადა ის საერთო ქართულ სახელმწიფო დამწერლობად ძვ. წ. 284 წელს.

რ. პატარიძის აზრით, ქართული დამწერლობა გრაფიკულ-ფონემური თვალსაზრისით სამ ანბანურ ჯგუფს აერთიანებს: სემიტურს (ფინიკიურს), ბერძნულსა და ქართულს. I ჯგუფშია 24 გრაფემა ('ან' - 'ტარ'), II-ში - 4 ('ვიე' - 'ღან'), III-ში (საკუთრივ ქართული) - 11 გრაფემა ('ღან' - 'ჯან').

ანბანის საფუძველია ფინიკიურ-სემიტური გრაფიკა, ხოლო სემიტურ ასო-ნიშნებს მინიჭებული აქვს ქართული ხმოვნების მნიშვნელობა (ეოკალიზაცია არაა ბერძნულის მიხედვით, ამოსავალია სემიტური წარმომავლობის ასოები).

ბერძნულის გავლენა ჩანს მხოლოდ ასომთავრულის მონუმენტურ ხასიათსა და წერის მიმართულებაში (მარცხნიდან მარჯვნივ).

ასო-ნიშნების სახელდების პრინციპი ფინიკიურია (შდრ. ბაბილონური ლურსმული დამწერლობის მარცვლოვანი სისტემა).

ბერძნულში დარჩა ფინიკიური სახელები ოღნავი სახეცვლილებით (ალეფ<ალფა, ბეთ<ბეტა, გიმელ<გამა, დელეთ<დელტა...),

მაგრამ დაიკარგა იდეოგრაფიული რაობა (ალფა, ბეტა ალფაფერს ნიშნავს).

ქართულში თითოეული ასოს სახელწოდება იდეოგრაფიულია.
C - ან - მთვარის შუემრული ღვთაების იდეოგრაფია.

Ø - დონ- მზის ღვთაების იდეოგრამა (მზის უძველესი სახელწოდება დღე, შდრ. მზეგრძელი - დღეგრძელი).

⊕ - თან - თვალის (მზის სიმბოლო) იდეოგრამა.

∩ - ღან - ღვთის კარი, უხილავი ღმერთის სამყოფელი.

C - ცან - ცისკარი, ცისკრის ვარსკვლავის ანუ ცის ღმერთის ასულის გამოხატულება.

⋄ - ჯარ - მთვარის ღვთაების ზომომორფული სიმბოლო, ხარი.

X - ჯან - ჯვარი (ანბანის დასასრული).

ან- უდევს საფუძვლად 21 ასო-ნიშანს (ა, ბ, გ, თ, კ, მ...), - არ- 7-ს (ნ, პ, ტ, ფ, ლ, ყ, ჭ), 7 ასო-ნიშანი განსხვავებული წარმოებისაა - ჰე, იე, რაე, ვიე, ძილ, წილ, ლას (რაე - ეგვიპტური მზის ღვთაების სახელია, ხოლო ლას - თევზის ღვთაების უძველესი სახელი).

ქართული ენისა და მწიგნობრობის აღორძინების დაწყებად რ. პატარიძე მიიჩნევს ახ. წ. 311 წელს, რასაც გვაუწყებს დავათის სტელაც (367 წ.).

ელ. მაჭავარიანმა შეისწავლა ქართული ანბანის გრაფიკული საფუძვლები და თვლის, რომ ქართულ ასოთა მოხაზულობა გეომეტრიულ ელემენტებს ეყრდნობა. ასო-ნიშნებში ხაზები, წრეები და რკალები შეერთებულია პროპორციულად. მან გამოყო 9 ელემენტი ქართულ ასომთავრულში: დიდი, საშუალო და პატარა ზომის წრეები, რკალები და ხაზები. ყველა ასოს მოხაზულობა თავსდება უხილავი კვადრატის ფარგლებში: ზოგი მთლიანად იკავებს კვადრატს, ზოგი მარცხენა ნაწილშია მოთავსებული, ზოგი - მარჯვენაში. მეცნიერი ფიქრობს, რომ ასო + - ქან იესო ქრისტეს ინიციალების შესაბამისი ასოების გრაფიკული შეერთებითაა მიღებული, გარეგნულად კი ჯვარია. X (ჯან) - ჯვარცმული ქრისტეს გამომხატველია.

ქართულ ანბანს ბერძნულთან აკავშირებდა გერმანელი მეცნიერი ვ. გარდტჰაუზენი (1876წ.), რომელმაც 1913წ. გამოსცა წიგნი „ბერძნული პალეოგრაფია“, სადაც იგივე აზრი გამოთქვა. იგი ყურადღებას აქცევდა მსგავსებას ამ ორი ანბანის ასოთა რიგსა და

მათს რიცხვითს მნიშვნელობებში. უცხოელი მეცნიერებიდან უნდა დაგვასახელოთ ამ თეორიის მომხრენი: მარკვარტი, იუნკერი და ვინფრიდ ბოდერი (1973წ.); რაც შეეხება ქართველ მეცნიერებს, დიმიტრი ბაქრაძისთვის (1889წ.) ამ თეორიის დასაბამითი ილად, გარდა ასოთა რიგისა, მნიშვნელოვანი იყო ქართულ ასოთა გრაფიკული მსგავსება ბერძნულთან. მისი აზრით, ქართული ანბანი შეიქმნა შავი ზღვისპირეთის ბერძნული კოლონიების არსებობის ხანაში ანუ ფარნავაზამდე.

დავით კარიჭაშვილი (1914წ.) ამ თეორიის დამამტკიცებელ მთავარ არგუმენტებად ასახელებდა: 1. ასოთა რიგს ქართულ ანბანში; 2. რიცხვითი მნიშვნელობების იდენტურობას; 3. უ-ს გადმოსაცემად ორი ასოს გამოყენებას ორივე ენაში; 4. სპეციფიკური ქართული ასოების მოქცევას ბერძნულ ასოთა მსგავსი რიგის ბოლოს; 5. ბერძნული სპეციფიკური ასოს ნაცვლად სხვა „წმინდა ქართული ხმის“ ჩასმას.

ბერძნული თეორიის მომხრენი იყვნენ ასევე: კორნელი კეკელიძე (1934წ.), პავლე ინგოროყვა (1939წ. *ის თვლიდა, რომ ქართული ანბანი შეიქმნა მცირე აზიაში არქაული ბერძნული ალფაბეტის საფუძველზე ძვ. წ. VIII-VII სს. მიჯნაზე*), აკ. შანიძე (1973წ. *მეცნიერი ყურადღებას ამაზვილებდა ო და უ-ს ჩამატებაზე ბერძნულ ასოთა რიგში, ე.ი. სადაც ბერძნულ ანბანში ამ ენისთვის სპეციფიკური ბგერები იყო; დამატებითი ასოების მოქცევა კოჲ-ს წინ; ტ-ს შემდეგ კ-ს ჩასმა, რომელიც უ-დ წარმოითქმებოდა და შემდეგ სწორედ უ ჩაისვა იქ*), თამაზ ჩხენკელი, ზურაბ სარჯველაძე, კორნელი დანელია და სხვ.

თ. გამყრელიძემ სტრუქტურულ-ტიპოლოგიური თვალსაზრისით შეისწავლა სემიტურ და ბერძნულ დამწერლობათა სისტემები, მათზე დამყარებული ანბანები: კობტური, გოთური, ძველი სომხური, სლავური და შეადარა ქართულ ასომთავრულს („წერის ანბანური სისტემა და ძველი ქართული დამწერლობა“, 1989 წ.). მან დაასაბუთა ქართული ანბანის წარმოშობა ბერძნულისგან არა უადრეს ახ. წ. IV საუკუნისა, ე.ი. ჩათვალა ქრისტიანული ხანის ეროვნულ დამწერლობად. მეცნიერი დასაშვებად მიიჩნევს უფრო ძველი წერილობითი ტრადიციების არსებობას წარმართულ ხანაში.

თ. გამყრელიძის აზრით, ქართული ანბანისთვის პროტოტიპი იყო ბერძნული წერითი სისტემა, რის მიხედვითაც გაიწყო ქართული

ანბანი, განისაზღვრა მისი „ძირითადი“ და „დამატებითი“ ნაწილები
შედგენილობა და სტრუქტურა.

მეცნიერი გამოყოფს რამდენიმე სპეციფიკურ ნიშან-თვისებას
ბერძნულ ანბანთან დიდი მსგავსების დასტურად (სემიტურისგან
განსხვავებით):

1. ხმოვნების არსებობა; ა, ე, ო, ი ხმოვნების მოთავსება
ანბანთრიგში ბერძნული ხმოვნების შესაბამის ადგილებზე; 'უ' -
ბგერის გამოხატვა Qd ნიშნებით, რაც შეესაბამება ბერძნულ დიგრაფს
- ou -ს.

2. შესაძლებელია, არქაულ სისტემაში Ἦ სიმბოლოს მხოლოდ
რიცხვითი მნიშვნელობა ჰქონდა, 9.000 - ე. ი. იყო ეპისემონი,
ხოლო შემდეგ აღნიშნა „ჰ“ ფონემა.

3. ქართულ ასოთა რიგი, რომელიც მოჰყვება ბერძნულს.

4. წერის მიმართულება (მარცხნიდან მარჯვნივ).

5. რიცხვითი მნიშვნელობა ('ანიდან' 'ქანამდე'); სადაც
ბერძნული ასო არ შეესაბამება ქართულ ბგერას, ანბანში
ჩანაცვლებულია სხვა ფონეტიკური ერთეულით, რათაც
შენარჩუნებულია რიცხვითი მნიშვნელობა (მაგ., ბერძნული χ [ks]
ჩანაცვლებულია ნ0-ის რიცხვითი მნიშვნელობის მქონე 'ენ'-ით).

6. ბევრი ასოს მოხაზულობა.

7. ბერძნულიდან ნასესხები წერასთან დაკავშირებული, ტერმინები
(კალამი, მელანი, ეტრატი, ეპისტოლე, ბიბლია...).

8. „დანართი“ ნაწილის დაწყება 'ქანის' შემდეგ.

9. „შინ“ 27-ე ასო-ნიშნით ბერძნულის მიხედვით დალაგებული
ნაწილის დამთავრება ქართულ ანბანში.

10. „დანართ“ ჯგუფში „საკუთრივ“ ქართული ბგერების
აღმნიშვნელი გრაფემების წარმოდგენა.

დანართი ნაწილი მარცვლურ-ფონეტიკური პრინციპითაა
განლაგებული. თ. გამყრელიძის აზრით, სემიტურ წერით სისტემაში
ეკვივალენტები მოექმნება 'შ', 'წ', 'ყ' ბგერებს, ამიტომ სემიტურის
გამოყენების შემთხვევაში ეს ბგერები „ძირითად“ ნაწილში
მოთავსდებოდა და არა „დანართში“: ჩინ - 1000, ცან - 2000, ძილ
- 3000, წილ - 4000, ჭარ - 5000, ხან - 6000, კარ - 7000,
ჯან - 8000, ჰაე - 9000.

მეცნიერის აზრით, ასოთა სახელები ფონეტიკურ წარმოდგენილი თავისუფალი თხზვის შედეგი უნდა იყოს და გართმულის შთაბეჭდილებას ტოვებს უკეთ დასამახსოვრებელი. ასომთავრულის გრაფიკა ავლენს ორიგინალობასა და დამოუკიდებლობას, ვერ დაიყვანება რომელიმე კონკრეტულ გრაფიკულ სისტემაზე. ბერძნულია ზოგადი მონუმენტურობა და გრაფიკათა გეომეტრიული ხასიათი (კვადრატში ჩახაზული გეომეტრიული ფიგურები, სწორი ხაზებისა და წრეხაზის გრაფიკული კომბინაციები).

ქართული ანბანის გრაფიკული სრულყოფილება, ჩამოყალიბებულობა და „ჩამონაკეთილი“ ხასიათი უძველეს წარწერებში მოწმობს, რომ ის ერთდროული შემოქმედებითი აქტის შედეგია.

ა. მანიძე წერდა: „ძველი ქართული წერა რომ ბერძნულის გავლენით შეიქმნა, პირველად თ. გამყრელიძის გამოკვლევაშია დასაბუთებული ვრცლად და სისტემებრ. ამასთანავე ერთად ავტორი ადგენს ძველი ქართული დამწერლობის ტიპოლოგიურ ადგილს სხვა ანბანურ დაწერილობათა შორის“.

ბერძნული თეორიის მომხრეთა შორისაც განსხვავდება მოსაზრება ქართული ანბანის წარმოშობის დროის შესახებ. მაგალითად, პ. ინგოროყვას აზრით: „ქართული ანბანის წარმოშობა არ შეიძლება მიეკუთვნოს უფრო გვიან დროს, ვიდრე VII საუკუნე ძველი წელთაღრიცხვისა“. კ. კეკელიძე კი ანბანის წარმოშობას უკავშირებდა ქართველთა გაქრისტიანებას – ახ. წ. 420-422 წლებს, ბაკურის მეფობის დროს.

აკად. თ. გამყრელიძე არ გამორიცხავს ქრისტიანობამდელ საქართველოში ძველი წერილობითი ტრადიციების არსებობას წარმართობის ეპოქაში.

ასეთია შეხედულებები ქართული ანბანის წარმოშობის შესახებ.

განარჩევენ ქართული ანბანის სამ სახეობას:

1. მრგვლოვანს (მრგვლოვანს) ანუ ასომთავრულს (მონუმენტური დამწერლობა, ორხაზოვანი);

2. ნუსხურს (ანუ ნუსხა-ხუცურს)–IX-XI სს. (კუთხოვანი, დახრილი, ოთხხაზოვანი დამწერლობა);

3. მხედრულს (დამკვიდრდა XI-XII სს.). დღესაც ეს ანბანი იხმარება. მრგვლოვანსა და ნუსხურს იყენებდნენ ძირითადად სასულიერო ხასიათის თხზულებებში, რის გამოც ორივე სახეობას ხუცურსაც უწოდებდნენ. ნუსხურ ხელნაწერებში IX ს-დან დიდ ასოებად იყენებდნენ მრგვლოვანს ანუ ასომთავრულს. წარწერები ასომთავრულით სრულდებოდა. მხედრულს საერო დანიშნულებისთვის ხმარობდნენ, თუმცა ხანდახან მხედრულითაც იყო გადაწერილი სასულიერო წიგნები.

ივ. ჯავახიშვილმა დამწვრილებით შეისწავლა ქართულ ასო-ნიშანთა გრაფიკული ცვლა საუკუნეთა მიხედვით წარწერებსა და ხელნაწერებში და დაასკვნა, რომ ქართული ანბანის სახეები ერთმანეთის სახეცვლილებაა: მრგვლოვანისაგან განვითარდა ნუსხური და მისგან – მხედრული. ამ აზრს იზიარებდა ა. შანიძეც.

გამოთქმულია განსხვავებული მოსაზრებები ამ გრაფიკული სახეების ქრონოლოგიის შესახებ. მაგალითად, ნუსხურის ადრინდელობის შესახებ (ი. ოქრომჭედლიშვილი, ნ. მარი, გ. წერეთელი), მხედრული დაათარიღეს XI-ზე ადრინდელი საუკუნეებით (რ. პატარიძე).

ქართული წერის საფეხურებზე საინტერესო მოსაზრებები გამოთქვეს: მარი ბროსემ, ნიკო მარმა, დიმიტრი ბაქრაძემ, კორნელი კეკელიძემ, აკაკი შანიძემ, ელენე მაჭავარიანმა და სხვ.

ასომთავრულის უძველესი ნიმუშები აღმოჩენილია ნეკრესის წარწერებში (I-III სს.), მანამდე კი უძველესად ითვლებოდა პალესტინისა და ბოლნისის V ს-ის წარწერები.

ასომთავრული ანბანი

ⴌ-ან, ⴍ-ბან, ⴎ-გან, ⴏ-დონ, ⴐ-ენ, ⴑ-ვინ, ⴒ-ზენ, ⴓ-ჰე, ⴔ-თან, ⴕ-ინ, ⴖ-კან, ⴗ-ლას, ⴘ-მან, ⴙ-ნარ, ⴚ-დე, ⴛ-ონ, ⴜ-პარ, ⴝ-ჟან, ⴞ-რავ,

ს-სან, ე-ტარ, დ-უ-უიე, Qდ-უნ, ფ-ფარ, თ-ქან, ი-ლან, ყ-ყარ,
ჟ-შინ, ხ-ჩინ, ც-ცან, ძ-ძილ, ბ-წილ, ს-ჭარ, ღ-ხან, ყ-ჭარ,
ჯ-ჯან, ო-პაე, ძ-მ-ოპ (პოე).

ნუსხურის უძველესი ნიმუშია ატენის სიონის 835 წლის წარწერა და სინური მრავალთავის ანდერძი - პირველი თარიღიანი ქართული ხელნაწერი (864 წ.).

მხედრულის უძველეს ნიმუშად ითვლებოდა XI საუკუნის ძეგლი - ბაგრატ IV-ის სიგელი (1060 - 1065წწ.), მაგრამ ატენის სიონის წარწერაში დადასტურდა მხედრულით შესრულებული წარწერა, ახ. წ. 711 წლით დათარიღებული (რ.პატარიძე). აქვე ზ. ალექსიძემ და გ. აბრამიშვილმა მიაკვლიეს IX საუკუნისა (875წ.) და X საუკუნის მხედრულ წარწერებს (982-986 წწ.).

რ. პატარიძე თვლის, რომ მხედრული დამწერლობა, მართალია, ქართული ანბანის განვითარების უკანასკნელი საფეხურია, მაგრამ ის არსებობდა IV საუკუნის დამდეგიდან, მირიან მეფის დროიდან, როცა სამეფო კანცელარიამ დაიწყო საქმეთა წარმოება ქართულად, ე. ი. ის საერო-საკანცელარიო ანუ მდივანმწიგნობრული დამწერლობაა.

დღეს ქართულში 33 ასო-ნიშანია.

რამდენიმე ასო გამოსულია ხმარებიდან: ლ, მ, უ, ჳ, შ, ძ, თ, უ. მ-იოტა ანუ ნახევარხმოვანი ი (მაგალითად, მამა-მ, ძმა-მ, და-მ), ლ - ემერვე (ძლ, ხლ, პეტრლ), უმარცვლო უ თუ ანუ უბრჯგო (ანტონ კათალიკოსმა დაუსვა ეს ნიშანი - ბრჯგუ), უ - ვიე (თაგუ, ნაძუ, ლელუ), ჳ-არი (ველი, ჳარი, ჳერცი), შ - ჰოე (გამოიყენებოდა მიმართვისას), ძ - ნასესხები სიტყვების გადმოსაცემად იხმარებოდა (ფილოსოფია).

§21. უძველესი ქართული წარწერები

უძველესი წერილობითი ძეგლები ფასეულია ქართული კულტურისა და სალიტერატურო ენის ისტორიის შესასწავლად. აქ შედის ეპიგრაფიკული ძეგლები (წარწერები), ხელნაწერები, საისტორიო და იურიდიული დოკუმენტები.

უძველესი ქართული წარწერები შესრულებულია ასომთავრულით და თარიღდება V-VI საუკუნეებით.

უცხოეთში აღმოჩენილი წარწერებიდან ყველაზე საინტერესოა პალესტინის წარწერები, რომლებიც აღმოაჩინა იტალიელმა არქეოლოგმა ვირჯილიო კორბომ. ის ქართული მონასტრის ტერიტორიაზე გათხრების საწარმოებლად მიიწვია რომის აღმოსავლეთმცოდნეობის ინსტიტუტის წინამძღვარმა ალბერტო ფორიმ, რომელსაც ყურადღება მიუქცევია ვატიკანის ფონდებში დაცული ფრანგი ჯვაროსანი რაინდის გ. დებუას წერილისათვის თამარ მეფის ცხედრის იერუსალიმში წასვენების შესახებ. 1952 წელს პალესტინაში, იუდეის უდაბნოში, კორბომ აღმოაჩინა ბეთლემის ტაძრის ნანგრევები იატაკზე შესრულებული ოთხი მოზაიკური წარწერით, რომლებიც პირველად ამოიკითხა რომში მცხოვრებმა ქართველმა მეცნიერმა — მიხაელ (მიქელ) თარხნიშვილმა (1897-1958).

წარწერები მეცნიერულად შეისწავლა და დაათარილა აკად. გიორგი წერეთელმა (იხ. „უძველესი წარწერები პალესტინიდან“, 1960).

მეცნიერი ორ უფრო ძველ წარწერას ათარიღებს 429-432 წლებით, მათში ნახსენები არიან მარუანი (იგივე მურვანი, შემდგომ პეტრე იბერად წოდებული), პაპა დედის მხრიდან — ბაკური, მამა — ბურზენი (იგივე ბუზმირი) და ვინმე გრი-ორმიზდი. გ. წერეთლის აზრით, ეს ტაძარი პეტრე იბერის აშენებული იყო.

პეტრე იბერი გახლდათ ქართველი უფლისწული მურვანოსი, რომელიც 12 წლის ასაკში წაიყვანეს ბიზანტიაში, შემდეგ ბერად აღიკვეცა და პალესტინის უდაბნოში დაახლოებით 433 წელს აავო მონასტერი, სადაც მოღვაწეობდა.

ბელგიელმა მეცნიერმა ერნესტ ჰონიგმანმა და ქართველმა შალვა ნუცუბიძემ დაამტკიცეს, რომ სწორედ პეტრე იბერი არის ფსევდო-დიონისე არეოპაგელის ავტორობით ცნობილი ნაშრომების შემქმნელი. ამ თეორიას უწოდეს ჰონიგმან-ნუცუბიძის თეორია.

შედარებით ახალ წარწერაში (532-552წწ.) ნახსენები არიან ვინმე ანტონი აბაი (შემდეგში სელევკიის ეპისკოპოსი), იოსია, „მომსხმელი ამის სეფისაჲ“ (იატაკის მოზაიკის დამგები) და წმ. თეოდორე, ვის სახელზეც იყო აგებული მონასტერი.

ამ წარწერებს ძალიან დიდი მნიშვნელობა ჰქონდა ქართული ანბანის ისტორიისათვის.

ძალზე ძველია ასევე ურბნისის სიონის წარწერა (ნახევარი), შესრულებული მრგოლოვანი ანბანით.

მანამდე ყველაზე ძველად მიაჩნდათ ბოლნისის სიონის ტაძრის წარწერები (ქვემო ქართლში), დათარიღებული 493-494 წლებით. სამი წარწერიდან პირველში ნახსენებია დავით ეპისკოპოსი კრებულითურთ, მეორის შუა ფრაგმენტი აღმოაჩინეს 1937 წელს (ახლა მის ადგილზე ჩასმულია მულაჟი, ორიგინალი კი ინახება ს. ჯანაშიას სახელობის საქართველოს სახელმწიფო მუზეუმში). მასში ნახსენებია პეროზ მეფე, რომლის გამეფებიდან 20 წლის შემდეგ დაუწყიათ ეკლესიის მშენებლობა და 15 წელში დაუმთავრებიათ. ეკლესიის ამშენებლად დასახელებულია დავით ეპისკოპოსი.

მესამე წარწერა ეხება კარის შებმის ამბავს, ნახსენები არიან ფარნავაზი და აზარუხტი, ვინც ჩრდილოეთ მხარეს მარჯვენა კარი ჩამოკიდა.

ენათმეცნიერებისთვის განსაკუთრებით საინტერესოა, რომ ამ წარწერებში გვხვდება ზმნების ხანმეტური ფორმები (დახიდა, განხეშორა, ხულოცოს, შეხუაბთ, შეხეწიე, თავყანისხცა...).

პირველი ქართული თარიღიანი წარწერაა წყისისა (616-619 წწ.), სოფ. წყისე მდებარეობს სამცხეში, ადიგენის რაიონში, სოფ. უღის მახლობლად. ესაა ყველაზე ადრინდელი ჰაემეტი ძეგლი.

აღსანიშნავია მცხეთის ჯვრის (VI-VII სს.), უკანგორის (VI ს. დასაწყისი), საჰაკლუხტის (აღმოჩენილია რაჭაში, ზნაკვის ჯვარისაში, წარწერაში ნახსენებია ვინმე საჰაკლუხტი; აღმოაჩინა გ. ბოჭორიძემ. ესაა ხატის წარწერა), კუმურდოს (VII ს.), ატენის სიონის (VIII ს.), იშხნის (954-955 წწ.) და სხვა წარწერები. ატენის სიონის წარწერებიდან საინტერესოა სტეფანოზ მამფალის ფრესკული წარწერა (739 წ.) და 835 წლის ნუსხა-ხუცურით შესრულებული წარწერა.

საქართველოში XI საუკუნის დასაწყისში დადასტურებულია არაბული ციფრები ქუთაისში, ბაგრატის ტაძრის ჩრდილო კედლის წარწერაში, სადაც აღნიშნულია: „ქ. ოდეს განმტიცნა იატაკი, ქორონიკონი იყო 223 (ეს ნიშნავს 1003 წელს). ბაგრატის ტაძარი აშენდა ბაგრატ III-ის (975-1014) მეფობის დროს.

დიდი ხანი არაა, რაც აღმოჩინეს რამდენიმე უნიკალური ეპიგრაფიკული ძეგლი: 1984 წელს დუშეთის რაიონში, ჟინვალში, სოფ. დავათის ღვთისმშობლის ეკლესიაში აღმოჩნდა სტელა ჯვარი (ბერძნ. „სტელა“ – წარწერიანი ან უწერილო გამოსახულებიანი ქვის ფილა) უძველესი ქართული წარწერებით. არქეოლოგიურ გათხრებს ხელმძღვანელობდა რ. რამიშვილი. სტელა მეორეულ სამშენებლო მასალად გამოუყენებიათ საყრდენი ბურჯის კუთხეებში და მანამდე დაფარული იყო. ზედ გამოსახულია მიქაელ და გაბრიელ მთავარანგელოზები, რომელთაც ხელთ უპყრიათ გრაგნილი. შემოსაზღვრული სივრცე თევზს მოგვაგონებს (თეფზი ბერძნ. „იხთის“ – ქრისტეს იეროგლიფი იყო. „ეხუს ზრისტოს თეუ იუს სოტერ“ – იესო ქრისტე ძე ღვთისა მხსნელი). გრაგნილზე ამოკაწრულია ასომთავრული ანბანის 37 ასო თანამიმდევრობით. ქვემოთ ორი საერო პირია ხელებაპყრობილი (ვარაუდობენ, რომ ესენი არიან მეფეები ფარნავაზი და მირიანი). რ. პატარიძის აზრით, აქ გამოსახულია ქართული ანბანის ამაღლება-განდიდება.

სტელის დათარიღებაში აზრთა სხვადასხვაობაა: ზოგი მეცნიერი ათარიღებს V საუკუნის დასაწყისით, ზოგი კი - IV საუკუნის დასაწყისით, არის მოსაზრება, რომ უნდა დათარიღდეს VI საუკუნით.

აქვე ვხედავთ ქარაგმიან სამ ასოს „ჭტკ“, რომლის რიცხვითი მნიშვნელობაა 5.320 და ნიშნავს ძვ. წ. 284 წელს (დასაბამითგან 5604 - 5320 = 284), რაც ოფიციალური სახელმწიფო დამწერლობის შემოღების წელია.

რ. პატარიძის აზრით, სტელა შესრულებულია 311 წელს, ქართული ანბანის აღორძინების დროს, მირიანის მეფობისას.

გურამ ნარსიძე კანონიკური იკონოგრაფიის ელემენტების გათვალისწინებით ძეგლს ათარიღებს არა უადრეს 362 და არა უგვიანეს 419 წლისა (შემდეგ დააკონკრეტა ზედა ზღვარი 381 წლით).

განუზომელი მნიშვნელობისაა 1991 წელს ყვარლის რაიონში, ნეკრესში, აღმოჩენილი წარწერები. არქეოლოგიური გათხრები მიმდინარეობდა 1984 წლიდან (ხელმძღვანელი ლ. ჭილაშვილი). ნეკრესში გაითხარა ნაქალაქარი: ქრისტიანობამდელი სატაძრო კომპლექსის ნანგრევები (მითრას – მზის სამლოცველო), ანტიკური

ხანის ქალაქის ზღუდის ნაწილი – IV-VI სს., სასახლისა და მარნის ნაშთები, VI საუკუნის ეკლესია. ციხე-სასახლე შემნებულია ადრინდელი წარმართული სამლოცველოს ნაშთებზე (სამლოცველოს ფართობია 50x50მ). მეორეულ სამშენებლო მასალად გამოუყენებიათ ადრინდელი წარწერიანი ფილები (აღმოჩნდა ხუთი ფილა). იკითხება საკუთარი სახელები: აბაზა, ლევაკი, თობულა. ერთი ქვევრის პირზე წერია ასომთავრულით: „მე ეს ჭური დავრგე“. არსად არ ვხვდებით ქრისტიანული წარწერებისთვის დამახასიათებელ ატრიბუტებს: ჯვარს, მიმართვას – „ქრისტე“, ვედრებას – „უფალო, ღმერთო“, შეწყალების ან სულის მოსახსენებელ ტექსტს, დასასრულს – „ამენ“.

როგორც ლ. ჭილაშვილი ფიქრობს, ნეკრესის ეკლესია ჩვენამდე მოღწეული ადრექრისტიანული არქიტექტურის უძველესი ძეგლია საქართველოში (IV ს.), წარწერები კი ცეცხლთაყვანისმცემლობის პერიოდისაა.

1999 წელს გაკეთდა სენსაციური აღმოჩენა – მე-7 წარწერა ქვის ფილაზე, რომელზეც ამოკაწრულია სიტყვები. ძეგლი უნდა იყოს საფლავის ქვა, წარწერა ხანმეტურია, გვხვდება უცნობი სოციალური ტერმინი – „აზატი“. ტექსტი ასეთია: „აზატისი არს ნუმცა ვინ ხრევს“ – ნურავინ არევს, უბრალო კაცის საფლავი არააო. აქაა 2 დაზიანებული და 6 სრული სტრიქონი. ეს წარწერა დღეისთვის ცნობილ ქართულ წარწერებს შორის უძველესად მიიჩნევა (ახ. წ. I-III სს.) და წინაქრისტიანულია.

როგორც ჩანს, მაზდეანთა ტაძარი დაანგრიეს და გაძარცვეს ქრისტიანებმა, ასევე დაამსხვრიეს საფლავის ქვები.

ეს ფაქტი კიდევ ერთხელ ადასტურებს ვარაუდს, რომ ქრისტიანობის გავრცელების შემდეგ განადგურდა წარმართული არქიტექტურული ძეგლების წარწერები და ხელნაწერები.

§22. ქართული ხელნაწერები

ქართული ხელნაწერებიდან ბევრია დაკარგული, ძნელბედობისა და ისტორიის ბედუკულობის გამო განადგურებული ან სადმე გაბნეული. 10.000 ხელნაწერიდან 1.000-ზე მეტი თარიღდება V-XII

საუკუნეებით. მათ პირობითად ყოფენ სამ ჯგუფად: ხანმეტად, ჰაემეტად და სანნარევად. ესაა ბიბლიისა და სახარების თარგმანები, სასულიერო ხასიათის ორიგინალური თხზულებები, სასულიერო ფილოსოფიური, საერო, იურიდიული ხასიათის დოკუმენტები. მათგან დიდი ნაწილი ინახება თბილისის ხელნაწერთა ინსტიტუტში, საქართველოს მუზეუმში, ნაწილი კი - საზღვარგარეთ: ოქსფორდში, კემბრიჯში, პარიზის ნაციონალურ ბიბლიოთეკაში (29 ხელნაწერი), ბრიტანეთის მუზეუმში, ავსტრიაში (ვენა, გრაცი), გერმანიაში, ვატიკანის ფონდში, აშშ-ში, სინას მთაზე, ათონის მონასტერში, ბულგარეთში (პეტრიწონის მონასტერში), იერუსალიმის ჯვრის მონასტერში, სირიაში, რუსეთში და სხვ.

ხანმეტი ხელნაწერებიდან უნდა დავასახელოთ: ქართულ-ებრაული პალიმფსესტი (პალიმფსესტი არის საწერად ხელახლა გამოყენებული ეტრატი, რომელზეც ძველი ნაწერი გადაფხეკილია), სადაც ქართული ნაწერი მიეკუთვნება V-VI სს., ებრაული - XI ს., ხანმეტი ლექციონარი (VII ს. II ნახ. აკ. შანიძემ მასში დაადასტურა 165 ხანმეტი და 7 ჰაემეტი ფორმა), იერემიას წინასწარმეტყველება (VI-VII სს. - ოქსფორდული და კემბრიჯული ნაწყვეტები), ესაიას წინასწარმეტყველების ფრაგმენტები (VI-VII სს.), იაკობის პროტოევანგელე (VII ს.) და სხვ.

პირველი თარიღიანი ხელნაწერია 864 წლის სინური მრავალთავი, გადაწერილი იერუსალიმში, საბაწმინდის ლავრაში (შესრულებული მრგვლოვანით, პატარა მონაკვეთი - ნუსხურით), შეუწირავთ სინას მთის მონასტრისთვის. გადამწერია გრიგოლ ხანძთელის მოწაფე მაკარი.

აღსანიშნავია სახარება-ოთხთავების უნიკალური ხელნაწერები: ზემო სვანეთში, მესტიის რაიონში დაცული ადიშის სახარება (897წ.), ოპიზის სახარება (913წ.), შატბერდის ოთხთავი (936წ.), ჯრუჭის ოთხთავი (936წ. 940 წელს მოუხატავს მხატვარ თევდორეს), პარხლის ოთხთავი (973წ.), სინას მთის (978წ.), ბერთის (988წ.), ტბეთის (995წ.) და სხვ. საინტერესოა ასევე ჰაემეტი პალიმფსესტები (853წ.), იაკობის ჟამის წირვა (985წ.) და სხვ.

ჩვენამდე მოღწეული უძველესი ქართული მხატვრული ჰავიოგრაფიული თხზულება იაკობ ხუცესის „შუშანიკის წამება“, როგორც ვიცით, V ს. II ნახევარშია დაწერილი, მაგრამ ტექსტის

ავტოგრაფი არ შემონახულა. უძველესი ხელნაწერი შესულია X საუკუნის პარხლის მრავალთავში, თუმცა დაზიანებულია და თხზულების ბოლო შესამედი აკლია.

ჰაგიოგრაფიული ნაწარმოებებიდან აღსანიშნავია ასევე „ვესტათი მცხეთელის წამება“, „აბიბოს ნეკრესელის წამება“, „აბო ტფილელის წამება“ (VIII ს.), „გრიგოლ ხანძთელის ცხოვრება“ (X ს.), „ნინოს ცხოვრება“ და სხვ.

ბიბლიური წიგნები IV-V საუკუნეებში უნდა იყოს თარგმნილი. ამას გარდა ბერძნულიდან, არაბულიდან, სირიულიდან და ძველი სომხურიდან თარგმნილია სხვადასხვა ხასიათის ძეგლები: ლიტურგიული, ჰიმნოგრაფიული, ჰაგიოგრაფიული, აპოკრიფული, დოგმატური, ეგზეგეტიკური, პოპილექტიკური და სხვ.

საერო ლიტერატურის თარგმანებიდან აღსანიშნავია „სიბრძნე ბალაგარისი“ (IX-X სს.), სპარსულიდან ნათარგმნი ძეგლები: „ვისრამიანი“ (XII ს.), „შაკ-ნამე“, „ქილილა და დამანა“, „ლეილ-მაჯნუნიანი“ და სხვ.

ისტორიული თხზულებებიდან უაღრესად მნიშვნელოვანია „ქართლის ცხოვრება“, დაყოფილი ორ ციკლად: XIV საუკუნემდე და XIV-XVII საუკუნეები.

ისტორიული, ფილოსოფიური, საერო თუ იურიდიული ხასიათის დოკუმენტები დასტურდება X-XII საუკუნეებიდან.

X ს. შატბერდის მონასტერში შედგენილია უნიკალური ხელნაწერი - მესხურ საგალობელთა კრებული - იადგარი, გამორჩეული დახვეწილი კალიგრაფიითა და ფაქიზი მხატვრული გემოვნებით, შემდგენელ-რედაქტორია ჰიმნოგრაფი მიქაელ მოდრეკილი. ტექსტში დაფიქსირებულია გალობის კილო ნევმების მეშვეობით რიტმულ-მელოდიური მოდულების გადმოსაღებად. მაშინაადაამე, ნევმები ერთგვარი სანოტო ნიშნები ყოფილა.

რაც შეეხება საწერ მასალას, ადრე საქართველოში წიგნებს წერდნენ ეტრატზე ანუ პერგამენტზე, რომელსაც ამზადებდნენ ცხვრის, თხის, ხბოს ან ირმის სპეციალურად დამუშავებული ტყავისაგან. სიტყვა „პერგამენტი“ დაკავშირებულია მცირე აზიის ქალაქ პერგამონთან, სადაც მზადდებოდა საწერი ტყავი. „ეტრატი“ ბერძნული სიტყვაა და „ოთხეულს“, „ოთხფურცელას“ ნიშნავს (აქედანაა რუსულში შესული „тетрадь“), ქართული „რვეული“

რვაფურცლიანი იყო, რვა-რვა ფურცლად იკინებოდა. ეტრატზე წიგნის გადაწერა ძალზე ძვირი ჯდება, ამიტომ სიტყვებს ამოკლებდნენ ანუ აქარაგმებდნენ. თვით შემოკლების ნიშანს ეწოდებოდა. მაგალითად, რ⁻ = რამეთუ, ხ⁻ = ხოლო, ქ^ე = უკისტე, რ⁻ნ = რომელმან, ვ^ა = ვითარცა, წ⁻ი = წმინდაი, ღ⁻ნ = ღმერთმან, შ⁻ნ = შეიწყალენ და სხვ.

ძვ. წ. 2.200-1.500 წელს ეგვიპტელებმა გამოიგონეს პაპირუსი (ქართულად ჭილი), რომელიც ჭაობის მცენარისაგან მზადდებოდა.

ჭილზე შესრულებული ქართული ხელნაწერია დავითის ფსალმუნის ნაწყვეტები სინას მთიდან (დაცულია პეტერბურგის ბიბლიოთეკაში), ხოლო ჭილ-ეტრატზეა დაწერილი X საუკუნის იადგარი, საგალობელთა კრებული (დაცული თბილისის ხელნაწერთა ინსტიტუტში).

ქალაღზე შესრულებული უძველესი ქართული ხელნაწერი XI საუკუნისაა.

ქალაღზე აღნიშნულ საქარხნო ნიშნებს ჭვირნიშანს ანუ ფილიგრანს უწოდებდნენ. გვერდის მნიშვნელობით იხმარებოდა კაბადონი, ხოლო მის ნახევარს (ერთ სვეტს) ეწოდება გვერდი, გარშემო ცარიელ არეს – აშია ანუ არშია.

ადრე სიტყვებს ერთმანეთს არ აცილებდნენ, შემდეგ დაიწყეს მათ შორის განკვეთილობის ნიშნების დასმა.

სასვენ ნიშნებად ძველ ქართულ ხელნაწერებში გვხვდება წერტილი, ორწერტილი და სამწერტილი (წერტილი გამოყენებულია V-VII საუკუნეებში ხანმეტ პალიმფსესტებში).

ფერემ მცირემ XI ს. II ნახევარში შემოიღო ერთი, ორი, სამი და ექვსი წერტილის ხმარება. ამ დროიდან გვხვდება ასევე კითხვითი წინადადებების ბოლოს მახვილი და მძიმე.

თანამედროვე პუნქტუაციური ნიშნები ქართულში ევროპიდან შემოვიდა და გამოიყენება XIX საუკუნიდან.

პაპირუსსა და პერგამენტზე წერდნენ ჯერ ლერწმის, შემდეგ ფრთისა და ბოლოს ფოლადის კალმებით („კალამოს“ – ბერძნულად ლერწამია, რუსული перо – ფრთა). მელანი მხოლოდ შავი ფერის საწერ სითხეს ერქვა (მღრ. რუსული чернила), რადგან ეს სიტყვა ბერძნულად „შავს“ ნიშნავს. წითელ მელანს უწოდებდნენ წითელს, მაღალხარისხოვანს – სინგურს, ოქრონარევს კი – ოქრომელანს.

საქართველოში ცნობილი იყო წელთაღრიცხვის სამი სისტემა; დასაბამითგანი, ქრისტესით და ქრონიკონი.

დასაბამითგანი წელთაღრიცხვის ათულას იწყებს ქვეყნის გაჩენიდან, დასაბამით; ქრისტესით – ქრისტეს დაბადებიდან, ხოლო ქრონიკონი (ანუ ქრონიკონი) ემყარება მთვარისა და მზის მოქცევის 532 წლიან ციკლს.

საქართველოში ქვეყნის გაჩენიდან ქრისტემდე 5.600 წელს ანგარიშობდნენ (ბიზანტიური სისტემით – 5.508წ.).

ქრისტეს დაბადებიდან წელთაღრიცხვა შემოიღო დიონისე მცირემ 525 წელს, საქართველოში პირველად იოანე საბანისძე აღნიშნავს ამგვარ დათარიღებას VIII საუკუნეში (შეინიშნება მცირეოდენი სხვაობა ამ დათარიღებაშიც. ზოგი ამოსავლად თვლის ქრისტეს დაბადებას, ზოგი – ვნებას, ჯვარცმასა და აღდგომას, ზოგი – ამაღლებას).

VIII-XVIII საუკუნეებში საქართველოში იყენებდნენ წელთაღრიცხვა „ქრონიკონს“. მზის სრული ციკლი (28 წ.) გამრავლებული მთვარის სრულ ციკლზე (19წ.) არის „სრული მოქცევა“ $28 \times 19 = 532$ ანუ 532-წლიანი ციკლი. მოქცევათა ანგარიში იწყება „ქვეყნის გაჩენიდან“.

12 მოქცევა დამთავრდა 780 წელს ($532 \times 12 = 6384$; $6384 - 5604 = 780$). მე-13 მოქცევა მოიცავს 781 - 1312 წლებს, ხოლო მე-14 – 1313 - 1844 წლებს.

ქართული ხელნაწერის ანდერძ-მინაწერებში მითითებული ქრონიკონის წლებს უნდა დაემატოს 780 ან 1312.

რიცხვების აღსანიშნავად ადრე ყველგან იყენებდნენ ასოებს. X საუკუნის მცხეთურ დავითნში პირველად გვხვდება არაბული ციფრები, დაწერილი მარჯვნიდან მარცხნივ (მარცხნიდან მარჯვნივ, როგორც ვიცით, პირველად დადასტურებულია ბაგრატის ტაძრის წარწერაში – ქორონიკონი 223 წელი), თუმცა შემდეგაც კარგა ხანს იყენებდნენ ასოებს თარიღების აღსანიშნავად.

შენიშვნა. ეს ციფრები ინდოელებმა შექმნეს, მაგრამ არაბებისგან გავრცელდა ევროპაში და ამიტომ უწოდებენ არაბულს.

ერთეულები	ა 1	ბ 2	გ 3	დ 4	ე 5	ვ 6	ზ 7	ქ 8	ც 9
ათეულები	ი 10	კ 20	ლ 30	მ 40	ნ 50	ო 60	პ 70	ჟ 80	რ 90
ასეულები	რ 100	ს 200	ტ 300	უ 400	ფ 500	ქ 600	ღ 700	ყ 800	შ 900
ათასეულები	ჩ 1000	ც 2000	ძ 3000	წ 4000	ჭ 5000	ხ 6000	კ 7000	ჯ 8000	პ 9000
ათი ათასი	ჭ 10000								

როგორც ვხედავთ, ქართული ანბანის პირველი ცხრა ასო აღნიშნავს ერთეულებს, მეორე ცხრა – ათეულებს, მესამე – ასეულებს, მეოთხე – ათასეულებს, უკანასკნელი ასო ნიშნავდა 10.000-ს.

რიცხვების გამომხატველ ასოებს უკეთებდნენ ქარაგმის ნიშანს, ჯერ იწერებოდა უმაღლესი რიცხვი, შემდეგ – მომდევნო, ნული არ აღინიშნებოდა (რიცხვითი მნიშვნელობა არ ჰქონდა უ-ს). მაგალითად, 125 არის – რკე, 874 – ყოდ, 1837 – ჩყლზ, 1111 – აირჩ, 3712 – ძლიბ.

§24. კველი ქართული სამედიცინო წიგნები

საქართველოში სამედიცინო განათლების დიდ ისტორიაზე მეტყველებს ძველი სამედიცინო წიგნები (X-XV სს.), სადაც განხილულია მედიცინის თეორიული და პრაქტიკული საკითხები, ანატომიის, ფიზიოლოგიისა და პიგიენის პრობლემები, დაავადებათა პროფილაქტიკის, დიაგნოსტიკისა და მკურნალობის მეთოდები, დასახელებულია ფარმაკოლოგიური საშუალებები და აღწერილია მათი დამზადების ტექნოლოგია.

ჩვენამდე მოღწეული სამედიცინო ძეგლებიდან ანატომია-ფიზიოლოგიის საკითხების განხილვა მოცემულია თხზულებებში:

მარტვირი საბაწმიდელის „სინანულისათვის სიმდაბლისა“, გიორგი ნოსელის „კაცისა შესაქმედ“, გიორგი მთაწმინდლის თარგმანში „დაბაღებისათვის კაცისა“ (X ს.), იოანე დამასკელის VIII-ე მუცელის „გარდამოცემად“-ს არსენ იყალთოელისეულ თარგმანში (X ს.), ნემესიოს ემესელის „ბუნებისათვის კაცისა“ იოანე პეტრიწისეულ თარგმანში (XI ს.).

აღსანიშნავია ძველი ქართული სამედიცინო წიგნები: ქანანელის „უსწორო კარაბადინი“ (XI ს. ამ ბოლო დროს გამოითქვა მოსაზრება, რომ ეს ძველი X საუკუნისაა), ხოჯაყოფილის „წიგნი სააქიმოდ“ (XIII ს.), ზაზა ფანასკერტელ-ციციშვილის „სამკურნალო წიგნი - კრაბადინი“ (XV ს.), დავით ბატონიშვილის „იადიგარდაუდი“ (XVI ს.), ვახტანგ VI-ის „სამედიცინო პარაგრაფები“ (XVII ს.).

„უსწორო კარაბადინი“ („უსწორო“ შეუდარებელს, სწორუპოვარს ნიშნავს) ღრმა მეცნიერული ნაშრომია, შედგება 96 კარისგან (539 ნაბეჭდი გვერდი). ავტორად თვლიან ვინმე ქანანელს. ორი ხელნაწერიდან უფრო ძველი შესრულებულია ნუსხურით და ათარიღებენ XIII-XIV საუკუნეებით. წიგნის აშეებზე არის ქართული მხედრული მინაწერები, ზოგან - სომხურიც. ამჟამად ხელნაწერში 134 ფურცელია. მეორე ხელნაწერი შესრულებულია მხედრულით და 600 ფურცელია, ის თითქმის სრულია. წიგნი ვახტანგ VI-ის ბრძანებით გადაუწერიათ დედნიდან. მას მიაგნო ლენინგრადში ცნობილმა მეცნიერმა, ექიმმა ლადო კოტეტიშვილმა და გამოსცა 1940 წელს.

I ნაწილში (35 კარი) მოცემულია ზოგადი საექიმო პრინციპები, ანატომიური, ფიზიოლოგიური, ბიოლოგიური, ფარმაკოლოგიური, ზოგადემბრიოლოგიური ცნობები, ზოგადი გინეკოლოგია, „ცხროიან“ (სიცხიან) დაავადებათა ანუ „ცხროთა“ კარი. აღწერილია 25 სიცხიანი დაავადება (ანუ ანთებები) - მათი ეტიოლოგია, პათოგენეზი, კლინიკა და მკურნალობა.

II ნაწილში (23 კარი) შედის კერძო პათოლოგია და თერაპია - ნერვული, თვალის, ყურის, ცხვირის, ყელის, სტომაქის, ფილტვის და ა.შ. დაავადებანი, მითითებულია შესაბამისი წამლები.

III ნაწილში (38 კარი) განხილულია გარეგანი დაავადებანი (მუწუკები, წყლულები, მოტეხილობები, სახსართა ამოვარდნილობები, დამწვრობები, შხამიან ცხოველთა ნაკბენები და სხვ.).

ბოლოს წიგნს ახლავს ზოგადპიგიურული და დიეტეტიკური ცნობები, ცალკეულ წამლეულთა აღწერა.

წიგნში ყურადღებაა გამახვილებული დიეტოლოგიის საკითხებზეც.

ზოჯაყოფილის „წიგნი სააქიმოჲ“ სასწავლო-სახელმძღვანელოა, დაიწერა XIII საუკუნეში (1206-1210 წლებში), თამარის ეპოქაში, ანტონ ჭყონდიდელის ბრძანებით, როგორც ჩანს, გელათის აკადემიისათვის. შედგება 244 თავისაგან.

წიგნში მოცემულია მედიცინის ზოგადი საკითხები, ემბრიოლოგიური, ანატომიურ-ფიზიოლოგიური შეხედულებები („ძვალთა წყობილება“), ავადმყოფის გამოკვლევისა და სადიაგნოზო საშუალებანი, დაავადებათა კლინიკა და მკურნალობა, ფარმაკოლოგიური საშუალებები (23 წამლეულის ფორმა).

გამოსცა 1936 წელს ლ. კოტეტიშვილმა.

ზაზა ფანასკერტელ-ციციშვილის „სამკურნალო წიგნი-კარაბადინი“ (XV ს.) მეცნიერმა თორნიკე ჭყონიამ აღმოაჩინა გორკის (ნიჟნი ნოვეგოროდის) სახელმწიფო არქივში.

ეს წიგნი დიდი ფორმატისაა, თეთრ ქაღალდზე დაწერილი, ჩასმული ტყავგადაკრულ ხის ყდაში (684 ფურცელი). ორი გადამწერიდან ერთ-ერთია მცხეთის ქადაგ მახარებელ ივანიას ძე მაღალაძე (კონსტანტინე მეფის დროს, XV საუკუნის ბოლო მეოთხედი).

ზაზა იყო უკანასკნელი ფანასკერტელი და ციციშვილთა საგვარეულოს მამამთავარი. ის ტაოდან შიდა ქართლში გადმოსახლებულა, ყოფილა თვალსაჩინო საზოგადო მოღვაწე, სახელოვანი მკურნალი და მეცნიერი.

„სამკურნალო წიგნი“ განკუთვნილია სახელმძღვანელოდ პრაქტიკოსი ექიმებისათვის, მომვლელთა და ავადმყოფთათვის.

ვახტანგ მეფის ბრძანებით, 1709 წელს შეუკინძავთ ფურცელ-ფურცელ დაშლილი კარაბადინი და ჩაუსვამთ ძვირფას ყდაში. მეფის შენიშვნები და განმარტებანი შენახულია წიგნის აშიებზე.

წიგნის II ნაწილი გამოიცა 1950 წელს მ. სააკაშვილის საერთო რედაქციით, ი. აბულაძისა და კ. გრიგოლიას ლექსიკონით, 1978 წელს კი მ. შენგელიამ ხელახლა გამოსცა ~~მედიცინის~~ ლექსიკონი.

ზ. ფანასკერტელის „სამკურნალო წიგნის“ პირველ ნაწილში განხილულია მედიცინის ზოგადი საკითხები, ჰიგიენისა და დიაგნოსტიკის ზოგადი პრინციპები, ანატომიურ-ფიზიოლოგიური საკითხები, სამკურნალო საშუალებების ძირითადი ფორმები და მათი ტექნოლოგია.

მეორე ნაკვეთი ეთმობა მედიცინის კერძო ნაწილს, დახასიათებულია სხვადასხვა ორგანოს დაავადებანი, მათი ნიშნები, მკურნალობის მეთოდები.

დავით ბატონიშვილის „იადიგარ დაუდი“ (XVI ს.) კომპილაციური ნაშრომია. ავტორს უთარგმნია ორი თხზულება (თათრული წიგნი), სხვებისგან „გამორჩეული და გამოკრებილი“, დაუმატებია საკუთარი დაკვირვებანი, სამკურნალო ამბები და თავისი შედგენილი წამლები.

ესაა მეცნიერულ-პოპულარული წიგნი, განკუთვნილი პრაქტიკული საქმიანობისათვის (არასპეციალისტებისთვისაც).

წიგნი შეიცავს სამ ნაწილს: I ნაწილი – ზოგადი საექიმო საკითხები, II ნაწილი – დიეტეტიკა, III ნაწილი – კერძო პათოლოგია და თერაპია.

უძველესი ხელნაწერი გადაწერილია 1634-1655 წლებში, როსტომ მეფის დროს. შესრულებულია მხედრული ანბანით, შავი მელნით (თავების დასაწყისი და საკუთარი სახელები – წითელი მელნით). პირველად გამოსცა ლ. კოტეტიშვილმა 1938 წელს წინასიტყვაობით, გამოკვლევებით, ვარიანტებით, ლექსიკონითა და საძიებლებით. 1985 წელს გამოიცა ხელახლა.

დავით მეფე ანუ დაუდხანი იყო ლუარსაბ I-ის (1534-1558) შვილი. დავითი ჯერ პროირანულ ორიენტაციას ადგა, ხოლო შემდეგ იძულებული გამხდარა ოსმალეთის ჯარი შემოეყვანა საქართველოში და თვითონ გამგზავრებულიყო სტამბულს, სადაც 1585 წელს გარდაიცვალა (საქართველოში იმეფა 9 წელი – 1569-1578 წწ.).

დასახელებული სამედიცინო წიგნები საინტერესოა მედიცინის ისტორიკოსებისა და ლინგვისტებისთვისაც, როგორც საშუალო

ქართულის ძეგლები. განსაკუთრებით ფასეულია ამ ძეგლებს
ლექსიკური ფონდი, უპირველეს ყოვლისა, დაავადებათა და
სამკურნალო საშუალებათა დასახელება.

მართალია, ამ წიგნებში ჭარბობს არაბულ-სპარსული
მაგრამ ვხვდებით ძველ ქართულ სამედიცინო ტერმინებსაც, რომელთა
წყაროდ ზოგჯერ შეიძლება ჩაითვალოს ქართული ენის კილოები.

ამკარად იკვეთება ტენდენცია, საერთო-სახალხო ქართული
ენის ლექსიკის (და უკვე არსებული ძველი ქართული სამედიცინო
ლექსიკის) საფუძველზე შემუშავდეს ეროვნული ქართული
სამედიცინო ტერმინოლოგია.

§25. ქართული ენის მენიერული შესწავლის ისტორია

ქართულ გრამატიკულ აზროვნებას საქართველოში უძველესი
ტრადიციები აქვს, მაგრამ ჩვენამდე არ მოუღწევია ადრინდელ
ენათმეცნიერულ ნაშრომებს. უძველესი ქართული გრამატიკული
ტრაქტატის „სიტყუაჲ ართრონთათჳს“ (XI ს.) ავტორი უცნობია
(ვარაუდობენ, რომ უნდა იყოს ევრემ მცირე ან არსენ იყალთოელი).
ეს ტრაქტატი მოწმობს, რა ღრმად ერკვეოდნენ მაშინ ენობრივ
საკითხებში, როგორ კარგად იცნობდნენ ბერძნულ გრამატიკას და
სწავლობდნენ ქართული ენის გრამატიკულ კანონებს (ზოგიერთი
ტერმინი დღესაც მიღებულია, მაგ.: მიცემითი, ნათესაობითი და სხვ.).

ქართული ენით, როგორც ერთ-ერთი უძველესი ხალხის ენით,
XVII საუკუნეში დაინტერესდნენ კათოლიკე მისიონერები და
უცხოელი მეცნიერებიც, რადგან მსოფლიოს ენათა კლასიფიკაცი-
ისთვის საჭირო გახდა ქართული ენის ადგილის განსაზღვრა.
მისიონერებს კი ქართულის შესწავლა სჭირდებოდათ თავიანთი
მუშაობის გასაშლელად საქართველოში. იმიტომ დაიწყეს ქართული
ენის პრაქტიკული გრამატიკებისა და ლექსიკონების შედგენა.

1629 წელს რომში დაიბეჭდა სტეფანე პაოლინისა და
ნიკიფორე ირბახის (ჩოლოყაშვილი) „ქართულ-იტალიური ლექსი-
კონი“, რომელიც შეიცავდა 3.084 სიტყვას (ქართულად, ლათინური
ტრანსლიტერაციით და იტალიური თარგმანით). ესაა პირველი
ნაბეჭდი ქართული წიგნი.

XVII საუკუნეში ლექსიკონი შეადგინა ბერნარდო ნეაპოლემაკ (ხელნაწერები დაცულია ნეაპოლის ნაციონალურ ბიბლიოთეკაში).
ეროვნული
საბჭოთაო

ქართული ენის პირველი გრამატიკა დაწერა იტალიელმა მისიონერმა ფრანცისკ მარიო მაჯომ და გამოსცა 1643 წელს ლათინურად (II გამოცემა - 1670 წ.). გრამატიკა შედგებოდა 4 ნაწილისაგან: ორთოგრაფია, ეტიმოლოგია, სინტაქსი, პროსოდია. ამ ნაშრომის შესახებ რეცენზია დაუწერია გერმანელ ფილოსოფოს ვოლტფრედ ვილჰელმ ლაიბნიცს, თუმცა ჩვენამდე მას არ მოუღწევია.

პირველი ქართული განმარტებითი ლექსიკონი (1685-1716წწ.) შეადგინა სულხან-საბა ორბელიანმა და უწოდა „სიტყვის კონა“, რომელშიც აღნუსხულია 16.600-ზე მეტი ლექსიკური ერთეული. ამ ლექსიკონის მნიშვნელობა განუზომლად დიდია და დღესაც ყველა ფილოლოგის სამაგიდო წიგნია. ლექსიკონში განმარტებასთან ერთად მითითებულია სიტყვათა წარმომავლობა, სინონიმები, გამოყენების სფერო. ესაა ძირითადად განმარტებითი ლექსიკონი, მაგრამ შეიცავს ენციკლოპედიური ხასიათის შენიშვნებსაც.

არნ. ჩიქობავას აზრით, „ვეფხისტყაოსანთან“ ერთად და მის გვერდით სულხან-საბა ორბელიანის ქართული ლექსიკონი („სიტყვის კონა“) ძველი ქართული გონითი (სულიერი) კულტურის ძვირფასი ძეგლიცაა და უდიდესი მიღწევაც“.

„სპარსეთისა და თურქეთისაგან აწიოკებულ საქართველოში ერთმა პირმა იკისრა იმის გაკეთება, რაც ლუი XIV-ის საფრანგეთში აკადემიის საზრუნავ საგანს წარმოადგენდა“ (არნ. ჩიქობავა). 1634 წელს საფრანგეთში დაარსებულ აკადემიაში 36 წელი მუშაობდნენ ფრანგულ ლექსიკონზე. სულხან-საბა ლექსიკონზე დართულ „ანდერძნამაგში“ გულისწუხილით წერს, რომ ქართულში ლექსიკონი აღარ იყო თუ ჟამთა ვითარებისგან დაკარგულიყო: „ქართულთა ენათა ლექსიკონი აღარ იპოებოდა, რამეთუ ჟამთა ვითარებითა უჩინო ქმნილ იყო... ვინათგან პატიოსანი ესე წიგნი დაჰკარგოდათ, ენა ქართული თავისთა ნებაზეც გაერყვნათ. ვახტანგ მეფის ბიძამ, გიორგი მეფემ, მიბრძანა ამისი ხელყოფა“.

ქართულად დაწერილი პირველი გრამატიკის ავტორია ზურაბ შანშოვანი - „მოკლე ღრამმატიკა ქართულისა ენისა“ (1737 წ., გამოიცა 1881 წელს პროფ. ალ. ცაგარლის მიერ).

ქართული ენათმეცნიერება კი სათავეს იღებს ცნობილი ქართველი სახელმწიფო და საეკლესიო მოღვაწის ანტონ პირველის (ერობაში თეიმურაზ ბაგრატიონი) გრამატიკიდან (1753წ.) „ქართული ღრამატიკა“ (გამოიცა 1885 წ.). ამ შრომამ უდიდესი როლი შეასრულა მოახდინა ქართულ გრამატიკულ აზროვნებაზე. ანტონ კათალიკოსმა შეიმუშავა მრავალი გრამატიკული ტერმინი, გასაოცარი ენობრივი ინტუიციით დაახასიათა ქართული ენის ურთულესი გრამატიკული სტრუქტურა (მაგ., ბრუნვათა ფუნქციები, ზმნის პოლიპერსონალიზმი და სხვა კატეგორიები). შემდეგ დაიწერა ბევრი გრამატიკა (არისტო ქუთათელაძის, სილოვან ხუნდაძის, დიმიტრი ყიფიანის, თელო ჟორდანიას, მოსე ჯანაშვილისა და სხვ.), რომელთაც აშკარად ეტყობოდათ ანტონის გრამატიკის გავლენა.

1787 -1791 წლებში პეტერბურგში დაიბეჭდა რუსეთის მეცნიერებათა აკადემიის კოლექტიური ნაშრომი - მსოფლიო ენათა ლექსიკონი, სადაც შევიდა ქართველური ენების ლექსიკაც.

პეტერბურგის უნივერსიტეტში XIX საუკუნის დასაწყისში სომხურ-ქართული ფილოლოგიის კათედრის გახსნის შემდეგ ჩამოყალიბდა მძლავრი ქართველოლოგიური სკოლა, სადაც მოღვაწეობდნენ ცნობილი მეცნიერები: დავით ჩუბინაშვილი, ალ. ცაგარელი, მოგვიანებით - ნიკო მარი.

მოსკოვის უნივერსიტეტში მეცნიერულ საქმიანობას ეწეოდნენ ილია ოქრომჭედლიშვილი და ალ. ხახანაშვილი.

1812-1825 წლებში ახალი განმარტებითი ლექსიკონი შეადგინა ნიკო ჩუბინაშვილმა სულხან-საბას სალექსიკონო სისტემის მიხედვით.

1823 წელს პარიზის სააზიო საზოგადოებაში დაისვა საკითხი ქართული გრამატიკისა და ლექსიკონის შედგენის შესახებ. 1834 წელს პარიზში დაიბეჭდა აკად. მარი ბროსეს ქართული გრამატიკა, 1837 წელს - მისივე „ელემენტები ქართული ენისა“.

1845 წლიდან პეტერბურგში ქართული ენა შემოიღეს და ასწავლიდა პროფ. დავით ჩუბინაშვილი (ჩუბინოვი), რომელმაც გამოაქვეყნა ქართულ-რუსულ-ფრანგული, რუსულ-ქართული და ქართულ-რუსული ლექსიკონები (1842-1891 წწ.).

1885 წლიდან პეტერბურგში უნივერსიტეტში გაიხსნა აღმოსავლურ ენათა ფაკულტეტი და გამოიყო ქართულ-სომხურ-თათრული განყოფილება. 1871 წლიდან ქართული ენის კათედრის

გამგე იყო პროფ. ალ. ცაგარელი. 1872 წ. დაიბეჭდა მისი შრომა: „კავკასიურ ენათა იბერიული ჯგუფის ენათა შედარებითი მიმოხილვა“, ხოლო 90-იანი წლებიდან პეტერბურგში მთლიანად აკად. ნიკო მარი, რომლის სახელთანაცაა დაკავშირებული ახალი ხანა ქართველური ენათმეცნიერების ისტორიაში. მან გამოსცა ლექსიკონები, ძველქართული ტექსტები, გრამატიკა, მრავალი ლინგვისტური გამოკვლევა. ნ. მარის მოწაფეები იყვნენ: ივანე ჯავახიშვილი, იოსებ ყიფშიძე, უუკოლ ბერიძე, კარპეზ ღონდუა, აკაკი შანიძე და სხვ. ძალზე მნიშვნელოვანი ნაშრომია ქართულ ლინგვისტიკაში ნიკო მარის „ძველი ქართული ენის გრამატიკის ძირითადი ტაბულები“.

1931 წელს პროფ. მორის ბრიერის თანაავტორობით პარიზში გამოქვეყნდა ფრანგულად ნიკო მარის წაკითხული ლექციების მთლიანი კურსი ქართულ ენაში (800 გვ.).

1918 წელს თბილისში გაიხსნა უნივერსიტეტი, სადაც საფუძველი ჩაეყარა ქართულ საენათმეცნიერო სკოლას. სიბრძნის-მეტყველების ფაკულტეტზე დაარსდა ორი კათედრა — ქართული ენისა და ზოგადი ენათმეცნიერებისა. პირველი კათედრის გამგეები იყვნენ: პროფ. იოსებ ყიფშიძე, პროფ. გიორგი ახვლედიანი, ხოლო 1919 წლიდან — აკაკი შანიძე. ისინი ქართული საენათმეცნიერო სკოლის ფუძემდებლებად ითვლებიან.

1923 წელს გ. ახვლედიანის თაოსნობით შეიქმნა „ქართული საენათმეცნიერო საზოგადოება“.

თბილისის უნივერსიტეტში აღიზარდნენ მსოფლიო მნიშვნელობის ქართველი მეცნიერები: არნ. ჩიქობავა, ივ. ჯავახიშვილი, ვარ. თოფურია, გიორგი წერეთელი.

საქართველოს მეცნიერებათა აკადემია დაარსდა 1941 წელს, მასთან კი — ენათმეცნიერების ინსტიტუტი.

1950-1964 წლებში გამოქვეყნდა ქართული ენის განმარტებითი ლექსიკონის რედაქციური (მთ. რედ. არნ. ჩიქობავა).

ანგარიშგასაწევია საზღვარგარეთული ქართველოლოგიის მიღწევები საფრანგეთში, ინგლისში, გერმანიაში, შვეიცარიაში, ავსტრიაში, ბელგიაში, ნორვეგიაში, ამერიკაში, იაპონიაში და სხვ.

ევროპაში ქართველოგიის მამამთავრად ითვლება აკად. მარი ბროსე (1802-1880). საინტერესო ნაშრომები აქვს გამოჩენილ

ავსტრიელ ლინგვისტს ჰუგო შუხარდტს, ბერლინის უნივერსიტეტის პროფ. რიხარდ მეკელაინს (მისი ქართულ-გერმანული ლექსიკონი გამოიცემოდა 1928წ., ხოლო 1937წ. - გერმანულ-ქართული ლექსიკონი. 1931წ. გამოცემულია გერმანული ენის სახელმძღვანელო ქართველთათვის). პროფ. გერჰარდ დეეტერსს („ქართული ზმნა“, 1930 წ.), ნორვეგიელ პროფ. ჰანს ფოგტს (გამოცემული აქვს ქართული ენის გრამატიკა ფრანგულად), ფრანგ პროფ. რენე ლაფონს (ბასკოლოგს) და სხვ.

ამერიკულ ქართველოლოგიას საფუძველი ჩაუყარა პროფ. ჰოვარდ არონსონმა.

დიდი როლი შეასრულა ქართველოლოგიურ კვლევაში 1948 წლიდან პარაზში გამოცემულმა ჟურნალმა „ბედი ქართლისა“ („რევიუ დე კარტველოლოჟი“, რედ. კალისტრატე სალია), რომელმაც შემოიკრიბა უცხოეთში მოღვაწე ქართველოლოგები.

1979 წლიდან იენაში გამოდის ჟურნალი „გეორგიკა“ (რედ. ცნობილი გერმანელი ქართველოლოგი, პროფ. ჰაინც ფენრიხი).

ნაყოფიერ მუშაობს ეწეოდა ქართულ ენათმეცნიერებაში რუსი პროფ. გიორგი კლიმოვი („ქართველურ ენათა ეტიმოლოგიური ლექსიკონი“, 1964 წ.).

უცხოელი ქართველოლოგები იკვლევდნენ ქართველურ ენებს, თარგმნიდნენ ძველქართულ ტექსტებს, „ვეფხისტყაოსანს“, მხატვრულ ლიტერატურას.

დავასახელებთ ზოგ გამოჩენილ ქართველოლოგს:

საფრანგეთიდან: მარი ბრიერი, ჟორჟ დიუმეზილი, შარლ მერსიე, რენე ლაფონი, ბერნარდ უტიე...

გერმანიიდან: გ. როზენი, ფრიდრიხ მიულერი, რიხარდ ერკერტი, რიხარდ მეკელაინი, ფრიდრიხ ცორელი, ფ. ნაისერი, ადოლფ დირი, იულიუს ასფალგი, კარლ ბოუდა, გერტრუდ ჰეჩი, კარლ ჰორსტ შმიდტი (1962წ. ვისბადენში გამოაქვეყნა შრომა სამხრეთკავკასიური ფუძეების ბგერათმეცნიერების რეკონსტრუქციის შესახებ), ვინფრიდ ბოლდერი, იოსტ ვიპერტი, ჰაინც ფენრიხი (რომელიც კავკასიოლოგიურ განყოფილებას უძღვება იენის უნივერსიტეტში), შტეფი იურგენ-ხოტივარი (ბერლინში)...

ავსტრიიდან: ჰუგო შუხარდტი, გერჰარდ დეეტერსი...

ნორვეგიიდან: ჰანს ფოგტი.

შვეიცარიაში მოღვაწეობდა ქართველი მეცნიერი ჩხენკელი, რომელმაც გამოსცა ქართული ენის სახელმძღვანელო („შესავალი ქართულ ენაში“ - 1959წ.) და 1960 წელს ვრცელი ქართულ-გერმანული ლექსიკონის გამოცემა. ეს საქმე ბოლომდე მიიყვანეს მისმა მოწაფეებმა, დღეს უკვე ხანდაზმულმა ქართველოლოგებმა: რუთ ნოიკომმა, ლეა ფლურმა და იოლანდა მარშემა (დიდი ხანი არაა, რაც ი. მარშემა გამოსცა გერმანულ-ქართული ლექსიკონიც).

ინგლისიდან: სოლომონ სიზარ მილანი, უილიამ ალენი, დევიდ მარშალ ლანგი, რობერტ სტივენსონი, და-ძმა მარჯორი და ოლივერ უორდროპები, ქეთრინ ვივიენი, ჯორჯ ჰიუიტი...

ამერიკიდან: ლუის ფრენსის სოლანო, პროფ. ჰოვარდ არონსონი (ამერიკული ქართველოლოგიის ფუძემდებელი), ალისა ჰარისი, რობერტ ბლეიკი, დი-ენ ჰოლისკი, ინდიანის უნივერსიტეტში მოღვაწეობს დოდონა კიზირია...

ბელგიიდან: პოლ ჰეეტერსი, ჟერარ გარიტი, ა. ჟაკობი, მიშელ ვან ესბროკი...

იტალიელი ლუიჯი მაგაროტო...

ისრაელიდან: იცხაკ დავითი, გერშონ წიწუაშვილი, კოტე ლერნერი, რუბენ ენუქაშვილი...

ჰოლანდიელი: ა. კოიპერსი, კ. ებელინგი.

უნგრელები: ბელა ვიკარი, მარტინ იმტვანოვიჩი, ლაიოშ ტარდი.

ჩეხები: იარომირ იედლიჩკა, ვრაცლავ ჩერნი...

პოლონელი იან ბრაუნი (ბასკოლოგი)

იაპონელი ტადეო შიმიიშუა, ახალგაზრდა იასუჰირო კოჯიმა. ესპანეთში: ა. ტოვარი, შ. ლიცუდია, ბასკი შამუელ კინტანა... უკრაინელი ხალიმონენკო და სხვ.

მსოფლიოს ბევრ უნივერსიტეტში შემოღებულია ქართული ენის კურსი, ასწავლიან ძველ ქართულ ლიტერატურას, ეთნოგრაფიას. ყოველივე ეს მოწმობს, რომ საკმაოდ დიდია ინტერესი ქართული ენისადმი მსოფლიოში და ცდილობენ ღრმად ჩასწვდნენ ამ უაღრესად რთულ, მაგრამ ძალზე საინტერესო და ენათმეცნიერული თვალსაზრისით მეტად მნიშვნელოვან ენას.

ნაწილი მეორე: ა) კითხვარი

მოცემულ კითხვებს მოუძებნეთ ქვემოთ ჩამოთვლილი პასუხებიდან შესაბამისი (ყველა პასუხი სწორია და შეესაბამება მხოლოდ ერთსა და ერთს კითხვას):

I. ენები და ენათა ოჯახები

1. რომელ ენათა ოჯახში შედის ქართული ენა?
2. რომელ ენათა ოჯახში შედის რუსული ენა?
3. რომელ ენათა ოჯახში შედის ინგლისური ენა?
4. რომელ ენათა ოჯახში შედის ოსური ენა?
5. რომელ ენათა ოჯახში შედის ლათინური ენა?
6. რომელ ენათა ოჯახში შედის აზერბაიჯანული ენა?
7. რომელ ენათა ოჯახში შედის სომხური ენა?
8. რომელ ენათა ოჯახში შედის ძველი ებრაული ენა (ივრითი)?
9. რომელ ენათა ოჯახში შედის ბასკური ენა?
10. რომელ ენათა ოჯახში შედის ყაბარდოული ენა?
11. რომელ ენათა ოჯახში შედის ჩინური ენა?
12. რომელ ენათა ოჯახში შედის ხუნძური ენა?
13. რომელ ენათა ოჯახში შედის ძველი ეგვიპტური ენა?
14. რომელ ენათა ოჯახს მიეკუთვნება ესტონური ენა?
15. რომელ ენათა ოჯახს მიეკუთვნება ჩეჩნური ენა?

პ ა ს უ ხ ე ბ ი

1. განცალკევებით მდგომი ენაა.
2. თურქულ-ალათაურ ენათა ოჯახში.
3. იბერიულ-კავკასიურ ენათა ოჯახში (აფხაზურ-ადიღური ჯგუფი).
4. იბერიულ-კავკასიურ ენათა ოჯახში (დაღესტნური ჯგუფი).
5. იბერიულ-კავკასიურ ენათა ოჯახში (ნახური ჯგუფი).
6. იბერიულ-კავკასიურ ენათა ოჯახში (ქართველური ჯგუფი).
7. ინდოევროპულ ენათა ოჯახში (არმენული ენა).
8. ინდოევროპულ ენათა ოჯახში (გერმანიკული ჯგუფი).
9. ინდოევროპულ ენათა ოჯახში (ირანული ჯგუფი).
10. ინდოევროპულ ენათა ოჯახში (რომანული ჯგუფი).
11. ინდოევროპულ ენათა ოჯახში (სლავური ჯგუფი).
12. სემიტურ-ქამიტურ ენათა ოჯახში (სემიტური ჯგუფი)..

13. სემიტურ-ქამიტურ ენათა ოჯახში (ქამიტური ჯგუფი).
14. უნგრულ-ფინურ ენათა ოჯახში.
15. ჩინურ-ტიბეტურ ენათა ოჯახში.

II. ქართველური ენები

1. რომელი მონათესავე ენა გამოიყო ქართულ ფუძემენას ყველაზე ადრე?
2. რომელი ქართველური ენაა ავრცელებული თურქეთში?
3. რომელი ქართველური ენაა დიდი სალიტერატურო ტრადიციის მქონე?
4. რომელი კილო ითვლება ქართული სალიტერატურო ენის ფუძემდებლად?
5. დაასახელეთ ნახური ენები.
6. რომელია აფხაზური ქვეჯგუფის ენა?
7. დაასახელეთ ადიღური ენები.
8. რომელია დაღესტნური ენები?
9. რა უწოდა აკად. აკ. შანიძემ ქართველურ ენებს?
10. რომელია ე. წ. "კოლხური" ენები?
11. ევროპაში გავრცელებული რომელი ენა ითვლება ზოგი მეცნიერის შეხედულებით იბერიულ-კავკასიურ ენად?
12. რა უწოდა ივ. ჯავახიშვილმა ჩრდილო კავკასიურ ენებს?
13. რა უწოდა აკად. ნ. მარმა ქართველურ ენებს?
14. რომელია უძველესი ცივილიზაციის გადაშენებული ენები მცირე აზიასა და მესოპოტამიაში (ანატოლიაში)?
15. რომელ ენებზეა შესრულებული "არმაზის ბილინგვა"?

პ ა ს უ ხ ე ბ ი

1. აბაზური.	13. ჩეჩნური, ინგუშური, წოვათუშური, ქისტური .
2. არამეული, ბერძნული.	14. ხუნძურ-ანდიურ-დიდოური, ლაკური, ლეზგიური.
3. ბასკური.	15. პურიტული, ხეთური, ელამური, შუმერული, ურარტული.
4. იაფეტური.	
5. ლაზური.	
6. მეგრული, ჭანური (ანუ ლაზური).	
7. სვანური.	
8. ქამესური.	
9. ქართლური.	
10. ქართული.	
11. შარომატიული	
12. ჩერქეზული (ადიღური), ყაბარდოული, უბიხური.	

III. ქართული ენის ნათესაობის თეორიები

1. რომელი გერმანელი მეცნიერები თვლიდნენ ინდოევროპული ენების მონათესავედ?
2. რომელი ფრანგი მეცნიერი აღიარებდა ქართულს ინდოევროპულ ენად?
3. რომელი მეცნიერი თვლიდა ქართულს სემიტურ ენად?
4. რომელი ინგლისელი მეცნიერი აღიარებდა ქართულს თურანულ-ალათაური ენების მონათესავედ?
5. რომელი ქართველი მეცნიერი იზიარებდა ქართული ენის განკერძოებულობის თეორიას?
6. რომელი უცხოელი მეცნიერები უჭერდნენ მხარს ქართული ენის განკერძოებულობის თეორიას?
7. რომელი მეცნიერები თვლიდნენ ბასკურს ქართული ენის მონათესავედ?
8. ვინაა ავტორი სამოგზაურო ჟანრის თხზულებისა ქართველთა და ესპანეთის იბერიელთა ნათესაობის შესახებ?
9. რომელი უცხოელი მეცნიერები აღიარებდნენ ქართულის ნათესაობას წინა აზიისა და ხმელთაშუა ზღვის აუზის უძველეს ენებთან?
10. რომელი ქართველი მეცნიერები ემხრობიან იმავე თეორიას?
11. რომელი მეცნიერები აღიარებენ ქართულისა და მთის კავკასიური ენების ნათესაობის თეორიას?
12. რომელი უცხოელი მეცნიერები უარყოფენ ამ თეორიას?
13. რომელი ქართველი მეცნიერი არ იზიარებს ასევე ამ თეორიას?
14. რომელი ემიგრანტი ქართველი მეცნიერი იკვლევდა ქართულ-შუმერულ ენობრივ პარალელებს?
15. რომელი მეცნიერები არიან ავტორები მონოგრაფიისა ქართული და ინდოევროპული ენების ისტორიული კონტაქტების შესახებ?

ვ ა ს უ ხ ე ბ ი

1. მარი ბროსე.
2. ტიმოთე გაბაშვილი.
3. თამაზ გამყრელიძე, ვიაჩესლავ ივანოვი.
4. ადოლფ დირი, ჰუგო შუხარდტი, ბორკი, კარსტი, ბლაინშტაინერი, ზომერი, ჰიუსინგი, ვაიდნერი...
5. ვილჰელმ ლაიბნიცი, ფრანც ბოპი.

-
- ეროვნული
განათლების
მეცნიერებათა
ცენტრი
6. რენე ლაფონი, ჰუგო შუხარდტი, ალფრედო ტრომბეტი, ჰენრიხ ვინკლერი, კარლ ბოუდა
  7. ნიკო მარი.
  8. მაქს მიულერი.
  9. ფრიდრიხ მიულერი, რიხარდ ერკერტი, ჰენრიხ კლაპროთი, შპიგელი, შლაიხერი.
  10. ალ. სვანიძე, მიხაკო წერეთელი, ნიკო მარი, არნოლდ ჩიქობავა, გ. წერეთელი, ს. ჯანაშია, გ. ახვლედიანი.
  11. პეტრე უსლარი, არნოლდ ჩიქობავა, ივანე ჯავახიშვილი.
  12. კარლ შმიდტი, ნიკ. ტრუბეცკოი, გერჰარდ დეეტერსი, ჰანს ფოგტი.
  13. ალ. ცაგარელი.
  14. მიხაკო წერეთელი.
  15. გიორგი წერეთელი.

IV. ქართული ენის დიალექტები

1. ქართული ენის რომელი კილოკავია გავრცელებული ბაღდათის, ხონის, სამტრედიის რაიონებში?
2. ქართული ენის რომელ დიალექტზე ლაპარაკობენ ოზურგეთის, ლანჩხუთის, ჩოხატაურის რაიონებში?
3. ქართული ენის რომელი დიალექტია გავრცელებული ლაჯანურის ხეობასა და ცაგერის რაიონში?
4. რომელი დიალექტია გავრცელებული ონისა და ამბროლაურის რაიონებში?
5. ქართული ენის რომელი სამხრული დიალექტია გავრცელებული ახალციხეში, ასპინძაში, ადიგენში?
6. ქართული ენის რომელი კილოა გავრცელებული ახალქალაქში, ასპინძაში, ბორჯომში?
7. ქართული ენის რომელი დიალექტია გავრცელებული შავიზღვისპირეთში (ხულოს, შუახევის, ხელვაჩაურის, ქედის რაიონებში)?
8. რომელია ქართული ენის აღმოსავლური დიალექტი ბარში (საგარეჯოს, გურჯაანის, თელავის, ახმეტის, ყვარლის, სიღნაღის, წითელწყაროს რაიონები)?
9. რომელი დიალექტია გავრცელებული ბოლნისის, ბორჯომის, გორის, დუშეთის, კასპის, მცხეთის, ხაშურის რაიონებში?

-
10. ქართული ენის რომელ დიალექტზე ლაპარაკობენ ჩრდილო კავკასიაში ?
  11. ქართული ენის რომელი დიალექტები შედის ე.წ. "ფხოურ" დიალექტში (დუშეთის, თიანეთის, ერწო-თიანეთის რაიონები)?
  12. ქართული ენის რომელი დიალექტია გავრცელებული არხოტში, შატილში, ბარისახოსა და ბაცალივოში?
  13. რომელია თურქეთში(ისტორიულ შავშეთ-კლარჯეთში) გავრცელებული ქართული ენის დიალექტი?
  14. რომელია აზერბაიჯანში გავრცელებული ქართული ენის დიალექტი (კახის, ზაქათლის, ბელაქნის რაიონები)?
  15. ქართული ენის რომელ დიალექტზე მეტყველებენ ირანის ერთ-ერთ პროვინციაში (ისპაჰანის მხარე)?

პ ა ს უ ხ ე ბ ი

1. აჭარული.
2. გურული.
3. იმერხეული.
4. ინგილოური.
5. კახური (ქიზიყურითურთ).
6. ლეჩხუმური.
7. მესხურ-ჯავახური კილოს მესხური კილოკავი.
8. მესხურ-ჯავახური კილოს ჯავახური კილოკავი.
9. რაჭული.
10. ფერეიდნული.
11. ქართლური.
12. ქვემოიმერული.
13. ყიზლარ-მოზდოკური.
14. ხევსურული.
15. ხევსურული, თუმური, მოხეური.

V. ქართველური ენების დიალექტები

1. მეგრული ენის კილოები.
2. ლაზური ენის კილოები.
3. სვანური ენის კილოები ცხენისწყლის ხეობაში (ქვემო სვანეთში).
4. ზემო სვანეთში გავრცელებული კილოები (ენგურის ხეობაში).
5. რომელი ენები (თუ დიალექტები) შედის ზანურში?
6. რომელია ჭანური ენა?
7. დაასახელეთ ქართული ენის დასავლური დიალექტის კილოკავი (ჭიათურის, საჩხერის რაიონებში).
8. ქართული ენის დასავლური დიალექტის კილოკავი (ქუთაისის, სამტრედიის, ვანის რაიონებში).
9. რომელია თუშური კილოს სხვაგვარი სახელწოდება?
10. დაასახელეთ ქართველური ენები.
11. რომელ დიალექტს იყენებდა დ.კლდიაშვილი პერსონაჟთა მეტყველებაში?
12. რომელ დიალექტს იყენებდნენ ე. ნინოშვილი და ნ. დუმბაძე პერსონაჟთა მეტყველებაში?
13. რომელ დიალექტს იყენებდა ალ. ყაზბეგი თავის ნაწარმოებებში?
14. რომელ დიალექტს იყენებდნენ მშები რაზიკაშვილები თავიანთ ნაწარმოებებში?
15. რომელ კილოზე წერს ლექსებს პოეტი ეთერ თათარაიძე?

პ ა ს უ ხ ე ბ ი

1. ბალსზემოური, ბალსქვემოური.	12. ფშაური.
2. გურული.	13. ქვემოიმერული.
3. ზემოიმერული.	14. ჩაღმათუშური.
4. თუშური.	15. ხოფური, ვიწურ- არქაბული, ათინური.
5. იმერული.	
6. ლაზური.	
7. ლაშხური, ლენტეხური.	
8. მეგრულ-ჭანური.	
9. მოხეური.	
10. სენაკური, ზუგდიდურ-სამურზაყანული.	
11. ქართული, სვანური, მეგრულ-ჭანური.	

VI. დამწერლობის წარმოშობის ისტორია

1. ნახატების საშუალებით აზრის გადმოცემა.
2. იდეის, ცნების გამოხატვა გრაფიკული ნიშნებით.
3. მუშერთა დამწერლობის სახეობა.
4. მარცვლოვანი დამწერლობის სხვაგვარი სახელწოდება.
5. თანხმოვნური დამწერლობის სახელწოდება.
6. მსოფლიოში უძველესი ალფაბეტური (ანბანური) დამწერლობა.
7. უცხოური ენის გრაფიკული ნიშნებით ტექსტის თარგმანის ჩაწერა სხვა ენაზე.
8. ყოველ სტრიქონში წერის მიმართულების ცვლა.
9. ევროპის ქვეყნებში გავრცელებული დამწერლობების ამოსავალი ანბანი.
10. უკრაინული, აფხაზური, ოსური, შუა აზიის ენების დამწერლობათა ამოსავალი ანბანი.
11. სირიის, ლიბანის, ერაყის დამწერლობათა ამოსავალი ანბანი.
12. მხედრული ანბანის ადრინდელი სახეობა.
13. ქართული ანბანის უძველესი სახეობა.
14. ქართული ანბანის კუთხოვანი სახეობა.
15. ასომთავრულისა და ნუსხურის მეორენაირი სახელწოდება.

პ ა ს უ ხ ე ბ ი

1. არაბული.
2. ფინიკიური.
3. ბუსტროფედონური.
4. იდეოგრაფიული (იეროგლიფური) დამწერლობა.
5. კონსონანტური.
6. ლათინური.
7. ლურსმული.
8. მდივანმწიგნობრული.
9. მრგვლოვანი (ასომთავრული).
10. ნუსხური.
11. პიქტოგრაფიული დამწერლობა.
12. სილაბური.
13. სლავეურ-კირილური.
14. ხუცური.
15. პეტროგრაფია (ალოგლოტოგრაფია).

VII. ქართული წარწერები და დამწერლობა

ქართული
ლიბრარი

1. ქართული დამწერლობათმცოდნეობის ფუძემდებელი.
2. პალესტინის წარწერების აღმოჩენი არქეოლოგი.
3. ვინ ამოიკითხა პირველად პალესტინის წარწერები?
4. რომელმა მეცნიერმა შეისწავლა და დაათარიღა პალესტინის წარწერები?
5. რომელი სასულიერო პირი და დიდი მოღვაწეა მოხსენიებული პალესტინის უძველეს წარწერაში?
6. ვინ არის ნახსენები პალესტინის შედარებით ახალ წარწერაში?
7. პალესტინის წარწერაში მოხსენიებული იატაკის მოზაიკის დამგები.
8. ბოლნისის სიონის წარწერაში ნახსენები პირები.
9. კოლხეთში არსებული დამწერლობის შესახებ პირველი ცნობის ავტორი.
10. ქართული დამწერლობის შემქმნელი, ლეონტი მროველის მიხედვით.
11. ქართული ანბანის შემქმნელი, სომხური ვერსიის თანახმად.
12. რომელი მეცნიერები მიიჩნევენ ქართულ ასომთავრულს უშუალოდ ფინიკიურ-არამეული დამწერლობის საფუძველზე შექმნილად?
13. რომელი უცხოელი მეცნიერები აკავშირებენ ქართულ ასომთავრულს ბერძნულ ანბანთან?
14. ქართული ანბანის წარმოშობის ბერძნული თეორიის მომხრე ქართველი მეცნიერები.
15. ვინ გაატარა ქართულ სალიტერატურო ენაში ორთოგრაფიული რეფორმა?

პ ა ს უ ხ ე ბ ი

1. ანტონი აბაი
2. ვ. გარდტჰაუზენი, მარკვარტი, იუნკერი, ვინფრიდ ბოედერი.
3. დიმიტრი ბაქრაძე, დავით კარიჭაშვილი, კ. კეკელიძე,
პ. ინგოროფვა, ა. შანიძე, თ. გამყრელიძე, თ. ჩხენკელი.
4. მიქელ თარხნიშვილი.
5. იოსია.
6. ვირჯილიო კორბო.
7. ივ. ჯავახიშვილი, გ. წერეთელი, რამაზ პატარიძე.
8. მესროპ-მამტოცი.

9. პეროზ მეფე, დავით უბისკოპოსი, აზარუსტი, ფარნავაზი.
10. პეტრე იბერი (მარუანი).
11. აპოლონიოს როდოსელი.
12. ფარნავაზ მეფე.
13. გიორგი წერეთელი.
14. ილია ჭავჭავაძე.
15. ივანე ჯავახიშვილი.

VIII. ქართული წარწერები, ხელნაწერები, ბეჭდური წიგნები

1. პალესტინის უძველესი ქართული წარწერების დათარიღება.
2. როდის აღმოაჩინეს პალესტინის წარწერები?
3. პალესტინის შედარებით ახალი წარწერის დათარიღება.
4. ბოლნისის სიონის წარწერების დათარიღება.
5. დავათის სტელის წარწერის სავარაუდო დათარიღება (რ. პატარიძის მოსაზრება).
6. წყისის წარწერის დათარიღება.
7. ქართული ეროვნული წელთაღრიცხვისა და მწიგნობრობის შემოღების თარიღი.
8. ბერძნული კლასიკური ანბანის ჩამოყალიბების თარიღი.
9. ქართული ასომთავრულის შექმნის თარიღი (რ. პატარიძის მიხედვით).
10. როდის შეიქმნა მსოფლიოში უძველესი ანბანური დამწერლობა?
11. როდის აღმოაჩინეს მცხეთაში "არმაზის ბილინგვა"?
12. როგორაა დათარიღებული სინური მრავალთავი?
13. როდის დაიბეჭდა რომში პირველი ქართული წიგნი — "ქართულიტალიური ლექსიკონი"?
14. როდის დაიბეჭდა პირველად "ვეფხისტყაოსანი" ქართულ სტამბაში?
15. როდის დაიბეჭდა რომში მარიო ფრანცისკ მაჯოს "ქართული ენის გრამატიკა"?

1. 3500 წლის წინათ (ძვ. წ. XV-XIVსს.).	
2. ძვ.წ. 415წ.	9. 616-619წწ.
3. ძვ.წ. 403წ.	10. 864წ.
4. ძვ.წ. 284წ.	11. 1629წ.
5. ახ.წ. 311წ.	12. 1643წ.
6. 429-444წწ.	13. 1712წ.
7. 493-494წწ.	14. 1940წ.
8. 532-552წწ.	15. 1952წ.

IX. ძველი ქართული წარწერები და ხელნაწერები

1. საქართველოში ახლახან აღმოჩენილი უძველესი ქართული წარწერა.
2. საზღვარგარეთ აღმოჩენილი ჩვენამდე მოღწეული უძველესი ქართული წარწერა.
3. პირველი ქართული თარიღიანი ხელნაწერი.
4. უძველესი ხანმეტი ხელნაწერი.
5. რომელი ძეგლის წარწერაში გვხვდება პირველად საქართველოში არაბული ციფრები?
6. რომელ ძეგლზეა ამოკაწრული თანამიმდევრულად და სრულად ქართული ასომთავრული ანბანი?
7. პირველი ქართული თარიღიანი წარწერა.
8. "მუშანიკის წამების" უძველესი ხელნაწერი.
9. პირველი ქართული თარიღიანი წარწერა.
10. VI-VII საუკუნეების ქართული წარწერები.
11. რომელ ხელნაწერშია აღნიშნული ქართული სანოტო ნიშნები?
12. საწერად ხალახლა გამოყენებული ეტრატი.
13. უძველესი კოლხური კარტოგრაფიული ჩანაწერები.
14. სანოტო ნიშნების სახელი მიქელ მოდრეკილის საგალობლებში.
15. სიტყვების შემოკლებით წერის მანერა ძველ წარწერებსა და ხელნაწერებში.

1. სამცხეში, წყისის წარწერა.
2. ბაგრატის ტაძრის წარწერა.
3. ბოლნისის სიონის წარწერა
4. დავათის ქვა-ჯვარი (სტელა).
5. დაქარაგმება.
6. კვირბები.
7. მიქელ მოდრეკილის იადგარი.
8. ნეკმები.
9. ნეკრესის წარწერა (ეპიტაფიის ფრაგმენტი).
10. პალესტინის ბეთლემის მონასტრის წარწერა.
11. პალიმფსესტი.
12. პარხლის მრავალთავი.
13. სინური მრავალთავი.
14. ქართულ-ებრაული პალიმფსესტი.
15. ჯვრის მონასტრის, უკანგორის, საკაკლუხტის... წარწერები.

X. ქართული სალიტერატურო ენის პერიოდიზაცია; უძველესი საექიმო წიგნები; ქართული ლექსიკონები, გრამატიკები

1. რომელი მეცნიერები გამოყოფდნენ ქართულ სალიტერატურო ენაში ძველ, საშუალ და ახალ ქართულს?
2. რომელი მეცნიერები გამოყოფდნენ ქართულ სალიტერატურო ენაში მხოლოდ ძველ და ახალ ქართულს?
3. რომელი მეცნიერი არ მიიჩნევს საჭიროდ ქართული სალიტერატურო ენის პერიოდიზაციას?
4. ქართული ენის პირველი სამეცნიერო გრამატიკის ავტორი.
5. „უსწორო კარაბადინის“ ავტორი.
6. „წიგნი საექიმოს“ ავტორი.
7. XVI-ში შექმნილი „სამკურნალო წიგნის“ ავტორი.
8. „იადიგარ-დაუდის“ ავტორი.
9. ზაზა ფანასკერტელის „სამკურნალო წიგნის“ ერთ-ერთი გადამწერი.
10. პირველი ქართული ნაბეჭდი წიგნის „ქართულ-იტალიური ლექსიკონის“ ქართველი შემდგენელი.
11. ამავე ლექსიკონის უცხოელი შემდგენელი.
12. თბილისის საენათმეცნიერო სკოლის ფუძემდებლები.

13. რომში დაბეჭდილი პირველი ქართული გრამატიკის ავტორი.
14. პირველი ქართული განმარტებითი ლექსიკონის შემდგენელი.
15. ფრანგი ქართველოლოგი - ქართული გრამატიკის ავტორი.

პ ა ს უ ხ ე ბ ი

1. ანტონ პირველი (კათალიკოსი).
2. მარი ბროსე.
3. დავით ბატონიშვილი (ბაგრატიონი).
4. რევაზ თვარაძე.
5. ნიკიფორე ირბახი (ჩოლოყაშვილი).
6. მცხეთის ქადაგი მახარებელ ივანიას-ძე მაღალაძე.
7. მარიო მაჯო.
8. სულხან-საბა ორბელიანი.
9. სტეფანე პოლინი.
10. ზაზა ფანასკერტელ-ციციშვილი.
11. ქანანელი.
12. იოსებ ყიფშიძე, აკაკი შანიძე, გიორგი ახვლედიანი.
13. აკ. შანიძე, ივ. ქავთარაძე, ივ. გიგინეიშვილი, შოთა ძიძიგური...
14. არნოლდ ჩიქობავა, ვარ. თოფურია, ფ. ერთელიშვილი, ა. კიზირია.
15. ხოჯაყოფილი.

XI. ქართული სალიტერატურო ენა, ქართული ანბანის სახეები, ქართული სამედიცინო წიგნები

1. რომელ საუკუნეებს მოიცავს ძველი ქართული ენა?
2. რომელ საუკუნეებს მოიცავს საშუალო ქართული?
3. რომელი საუკუნეებს მოიცავს ახალი ქართული ენა (არნ. ჩიქობავას თვალსაზრისი)?
4. რომელი საუკუნიდან იწყება ახალი ქართული ენა (აკ. შანიძის თვალსაზრისი)?
5. რომელ საუკუნეში შეიქმნა ქართული ასომთავრული (რ. პატარიძის მოსაზრება)?

6. რომელ საუკუნეებში იყო გავრცელებული ნუსხური ანბანი?
7. რომელი საუკუნიდან იყენებდნენ მრგვლოვან ანბანს ასომთავრულად (დიდ ასობად)?
8. რომელ საუკუნეში მოღვაწეობდა მესროპ-მამსტოცი – სომხური ანბანის შემქმნელი?
9. როდის შეფობდა ფარნავაზი?
10. როდის შეიქმნა არქაული ბერძნული დამწერლობა?
11. რომელ საუკუნეებშია დაწერილი დავით ბაგრატიონის "იადიგარ-დაუდი"?
12. რომელ საუკუნეებში შეიქმნა ქართული ასომთავრული (თამაზ გამყრელიძის თვალსაზრისი)?
13. რომელ საუკუნეში დაიწერა ზაზა ფანასკერტელის "სამკურნალო წიგნი"?
14. რომელ საუკუნეში შეიქმნა ქანანელის "უსწორო კარაბადინი"?
15. რომელ საუკუნეში შეიქმნა ზოჯაყოფილის "წიგნი სააქიმოი"?

პ ა ს უ ხ ე ბ ი

1. ძვ.წ. I ათასწლ. დასაწყ.	9. X ან XI ს.
2. ძვ.წ. III ს.	10. XII-XVIII სს.
3. ძვ.წ. V ს.	11. XII-XX სს.
4. ახ.წ. IV ს.	12. XIII ს.
5. V ს.	13. XV ს.
6. V-XI სს.	14. XVI ს.
7. IX ს.	15. XIX ს.
8. IX-XI სს.	

ბ) ტ ე ს ტ ე ბ ი

ეროვნული
განვითარების ცენტრი

1. რომელ ენათა ოჯახში შედის ქართული ენა?
  - ა. განცალკევებით მდგომი ენაა.
  - ბ. თურანულ-ალათაურში.
  - გ. იბერიულ-კავკასიურში (აფხაზურ-ადიღური ჯგუფი).
იბერიულ-კავკასიურში (იბერიული ჯგუფი).
  - ე. ინდოევროპულში.

2. რომელ ენათა ოჯახში შედის ჩინური და ინგუშური ენები?
  - ა. თურქულ-ალათაურში.
  - ბ. ინდოევროპულში (ირანული ქვეჯგუფი).
  - გ. სემიტურში.
  - დ. იბერიულ-კავკასიურში (დაღესტნური ჯგუფი).
  - ე. იბერიულ-კავკასიურში (ნახური ჯგუფი).

3. რომელ ენათა ოჯახში შედის ხუნძური (ავარული), ლაკური და ლეზგიური ენები?
  - ა. თურქულ-ალათაურში.
  - ბ. იბერიულ-კავკასიურში (დაღესტნური ჯგუფი).
  - გ. იბერიულ-კავკასიურში (ადიღური ჯგუფი).
  - დ. ინდოევროპულ ენათა ოჯახში.
  - ე. სემიტურ ენათა ოჯახში.

4. რომელ ენათა ოჯახში შედის ყაბარდოული და უბიხური ენები?
  - ა. იბერიულ-კავკასიურში (დაღესტნური ჯგუფი).
  - ბ. იბერიულ-კავკასიურში (ჩერქეზული ანუ ადიღური ჯგუფი).
  - გ. თურქულ-ალათაურ ენათა ოჯახში.
  - დ. სემიტურ ენათა ოჯახში.
  - ე. ინდოევროპულ ენათა ოჯახის ინდურ ჯგუფში.

5. რომელ ენათა ოჯახში შედის აბაზური ენა?
იბერიულ-კავკასიურში (აფხაზურ-ადიღური ჯგუფი).
იბერიულ-კავკასიურში (იბერიული ჯგუფი).
გ. იბერიულ-კავკასიურში (დაღესტნური ჯგუფი).
დ. ინდოევროპულ ენათა ოჯახში
ე. თურქულ-ალათაურ ენათა ოჯახში.
6. რომელ ენათა ოჯახში შედის ჭანური ენა?
ა. ინდოევროპულ ენათა ოჯახის ძველ ინდურ ჯგუფში.
ბ. ინდოევროპულ ენათა ოჯახის კელტურ ჯგუფში.
გ. სემიტურ ენათა ოჯახში.
დ. თურქულ-ალათაურ ენათა ოჯახში.
ე. იბერიულ-კავკასიურში (იბერიული ანუ ქართველური ჯგუფი).
7. რომელ ენათა ოჯახს მიეკუთვნება ქისტური და წოვათუშური ენები?
ა. ინდოევროპულ ენათა ოჯახს.
ბ. იბერიულ-კავკასიურ ენათა ოჯახის იბერიულ ჯგუფს.
გ. იბერიულ-კავკასიურს (ნახური ანუ ვეინახური ჯგუფი).
დ. იბერიულ-კავკასიურს (აფხაზურ-ადიღური ჯგუფი).
ე. თურქულ-ალათაურ ენათა ოჯახს.
8. რომელ ენათა ოჯახს მიეკუთვნება ანდიური, დიდოური და ტაბასარანული ენები?
ა. იბერიულ-კავკასიურს (აფხაზურ-ადიღური ჯგუფი).
ბ. იბერიულ-კავკასიურს (დაღესტნური ჯგუფი).
გ. იბერიულ-კავკასიურს (ნახური ანუ ვეინახური ჯგუფი).
დ. ინდოევროპულს (ირანული ჯგუფი).
ე. თურქულ-ალათაურ ენათა ოჯახს.
9. რომელ ენათა ოჯახს მიეკუთვნება ბასკური ენა?
ა. იბერიულ-კავკასიურს (იბერიული ჯგუფი).

- ბ. იბერიულ-კავკასიურ ენათა ოჯახის ადილურ ჯგუფს.
გ. ინდოევროპულ ენათა ოჯახის რომანულ ჯგუფს.
დ. ანატოლიის (მცირე აზიის) ენათა ჯგუფს.
ე. განცალკევებით მდგომი ენაა.

10. რომელი ენათა ოჯახის რომელ ჯგუფს მიეკუთვნება ლათინური ენა?
ა. ინდოევროპულ ენათა ოჯახის გადაშენებულ ენათა შტოს გერმანიკულ ჯგუფში.
ბ. ინდოევროპულ ენათა ოჯახის კელტურ ჯგუფს.
გ. სემიტურ ენათა ოჯახის აქადურ ჯგუფს.
დ. ინდოევროპულ ენათა ოჯახის რომანულ ანუ იტალიკურ ჯგუფს.
ე. იბერიულ-კავკასიურ ენათა ოჯახის ბასკურ ჯგუფს.
11. რომელ ენათა ოჯახს მიეკუთვნება ოსური ენა?
ა. იბერიულ-კავკასიურ ენათა ოჯახის ნახურ ჯგუფს.
ბ. იბერიულ-კავკასიურს (დაღესტნური ჯგუფი).
გ. ინდოევროპულ ენათა ოჯახის ირანულ ჯგუფს.
დ. ინდოევროპულ ენათა ოჯახის ინდურ ჯგუფს.
ე. თურქულ-ალათაურ ენათა ოჯახს.
12. რომელია აფხაზური ქვეჯგუფის ენა?
ა. ავარული (ხუნძური). ბ. აბაზური. გ. ჩერქეზული.
დ. ჩეჩნური. ე. ქისტური.
13. რომელ ენათა ოჯახს მიეკუთვნება აზერბაიჯანული ენა?
ა. იბერიულ-კავკასიურს (დაღესტნური ჯგუფი).
ბ. იბერიულ-კავკასიურს (ადილური ჯგუფი).
გ. თურქულ-ალათაურ ენათა ოჯახს.
დ. ინდოევროპულ ენათა ოჯახის ირანულ ჯგუფს.
სემიტურ-ჰამიტურ ენათა ოჯახს.

14. რომელ ენათა ოჯახს მიეკუთვნება სომხური ენა?
 ა. იბერიულ-კავკასიურ ენათა ოჯახს.
 ბ. სემიტურ ენათა ოჯახს.
 გ. თურქულ ენათა ოჯახს.
 დ. ინდოევროპულ ენათა ოჯახს.
 ე. მცირე აზიისა და ხმელთაშუა ზღვის უძველეს ენებს.
15. რომელი ენაა აგლუტინაციური?
 ა. ლათინური.   ბ. ინგლისური.   გ. ქართული.
 დ. რუსული.   ე. გერმანული.
16. რომელ მორფოლოგიურ (სტრუქტურულ) ტიპს განაკუთვნიან რუსულს?
 ა. ფლექსიურს (ანალიზური ჯგ.).
 ბ. ფლექსიურს (ანალიზური ჯგ.).
 გ. აგლუტინაციურს.   დ. ძირეულს.
 ე. პოლისინთეზურს.
17. რომელ ენათა ტიპს მიეკუთვნება ინგლისური ენა?
 ა. ფლექსიურს (ანალიზური ჯგ.).
 ბ. ფლექსიურს (სინთეზური ჯგ.).   გ. ძირეულს.
 დ. პოლისინთეზურს.   ე. აგლუტინაციურს.
18. ჩამოთვლილთაგან რომელი ენაა ყველაზე გავრცელებული მსოფლიოში?
 ა. ინდური.   ბ. ესპანური.   გ. ინგლისური.
 დ. რუსული.   ე. ფრანგული.
19. რომელი არაა მკვდარი ენა?
 ა. ლათინური.   ბ. სანსკრიტი.   გ. შუმერული.
 დ. ხეთური.   ე. ივრითი (ებრაული ენა)..

20. რას უწოდებდა ივ. ჯავახიშვილი ჩრდილო კავკასიურ ენებს (ბერძენი ისტორიკოსის სტრაბონის საფუძველზე)?
 ა. შარომატიულს. ბ. იაფეტურს. გ. ქამესურს.
 დ. ალაროდიულს. ე. კელტ-ინგრიულს.
21. რომელია ე. წ. "კოლხური" ენები?
 ა. მეგრული და ლაზური. ბ. ქართული და სვანური.
 გ. ლაზური და სვანური. დ. ლაზური და ქართული.
 ე. ზანური და სვანური..
22. რომელი მონათესავე ენა გამოეყო ქართულ ფუძეენას ყველაზე ადრე?
 ა. ქართული. ბ. მეგრული. გ. ჭანური.
 დ. სვანური. ე. ბასკური.
23. რომელია ქართველური ენები?
 ა. სვანური, ადიღეური, ლაკური.
 ბ. მეგრული-ჭანური (ზანური), სვანური, ქართული.
 გ. მეგრულ-ჭანური, წოვათუშური.
 დ. ჩეჩნური, ქართული, ხუნძური. ე. ქართული, ბასკური.
24. რომელი ქართველური ენაა გავრცელებული თურქეთში?
 ა. მეგრული. ბ. სვანური. გ. იმერხეული.
 დ. ლაზური. ე. ფერეიდნული.
25. რომელი ქართველური ენაა სალიტერატურო?
 ა. ბასკური. ბ. მეგრული. გ. ქართული.
 დ. სვანური. ე. ჭანური.
26. რომელია დაღესტნური ენები?
 ა. ყაბარდოული, უბიხური. ბ. ჩეჩნური, ინგუშური.
 გ. ქართული, სვანური. დ. ადიღეური, ლაკური.
 ე. ხუნძური, ანდიური, დიდოური, ლეზგიური.

27. რას უწოდებდა აკად. ნ. მარი ქართველურ ენებს?
 ა. ქამესურს.   ბ. კოლხურს.   გ. იაფეტურს.
 დ. შარომატიულს.   ე. ალაროდოულს.
28. რომელია ადიღეური ენები?
 ა. ჩეჩნური, ინგუშური.   ბ. აფხაზური, აბაზური.
 გ. ჩერქეზული, ყაბარდოული, უბიხური.
 დ. ქართული, მეგრული. ე. ხუნძური, ანდიური, დიდოური..
29. რომელია ნახური ენები?
 ა. ჩეჩნური, ინგუშური, წოვათუშური, ქისტური.
 ბ. ადიღეური, ყაბარდოული. გ. ხუნძურ-ანდიურ-დიდოური.
 დ. ლეზგიური, ლაკური.
 ე. მეგრული, სვანური, ჩერქეზული.
30. ევროპაში გავრცელებულ რომელ ენას თვლის ზოგი მცენიერი იბერიულ-კავკასიურ ენად?
 ა. ესპანურს.   ბ. იტალიურს.   გ. ბასკურს.
 დ. კელტურს.   ე. ტოქარულს.
31. რომელია აფხაზური ქვეჯგუფის ენა?
 ა. დიდოური.   ბ. სვანური.   გ. ჩეჩნური.
 დ. აბაზური   ე. მეგრული.
32. რომელია ადიღეური ქვეჯგუფის ენა?
 ა. ავარული(ხუნძური).   ბ. სვანური.   გ. ჩეჩნური.
 დ. ლაკური.   ე. ჩერქეზული.
33. რომელია უძველესი ცივილიზაციის გადაშენებული ენა მცირე აზიასა და მესოპოტამიაში (ანატოლიაში)?
 ა. ლათინური.   ბ. ყივჩაღური.   გ. შუმერული.
 დ. ვედური.   ე. ლაოსური.

34. რომელი კილო ითვლება ქართული სალიტერატურო ენის ფუძედიალექტად?
ა. იმერული.   ბ. გურული.   გ. ქართლურთრქოცხულ
დ. ქიზიყური.   ე. მესხური. ბიზლიქთქა

35. რას უწოდებდა აკ. შანიძე ქართველურ ენებს?
ა. კოლხურს.   ბ. იაფეტურს.   გ. ქამესურს.
დ. შარომატიულს.   ე. იბერიულს

36. რომელია თურქეთში გავრცელებული ქართული ენის დიალექტი (ისტორიულ შავშეთ-კლარჯეთში)?
ა. ინგილოური.   ბ. იმერხეული.   გ. ლაზური.
დ. აჭარული.   ე. ჯავახური.

37. ქართული ენის რომელი დიალექტია გავრცელებული ხულოს, შუახვეის, ხელვაჩაურის, ქედის რაიონებში?
ა. ინგილოური.   ბ. იმერხეული.   გ. ლაზური.
დ. აჭარული.   ე. ფერეიდნული.

38. ქართული ენის რომელი კილოკავია გავრცელებული ბაღდათის, ხონის, სამტრედიის რაიონებში?
ა. ზემოიმერული.   ბ. ქვემოიმერული.   გ. გურული.
დ. აჭარული.   ე. სამტრედიული.

39. რომელი დიალექტია გავრცელებული ბოლნისის, ბორჯომის, გორის, დუშეთის, კასპის, მცხეთის, ხაშურის რაიონებში?
ა. კახური.   ბ. ქიზიყური.   გ. ქართლური.
დ. ინგილოური.   ე. იმერხეული.

40. რომელია აზერბაიჯანში გავრცელებული ქართული ენის დიალექტი (კახის, ზაქათლის, ბელაქნის რაიონებში)?
ა. იმერხეული.   ბ. ფერეიდნული.   გ. კახური.
დ. ინგილოური.   ე. ქიზიყური.

41. ქართული ენის რომელ დიალექტზე მეტყველებენ ირანის ერთ-ერთ პროვინციაში (ისპაჰანის მხარეში)?

- ა. იმერხეულზე.   ბ. ინგილოურზე.   გ. ლაზურზე.
 დ. ფერეიდნულზე.   ე. კახურზე.

42. რომელ დიალექტზე საუბრობენ ალ. ყაზბეგის ნაწარმოებების პერსონაჟები?

- ა. ქიზიყურზე.   ბ. ფშაურზე.   გ. მთიულურზე.
 დ. მოხეურზე.   ე. თუშურზე.

43. დაასახელეთ ქართული ენის აღმოსავლური (მთის) დიალექტი, გავრცელებული არხოტში, შატილში, ბარისახოსა და ბაცალიგოში)?

- ა. თუშური.   ბ. მოხეური.   გ. მთიულური.
 დ. ფშაური.   ე. ხევსურული.

44. ქართული ენის რომელი დიალექტია გავრცელებული ლაჯანურის ხეობასა და ცაგერის რაიონში?

- ა. რაჭული.   ბ. იმერული.   გ. ლენხუმური.
 დ. ბალსქვემოური.   ე. ლაშხური.

45. რომელი დიალექტია გავრცელებული ონისა და ამბროლაურის რაიონებში?

- ა. ლენხუმური.   ბ. ლაშხური.   გ. იმერული.
 დ. აჭარული.   ე. რაჭული.

46. ქართული ენის რომელი დიალექტები შედის ე.წ. "ფხოურ" ჯგუფში?

- ა. ხევსურული, მთიულური.   ბ. ფშაური, მთიულური.
 გ. მოხეური, გუდამაყრული.
 დ. ხევსურული, თუშური, მოხეური.
 ე. თუშური, ფშაური.

47. ქართული ენის რომელი დიალექტია გავრცელებული ახალქალაქის, ასპინძის, ბორჯომის რაიონებში?
 ა. მესხური-ჯავახური. ბ. იმერხეული.
 გ. აჭარული. დ. ქართლური. ე. კახური.
48. ქართული ენის დასავლური დიალექტის რომელი კილოკავია გავრცელებული ჭიათურისა და საჩხერის რაიონებში?
 ა. ქვემოიმერული. ბ. გურული. გ. ზემოიმერული.
 დ. მთარაჭული. ე. ლეჩხუმური.
49. ქართული ენის რომელ დიალექტს გამოყოფენ ჩრდილო კავკასიაში?
 ა. რაჭულს. ბ. ჩალმათუშურს. გ. ქისტურს.
 დ. ყიზლარ-მოზდოკურს. ე. მთიულურს.
50. რომელია სვანური ენის კილოები ცხენისწყლის ხეობაში (ქვემო სვანეთში)?
 ა. ბალსზემოური, ბალსქვემოური.
 ბ. ხოფური, ათინური. გ. ლაშხური, ლენტეხური.
 დ. ზუგდიდური, სენაკური. ე. მთიულური, თუშური.
51. რომელია მეგრული ენის კილოები?
 ა. ვიწურ-არქაბული. ბ. ხოფური, ათინური.
 გ. სენაკური, ზუგდიდურ-სამურზაყანული.
 დ. ლაშხური, ლენტეხური.
 ე. აბაშური, წალენჯიხური.
52. რომელია ლაზური ენის კილოები?
 ა. ჭანური, იმერხეული. ბ. კლარჯეთული, შავშეთური.
 გ. ხოფური, ვიწურ-არქაბული, ათინური.
 დ. მეგრული, კოლხური. ე. იმერხეული, ზანური.

53. რომელია ქართული ენის აღმოსავლური დიალექტი ბარში (საგარეჯოს, გურჯაანის, თელავის, ახმეტის, ყვარლის, სიღნაღის, წითელწყაროს რაიონებში)?
 ა. ქიზიყური.   ბ. ინგილოური.   გ. კახური.
 დ. ქართლური.   ე. თუშური.
54. რომელია ზემო სვანეთში გავრცელებული კილოები (ენგურის ზეობაში)?
 ა. ლაშხური, ლენტეხური.   ბ. ლეჩხუმური, მთარაჭული.
 გ. რაჭული, ზემოიძერული.   დ. წოვათუშური, ადიღური.
 ე. ბალსზემოური, ბალსქვემოური.
55. ქართული ენის რომელი სამხრული დიალექტია გავრცელებული ახალციხის, ასპინძის, ადიგენის რაიონებში.
 ა. ინგილოური.   ბ. ქართლური.
 გ. მესხურ-ჯავახური.   დ. მთიულური.   ე. კახური.
56. ქართული ენის რომელი დიალექტია გავრცელებული ოზურგეთის, ლანჩხუთის, ჩოხატაურის რაიონებში?
 ა. იმერული.   ბ. აჭარული.   გ. გურული.
 დ. იმერზეული.   ე. ლაზური.
57. რომელ დიალექტს იყენებდნენ თავიანთ შემოქმედებაში ძმები რაზიკაშვილები (ლუკა, ბაჩანა, თედო)?
 ა. თუშურს.   ბ. ხევსურულს.   გ. ფშაურს.
 დ. მოზეურს.   ე. მთიულურს.
58. ქართული ენის ერთ-ერთი კილოს – თუშურის სხვაგვარი სახელწოდება?
 ა. წოვათუშური.   ბ. ქისტური.   გ. ბაცბური.
 დ. ჩადმათუშური.   ე. ნახური.

59. რომელი გერმანელი მეცნიერები თვლიდნენ ქართულს ინდოევროპული ენების მონათესავედ?
 ა. ფრიდრიხ ჰომელი, ადოლფ დირი.
 ბ. მაქს მიულერი, ფრიდრიხ მიულერი.
 გ. გერჰარდ დეეტერსი, ვინფრიდ ბოდერი.
 დ. ვილჰელმ ლაიბნიცი, ფრანც ბოპი.
 ე. კარლ შმიდტი, იულიუს ასფალგი.
60. რომელი ფრანგი მეცნიერი აღიარებდა ქართულს ინდოევროპულ ენად?
 ა. ჟორჟ დიუმეხილი. ბ. მარი ბრიერი
 გ. რენე ლაფონი. დ. ბერნარ უტიე. ე. მარი ბროსე.
61. რომელი მეცნიერი თვლიდა ქართულს სემიტურ ენად?
 ა. არნ. ჩიქობავა. ბ. პეტრე უსლარი.
 გ. ჰენრიხ ვინკლერი. დ. რენე ლაფონი. ე. ნიკო მარი.
62. რომელი ინგლისელი მეცნიერი აღიარებდა ქართულს თურანულ-თურქული ენების მონათესავედ?
 ა. დევიდ ალენი. ბ. ჰოვარდ არონსონი.
 გ. რობერტ სტივენსონი. დ. მაქს მიულერი.
 ე. ოლივერ უორდროპი.
63. რომელი ქართველი მეცნიერი იზიარებდა ქართული ენის განკერძოებულობის თეორიას?
 ა. არნ. ჩიქობავა. ბ. ვარ. თოფურია. გ. ივ. ჯავახიშვილი.
 დ. ალ. ცაგარელი. ე. ვუკ. ბერიძე.
64. რომელი უცხოელი მეცნიერები უჭერენ მხარს ქართული ენის განკერძოებულობის თეორიას?
 ა. ფრანც ბოპი, მაქს მიულერი.
 ბ. რენე ლაფონი, ჰანს ფოგტი.
 გ. ალფ. ტრომბეტი, მარი ბროსე.
 დ. ფრიდრიხ მიულერი, შლაიხერი, რიხარდ ერკერტი,

შპიგელი, ტრომბეტი.

ე. კარლ შმიდტი, ჰაინც ფენრიხი.

65. რომელი მეცნიერები თვლიდნენ ბასკურს ქართულენის მონათესავედ?
- ა. ფრიდრიხ მიულერი, ფრანც ბოპი.
  - ბ. ვილჰ. ლაიბნიცი, ვ. გარტჰაუზენი.
  - გ. ნ. მარი, რ. ლაფონი, ჰ. შუხარდტი, ა. ტრომბეტი, ჰ. ვინკლერი, კ. ულენბეკი, არნ. ჩიქობავა.
  - დ. კიტა ჩხენკელი, იოლანდა მარშევი, ლეა ფლური, რუთ ნოიკომი.
  - ე. გერჰარდ დეეტერსი, ადოლფ დირი.
66. რომელი მეცნიერები უარყოფენ ქართულ-ბასკური ენების ნათესაობის ჰიპოთეზას?
- ა. ა. მეიე, ვ. გეორგიევი, ლ. მიჩელენა, ჰ. ფოგტი.
  - ბ. ნ. ტრუბეცკოი, არნ ჩიქობავა.
  - გ. ვ. წერეთელი, შ. ბალი.
  - დ. აკ. შანიძე, ვარ. თოფურია.
  - ე. ბლაიხშტაინერი, შლაიხერი.
67. ვის ეკუთვნის სამოგზაურო ჟანრის თხზულება ქართველთა და ესპანეთის იბერიელთა ნათესაობაზე?
- ა. სულხან-საბა ორბელიანის.
  - ბ. ალ. დიუმას.
  - გ. ტიმოთე გაბაშვილის.
  - დ. ბესიკ გაბაშვილის.
  - ე. თეიმურაზ პირველის.
68. რომელმა მეცნიერებმა დაწერეს მონოგრაფია ქართული და ინდოევროპული ენების ისტორიული კონტაქტების შესახებ?
- ა. არნ. ჩიქობავამ, ივ.ჯავახიშვილმა.
  - ბ. ფრ. ბოპმა, ფრ. მიულერმა.
  - გ. ვ. ივანოვმა, თ. გამყრელიძემ.

- დ. პეტრე უსლარმა, არნ. ჩიქობავამ.
ე. გიორგი კლიმოვმა, ვ. ივანოვმა.

69. რომელი უცხოელი მეცნიერები აღიარებდნენ ქართული ენის ნათესაობის თეორიას წინა აზიისა და ხმელთაშუა ზღვის აუზის უძველეს ენებთან?
- ა. ფრ. მიულერი, ფრ. ბოპი.
  - ბ. მაქს მიულერი, კარლ შმიდტი.
  - გ. ადოლფ დირი, ბორკი, პ. შუხარდტი, კარსტი, ბლაიხშტაინერი, პ. ვინკლერი, ა. ტრომბეტი.
  - დ. ვ. ბოდერი, პ. ფენრიხი.
  - ე. ვ. ლაიბნიცი, რ. ლაფონი.
70. რომელი ქართველი მეცნიერები ემხრობიან იმავე თეორიას?
- ა. თ. გამყრელიძე, გ. მაჭავარიანი.
  - ბ. ვარ. თოფურია, გ. წერეთელი.
  - გ. ვუკ. ბერიძე, გ. ახვლედიანი.
  - დ. ალ. ცაგარელი, ი. ყიფშიძე.
  - ე. ნიკო მარი, მიხ. წერეთელი, არნ ჩიქობავა, ს. ჯანასია, პ. ინგოროყვა, ალ. სვანიძე...
71. რომელი მეცნიერები აღიარებენ ქართულისა და მთის კავკასიური ენების ნათესაობის თეორიას?
- ა. ნიკო მარი, ვუკოლ ბერიძე.
  - ბ. გ. წერეთელი, გ. ახვლედიანი.
  - გ. მიხ. წერეთელი, ფრ ბოპი.
  - დ. პეტრე უსლარი, ივ ჯავახიშვილი, არნ ჩიქობავა.
  - ე. ფრ. მიულერი, მაქს მიულერი.
72. რომელი უცხოელი მეცნიერები უარყოფენ იმავე თეორიას?
- ა. არნ. ჩიქობავა, ივ ჯავახიშვილი.
  - ბ. გ. ახვლედიანი, ვარ. თოფურია.

გ. კ. შმიდტი, ნ. ტრუბეცკოი, გ. დეეტერსი, ჰ. ფოგტი.
დ. აკ.შანიძე, ვ. ბერიძე. ე. ალ. ცაგარელი, ნ. მარი.

73. რომელი ქართველი მეცნიერი იკვლევდა ქართულ
-შუმერულ ენობრივ პარალელებს?
ა. რ. გორდუზიანი. ბ. არნ ჩიქობავა. გ. ნიკო მარი.
დ. გიორგი წერეთელი. ე. მიხაკო წერეთელი.
74. რა ეწოდება ნახატების საშუალებით აზრის
გადმოცემას?
ა. იდეოგრაფია. ბ. პალეოგრაფია. გ. პიქტოგრაფია.
დ. გრაფოლოგია. ე. პეტეროგრაფია.
75. რას უწოდებენ სხვაგვარად მარცვლოვან
დამწერლობას?
ა. კონსონანტურს. ბ. ვოკალიზებულს. გ. სილაბურს.
დ. ლოგოგრაფიულს. ე. იეროგლიფურს.
76. რა ჰქვია იდეის, ცნების გამოხატვას გრაფიკული
ნიშნებით?
ა. იდეოგრაფია (იეროგლიფური წერა).
ბ. პიქტოგრაფია. გ. სილაბოგრაფია.
დ. პეტეროგრაფია. ე. ალოგლოტოგრაფია.
77. რა ჰქვია სხვაგვარად თანხმოვნურ დამწერლობას?
ა. იდეოგრაფიული. ბ. ვოკალიზებული.
გ. ფონეტიკური. დ. კონსონანტური.
ე. პეტეროგრაფიული.
78. რა ეწოდება უცხოური ენის გრაფიკული ნიშნებით
სხვა ენაზე ნაკარნახები ტექსტის თარგმანის ჩაწერას
უცხო ანბანით)?
ა. პიქტოგრაფია. ბ. ტრანსკრიფცია.
გ. პეტეროგრაფია (ალოგლოტოგრაფია).
დ. იდეოგრაფია. ე. ტრანსლიტერაცია.

79. რომელი ანბანი დაედო საფუძვლად ევროპის ქვეყნების დამწერლობებს?
ა. არაბული. ბ. ბერძნული. გ. ლათინური.
დ. არამეულ-ფინიკიური. ე. ებრაული.

80. რომელი ანბანი დაედო საფუძვლად აფხაზური და ოსური ენების დამწერლობებს?
ა. სლავურ-კირილური. ბ. ლათინური. გ. ბერძნული.
დ. არაბული. ე. არამეულ-ფინიკიური.

81. რომელი ანბანით წერენ დღეს აზერბაიჯანში?
ა. სლავურ-კირილურით. ბ. ლათინურით. გ. არაბულით.
დ. სომხურით. ე. ქართულით.

82. რომელია უძველესი ალფაბეტური დამწერლობა მსოფლიოში?
ა. არაბული. ბ. ბერძნული. გ. ქართული.
დ. სომხური. ე. არამეულ-ფინიკიური.

83. როდის შეიქმნა მსოფლიოში პირველი იდეოგრაფიული (ეგვიპტური და შუმერული) დამწერლობა?
ა. 6.000 წლის წინათ. ბ. 4.000 წლის წინათ.
გ. 3.500 წლის წინათ.
დ. 2.500 წლის წინათ. ე. 2.000 წლის წინათ.

84. რა სახის იყო შუმერთა დამწერლობა?
ა. ფონეტიკური. ბ. კონსონანტური. გ. ლურსმნული.
დ. სილაბური. ე. პიერატიკული.

85. ვინ ითვლება გოთური ანბანის შემქმნელად?
ა. უულფილა. ბ. შამპოლიონი. გ. გოეთე.
დ. გროტეფელდი. ე. უცნობი მისანი.

86. ვინ ამოხსნა ძველსპარსურლი ლურსმული ანბანის
საიდუმლო პირველად?
ა. ნაპოლეონმა. ბ. ვინკლერმა. გ. შამპოლიონმა.
დ. გროტეფელდმა. ე. არაა ცნობილი.

87. ვინ ამოხსნა პირველად ეგვიპტური წერის
საიდუმლოება?
ა. შლიმანმა. ბ. ვირჯილიო კორბომ. გ. ნაპოლეონმა.
დ. შამპოლიონმა. ე. გროტეფელდმა..

88. რაზე წერდნენ ძველი ეგვიპტელები მოგვიანებით?
ა. ხის ტაბულებზე. ბ. ეტრატიზე.
გ. პაპირუსის გრაგნილებზე.
დ. ქვის ფილებზე. ე. თიხის ფირფიტებზე.

89. რომელ ანბანში გამოიყენეს მსოფლიოში პირველად
ხმოვნები?
ა. ფინიკიურში. ბ. ეგვიპტურში. გ. ჩინურში.
დ. ქართულში. ე. ბერძნულში.

90. რომელი ანბანის ასოთა სახელწოდებიდან მოდის
ბერძნული "ალფა", "ბეტა", "გამა", "დელტა"?
ა. ლათინური. ბ. ეგვიპტური. გ. ჩინური.
დ. ფინიკიური. ე. შუმერული.

91. რომელი ენიდანაა ნასესხები ქართულში წერასთან
დაკავშირებული სიტყვები: მელანი, ეტრატი,
ეპისტოლე, ბიბლია?
ა. ლათინური. ბ. ბერძნული. გ. ფინიკიური.
დ. შუმერული. ე. ებრაული.

92. რა ფერის საწერ სითხეს ეძახდნენ ბერძნები
მელანს?
ა. ლურჯს. ბ. წითელს. გ. მწვანეს.

93. მეცნიერების რომელი დარგი სწავლობს
დამწერლობებს?

- ა. პალეოგრაფია. ბ. პიქტოგრაფია. გ. იდეოგრაფია.
დ. ორთოგრაფია. ე. ჰიმნოგრაფია

94. რას ნიშნავს ჰეტეროგრაფია?

- ა. განსხვავებულად წერას.
ბ. ორი ანბანით ერთდროულად წერას.
გ. ტექსტის თარგმანის ჩაწერას სხვა ენაზე.
დ. კარნახით წერას. ე. ასეთი ტერმინი უცნობია.

95. რას ნიშნავს ბილინგვიზმი?

- ა. ორი ენის ცოდნას. ბ. მრავალი ენის ცოდნას.
გ. ორენოვნებას (მშობლიურისა და ინტერნაციონალურის).
დ. მშობლიური ენის დავიწყებას.
ე. მშობლიურ ენაზე ლაპარაკის აკრძალვას.

96. რას ნიშნავს სიტყვა "პოლიგლოტი"?

- ა. ბევრი ენის მცოდნეს. ბ. ორი ენის მცოდნეს.
გ. დედაენაზე მოლაპარაკეს. დ. ენის პათოლოგიურ
გადაგვარებას (გაორებულ ენას).
ე. მრავალენოვან ლექსიკონს.

97. რომელი არაა ხელოვნური ენა?

- ა. ინტერლინგვა. ბ. ესპერანტო. გ. ველაპუკი.
დ. პასკალი. ე. ესპანური.

99. რისგან მზადდებოდა პერგამენტი?

- ა. ქალაღდისაგან. ბ. ჰაპირუსისაგან.
გ. დამუშავებული ტყავისაგან.
დ. აბრეშუმის ქსოვილისაგან.
ე. პერგამონის ჯიშის ხისაგან.

100. რა ჰქვია საწერად ხელახლა გამოყენებულ ეტრატს?
ა. ლექციონარი. ბ. პაპირუსი. გ. იადგარი. დ. პალიმფსესტი.
ე. გრაფილი.

101. რა არის სტილოსი?
ა. თიხაზე საწერი ჩხირი. ბ. სპეციალური კალამი.
გ. ბატის ფრთა. დ. წერის სპეციალური სტილი.
ე. აბრეშუმზე ასოების ამოსაქარგავი ნემსი.

102. ვის აქვს პირველი ცნობა კოლხეთში არსებული
დამწერლობის შესახებ?
ა. კორიუნს. ბ. აპოლონიოს როდოსელს.
გ. ლეონტი მროველს. დ. ლაზარე ფარპეცს.
ე. პალამიდეს.

103. რა ჰქვია უძველეს კოლხურ კარტოგრაფიულ
ჩანაწერებს?
ა. ნევმები. ბ. ბილინგვა. გ. კვირბები.
დ. ქარაგმები. ე. პალიმფსესტები.

104. რა ჰქვია წერის მანერას, როცა მიმართულება
იცვლება ყოველ სტრიქონში?
ა. ბუსტროფედონი. ბ. მონუმენტური.
გ. კუთხოვანი. დ. ალოგლოტოგრაფიული.
ე. იდეოგრაფიული.

105. რა ჰქვია სიტყვების შემოკლებით წერის მანერას
ძველ ქართულ წარწერებსა და ხელნაწერებში?
ა. ნევმები. ბ. კვირბები. გ. დაქარაგმება.
დ. ბუსტროფედონი. ე. ჰეტეროგრაფია.

106. რომელია ქართული ანბანის უძველესი სახეობა?
ა. ნუსხური. ბ. მრგვლოვანი (ასომთავრული).
გ. ხუცური. დ. არმაზული. ე. არამეული.

107. რომელ საუკუნეებში წერდნენ მხოლოდ მრგვლოვანი ანბანით?
 ა. X-XI-სს.   ბ. V-IX სს.   გ. X-XIII სს.
 დ. IX-XII სს.   ე. დღესაც ეს ანბანი გამოიყენება
108. რომელია ქართული ანბანის კუთხოვანი სახეობა?
 ა. არმაზული.   ბ. ასომთავრული.   გ. ნუსხური.
 დ. მხედრული.   ე. მდივანმწიგნობრული.
109. რომელ საუკუნეებში იყენებდნენ ძირითადად ნუსხურ ანბანს?
 ა. V-VII სს.   ბ. V-Xსს.   გ. IX-Xსს.
 დ. XV-XVI სს.   ე. VIII-XV სს.
110. რა ეწოდება სხვაგვარად ასომთავრულსა და ნუსხურს?
 ა. მხედრული.   ბ. კუთხოვანი.   გ. მრგვლოვანი.
 დ. ხუცური.   ე. მონუმენტური.
111. რომელი საუკუნიდან იყენებდნენ მრგვლოვან ანბანს ასომთავრულად?
 ა. V ს-დან.   ბ. VII ს-დან.   გ. IX ს-დან.
 დ. XI ს-დან.   ე. XV ს-დან.
112. რომელი საუკუნიდან დამკვიდრდა მხედრული ანბანი?
 ა. XV ს-იდან.   ბ. XII ს-იდან.   გ. IX ს-იდან.
 დ. XIX ს-იდან.   ე. ქართველები ყოველთვის მხედრული ანბანით წერდნენ.
113. ვინაა ქართული დამწერლობათმცოდნეობის ფუძემდებელი?
 ა. სულხან-საბა ორბელიანი.   ბ. იაკობ გოგებაშვილი.
 გ. აკ. შანიძე.   დ. არნ ჩიქობავა.   ე. ივ. ჯავახიშვილი.

114. როდის შეიქმნა არქაული ბერძნული დამწერლობა?

ა. ძვ. წ. XV-XIV სს.

ბ. ძვ. წ. VIII-VII სს.

გ. ძვ. წ. V ს.

დ. ახ. წ. I ს.

ე. ახ. წ. V ს.

115. როდის ჩამოყალიბდა კლასიკური ბერძნული ანბანი?

ა. ძვ. წ. 415წ. ბ. ძვ. წ. 403წ. გ. ძვ. წ. 284წ.

დ. ახ. წ. 311წ.

ე. ახ. წ. 403წ.

116. როდის მოღვაწეობდა მესროპ-მაშტოცი?

ა. ძვ.წ. IV - III სს. ბ. ძვ.წ. V ს. გ. ახ. წ. IV ს.

დ. ახ. წ. V ს.

ე. ახ. წ. VIII ს.

117. რომელი ქართველი მეფის დროს ცხოვრობდა მესროპ-მაშტოცი?

ა. მირიან მეფის.

ბ. ვახტანგ გორგასლის.

გ. ბაკურ მეფის.

დ. ფარნავაზ მეფის.

ე. არც ერთი პასუხი არაა სწორი.

118. როდის მეფობდა ფარნავაზი?

ა. ძვ.წ. VII ს.

ბ. ძვ.წ. III ს.

გ. ძვ.წ. I ს.

დ. ახ.წ. IV ს.

ე. ახ. წ. V ს.

119. რომელი ისტორიკოსის სიტყვებია: "ამან განაგრძო ენად ქართული და არღა იზრახებოდა სხუა ენად ქართლსა შინა თვინიერ ქართულისა"?

ა. ჯუანშერის.

ბ. ლეონტი მროველის.

გ. ფარნავაზ მეფის კარზე მყოფი მემატიანის.

დ. ვახუშტი ბატონიშვილის. ე. უცხოელი მისიონერის.

120. ვისი სიტყვებია: " ქართლად ფრიადი ქჷყყანად

აღირაცხების, რომელსაცა შინა ქართულითა ენითა ჟამი შეიწირვის და ლოცვად ყოველი აღესრულების"?

- კ. კეკელიძე, პ. ინგოროყვა, თ. გამყრელიძე.
 დ. ვ. თოფურია, ალ. ცაგარელი.
 ე. ვ. ბერიძე, არნ. ჩიქობავა.

126. რომელი უცხოელი მეცნიერები აკავშირებენ ქართულ ანბანს ბერძნულთან?

- ა. კ. შმიდტი, პ. ფენრიხი.
 ბ. ვ. გარტჰაუზენი, მარკვარტი, იუნკერი,
 ვ. ბოედერი.
 გ. დ. ალენი, მ. უორდროპი.
 დ. შლაიხერი, შპიგელი.
 ე. ა. დირი, პ. კლაპროთი.

127. რომელ წელს თვლის რ.პატარიძე ქართული ეროვნული წელთაღრიცხვისა და მწიგნობრობის შემოღების თარიღად?

- ა. ძვ.წ. 415. ბ. ძვ.წ. 412. გ. ძვ.წ. 403.
 დ. ძვ.წ. 284. ე. ახ.წ. 311.

128. რომელ წელს მიიჩნევს რ.პატარიძე ქართული ასომთავრულის შექმნის თარიღად?

- ა. ძვ. წ. 415. ბ. ძვ. წ. 403. გ. ძვ. წ. 324 .
 დ. ძვ. წ. 284. ე. ახ. წ. 311.

129. საიდანაა ეს სიტყვები: "არა უწიგნონი იყვნენ ქართველნი, უწინარესთა ჟამთაცა შინა, ვიდრე ფარნავაზამდე, სწერდნენ ისინი უხუცესთა წერილითა. ... და წერილი მათი ესე ხუცური ჩვენი"?

- ა. თეიმურაზ ბაგრატიონის ნაშრომში დაცული ცნობა წიგნიდან „მატიანე შემეცნებათა“.
 ბ. ლეონტი მროველის „ქართლის ცხოვრებიდან“.
 გ. უცნობი ავტორის ახლახან აღმოჩენილი ხელნაწერიდან.

- დ. ძველი ქალღეური ტექსტიდან.
- ე. ებრაული ხელნაწერებიდან.

ეროვნული
ბიბლიოთეკა

130. ვის ეკუთვნის ცნობა თამარ მეფის ცხედრის იერუსალიმში გადასვენების შესახებ?

- ა. სულხან-საბა ორბელიანს.
- ბ. ლეონტი მროველს.
- გ. ჯუანშერს.
- დ. შოთა რუსთაველს.
- ე. ფრანგ ჯვაროსან რაინდ დიებუას

131. ვისი სიტყვებია: "რა ენა წახდეს, ერი დაეცეს...
წაეცხოს ჩირქი ტაძარსა წმინდას"?

- ა. ილია ჭავჭავაძეს.
- ბ. გრიგოლ ორბელიანს.
- გ. შოთა რუსთაველს.
- დ. იაკობ გოგებაშვილს.
- ე. აკაკი წერეთელს.

132. რომელი ასოები ამოიღეს ხმარებიდან XIX ს-ში?

- ა. ზ ე ფ ძ.
- ბ. X Q d ხ ო.
- გ. მ დ ჯ კ მ ფ უ .
- დ. მ ჯ კ.
- ე. ჯ ჳ ყ ძ.

133. რომელ ასოებს ჰქონდა ძველ ქართულ ანბანში
ჯერის ფორმა?

- ა. ქანს, ჯანს.
- ბ. ბანს, წილს.
- გ. ძილს, რაეს.
- დ. დონს, თანს.
- ე. ჰაეს, სანს.

134. რას ნიშნავს ეპისემონი?

- ა. ორი ბგერის გადმოსაცემად ერთი ნიშნის გამოყენება.
- ბ. ერთი ბგერის გადმოსაცემად ორი ნიშნის გამოყენებას.
- გ. დიფთონგს.
- დ. მხოლოდ რიცხვითი მნიშვნელობის ასო-ნიშანს.

135. რომელი ბგერა გადმოიცემოდა ასომთავრულში დიგრაფით (ორი ასოთი) ბერძნულის მსგავსად?

- ა. უ. ბ. ო. გ. წ.
დ. ვ. ე. ქ.

136. საიდან აითვლება დასაბამითგანი?

- ა. ქრისტეს დაბადებიდან.
ბ. ქრისტეს მკვდრეთით აღდგომიდან.
გ. სამყაროს გაჩენიდან.
დ. ადამ და ევას შექმნიდან. ე. წარღვნიდან.

137. ვისი დაბადებიდან ითვლიან ახალ წელთაღრიცხვას?

- ა. ადამ და ევას. ბ. ქრისტეს.
გ. მარიამ ღვთისმშობლის.
დ. იოანე ნათლისმცემლის.
ე. არაა დაკავშირებული ვინმეს დაბადებასთან.

138. რა რიცხვითი მნიშვნელობა აქვს აირჩ წელს?

- ა. 1284 წ. ბ. 2311 წ.
გ. 1111 წ. დ. 2001 წ.
ე. 1991 წ.

139. რას ნიშნავს ბერძნულად სიტყვა „იხთის“?

- ა. თევზს. ბ. ვეშაპს. გ. ქვეწარმავალს.
დ. დინოზავრს. ე. ზღაპრულ ცხოველს.

140. რომელი ბერძნული სიტყვა იშიფრება, როგორც "იესუს ხრისტოს თეუ იუს სოტერ - იესო ქრისტე ძე ღვთისა მხსნელი" ?

- ა. იესო. ბ. ქრისტე. გ. იხთის.
დ. იოსები. ე. არც ერთი.

141. ვინ გაატარა ქართულ სალიტერატურო ენაში
ორთოგრაფიული რეფორმა XIX საუკუნეში?
ამოიღო ანბანიდან რამდენიმე ასო?
- ა. სულხან-საბა ორბელიანი. ბ. გრიგოლ ორბელიანი.
გ. ანტონ პირველმა დ. აკაკი წერეთელმა.
ე. ილია ჭავჭავაძემ.
142. რამდენი ასო ამოიღეს ქართული ანბანიდან XIX
საუკუნეში?
- ა. სამი. ბ. ოთხი. გ. ხუთი. დ. ექვსი. ე. შვიდი.
143. ვინ უძახდა დედაენას "ბუნების იარაღს" და
"ეროვნების ბურჯს"?
- ა. ილია ჭავჭავაძე. ბ. აკაკი წერეთელი.
გ. იაკობ გოგებაშვილი.
დ. გრიგოლ ირბელიანი. ე. ვაჟა-ფშაველა.
144. ვისი სიტყვებია: "ერის ცხოვრება, მისი დიდება, მის
ისტორია დაცულ არს ენით"?
- ა. გრიგოლ ხანძთელის. ბ. ლეონტი მროველის.
გ. ილია ჭავჭავაძის. დ. იაკობ გოგებაშვილის.
ე. გრიგოლ ორბელიანის.
145. ვის მიაწერენ სიტყვებს: "ყოველი საიდუმლოდ ამას
ენასა შიგან დამარხულ არს"?
- ა. უცნობ ისტორიკოსს.
ბ. ქართული ანბანის შემქმნელს. გ. იოანე ზოსიმეს.
დ. იოანე მინჩხს. ე. დავით აღმაშენებელს.
146. ჩვენამდე მოღწეული (საზღვარგარეთ დმოჩენილი)
რომელი ქართული წარწერა მიაჩნდათ უძველესად?
- ა. ჯვრის მონასტრის წარწერა იერუსალიმში.
ბ. პალესტინის ბეთლემის ტაძრის წარწერა.

- გ. ბოლნისის სიონის წარწერა.
- დ. წყისის წარწერა.
- ე. ათონის ივერთა მონასტრის წარწერა.

147. საქართველოში აღმოჩენილი რომელი ქართული წარწერა მიაჩნდათ უძველესად?
- ა. პალესტინის ბეთლემის წარწერა.
  - ბ. ატენის სიონის წარწერა.
  - გ. ბოლნისის სიონის წარწერა.
  - დ. ჯვრის მონასტრის წარწერა იერუსალიმში.
  - ე. ათონის ივერთა მონასტრის წარწერა.
148. რომელმა არქეოლოგმა აღმოაჩინა პალესტინის ქართული წარწერები?
- ა. ჰენრიხ ვინკლერმა.
  - ბ. ჰაინრიხ შლიმანმა.
  - გ. მიქელ თარხნიშვილმა.
  - დ. ვირჯილიო კორბომ.
  - ე. შამპოლიონმა.
149. როგორ ათარიღებენ პალესტინის უძველეს წარწერებს?
- ა. ძვ. წ. 412 წ.
  - ბ. ძვ.წ. 284 წ.
  - გ. ძვ.წ. 311 წ.
  - დ. ახ. წ. 429-444 წწ.
  - ე. ახ. წ. 532-552 წწ.
150. როგორ ათარიღებენ ბოლნისის სიონის წარწერებს?
- ა. 493-494 წწ.
  - ბ. 552-572 წწ.
  - გ. 432-452 წწ.
  - დ. დაუთარიღებელია.
  - ე. 311 წ.
151. როგორ ათარიღებენ პალესტინის შედარებით ახალ წარწერას?
- ა. ძვ.წ. 284წ.
  - ბ. ძვ.წ. 412წ.
  - გ. 429-494წწ.
  - დ. 493-494წწ.
  - ე. 532-552წწ.
152. ვის ამოიკითხა პირველად პალესტინის ასომთავრული წარწერები?

- ა. გიორგი წერეთელმა.   ბ. მიხაკო წერეთელმა.
 გ. მიქელ (მიხეილ) თარხნიშვილმა.   ე. აკაკი შანიძემ.
 დ. ვირჯილიო კორბომ.

153. როდის აღმოაჩინეს პალესტინის წარწერები?

- ა. 432-452წწ.   ბ. 493-494წწ.   გ. 1940წ.
 დ. 1952წ.   ე. 1984წ.

154. ვინაა ნახსენები პალესტინის უძველეს წარწერაში?

- ა. ანტონი აბაი.   ბ. პალამიდე.   გ. მეფე ფარნავაზი.
 დ. მეფე პეროზი.   ე. ბურზენი, ბაკური, მარუანი.

155. რომელია იერუსალიმში შესრულებული პირველი ქართული თარიღიანი ხელნაწერი?

- ა. ადიშის ოთხთავი.   ბ. სინური მრავალთავი.
 გ. ხანმეტი ლექციონარი.   დ. პარხლის მრანალთავი.
 ე. „ქება და დიდება ქართულისა ენისაჲ.“

156. რომელმა მკვლევარმა შეისწავლა მეცნიერულად პალესტინის წარწერები?

- ა. მიხაკო წერეთელმა.   ბ. გიორგი წერეთელმა.
 გ. აკაკი შანიძემ.   დ. თამაზ გამყრელიძემ.
 ე. მიქელ თარხნიშვილმა.

157. ვინაა ნახსენები პალესტინის შედარებით ახალ წარწერაში?

- ა. პეტრე იბერი.
 ბ. მიქელ და გაბრიელ მთავარანგელოზები.
 გ. პეროზ მეფე, დავით ეპისკოპოსი, აზარუხტი.
 დ. მირიან მეფე, ნანა დედოფალი, წმინდა ნინო.
 ე. ანტონი აბაი, იოსია.

158. ვინაა ნახსენები ბოლნისის სიონის ერთ-ერთ

წარწერაში?

- ა. პეროზ მეფე, ვარსკენ პიტიახში, შუშანიკ დედოფალი.
- ბ. ვახტანგ გორგასალი და ვარსკენ პიტიახში.
- გ. მიქელ და გაბრიელ მთავარანგელოზები.
- დ. პეტრე იბერი (მარუანი), ბუზმირი (ბურზენი).
- ე. პეროზ მეფე, დავით ეპისკოპოსი.

159. რომელია პირველი ქართული თარიღიანი წარწერა?

- ა. ჯვრის მონასტრის. ბ. პალესტინის. გ. წყისის.
- დ. ბეთლემის სიონის. ე. დავათის სტელა (ქვა-ჯვარი).

160. ვინაა ნახსენები პალესტინის წარწერაში
იატაკის მოზაიკის დამკვებლად (სეფის
მომსხმელად)?

- ა. მახარია მალალაძე. ბ. ანტონი აბაი.
- გ. მარუანი. დ. გრი-ორმიზდი. ე. იოსია.

161. რომელ ხელნაწერშია აღნიშნული ქართული
სანოტო ნიშნები (ნევმები)?

- ა. ძველ კოლხურ კარტოგრაფიულ ჩანაწერებში.
- ბ. იოანე ზოსიმეს "ქებად და დიდებად ქართულისა
ენისაჲ"- ში.
- გ. მიქელ მოდრეკილის იადგარში.
- დ. გრიგოლ ხანძთელის იადგარში.
- ე. დავით აღმაშენებლის "გალობანი სინანულისანში".

162. რომელმა მეცნიერებმა დაადგინეს ფსევდო-
დიონისე არეოპაგელის ვინაობა?

- ა. ე. ჰონიგმანმა, ფრ. მიულერმა.
- ბ. ე. ჰონიგმანმა, შ. ნუცუბიძემ.
- გ. შ. ნუცუბიძემ, პ. ინგოროყვამ.
- დ. ვ. გარტჰაუზენმა, ალ. ცაგარელმა.
- ე. ნ. მარმა, პ. ფოგტმა.

163. ვინ იყო ფსევდო-დიონისე არეოპაგელი?
 ა. ქართლის მეფე ბურზენი (ბუზმირი).
 ბ. პეტრე იბერი.   გ. ეფრემ მცირე.
 დ. დიონისე თრაკიელი.   ე. იოანე პეტრიწი.

164. ფსევდო-დიონისე არეოპაგელის სახელი
 ერისკაცობაში.
 ა. ბაკურ მეფე.   ბ. მირიან მეფე.
 გ. უფლისწული მარუანი (მურვანი).
 დ. ფარნავაზ მეფე.   ე. ბურზენ მეფე.

165. ახლახან აღმოჩენილი რომელი ასომთავრული
 წარწერები მიიჩნეის წინარექრისტიანულ, წარმართულ
 ძეგლად?
 ა. ატენის სიონის წარწერა.
 ბ. ბოლნისის სიონის წარწერა.
 გ. წყისის წარწერა.
 დ. საჰაკდუხტის, უკანგორის წარწერები.
 ე. ნეკრესის საფლავის ქვის წარწერა.

166. როდის აღმოაჩინეს მცხეთაში "არმაზის ბილინგვა"?
 ა. 1910 წ.   ბ. 1937 წ.   გ. 1940 წ.
 დ. 1952 წ.   ე. 1984 წ.

167. ვინაა ნახსენები "არმაზის ბილინგვაში"
 ა. ფარნავაზ მეფე.   ბ. პეტრე იბერი.   გ. სერაფიტა.
 დ. პეროზ მეფე.   ე. ღვთაება არმაზი.

168. რომელი ასოები აღნიშნავდა თარიღს დავათის
 სტელაზე - 284წ.?
 ა. ჳ ტ კ.   ბ. ჩ ყ დ .
 გ. წ ლ დ.   დ. ჳ ტ ლ.

169. რომელი ტაძრის ნანგრევები გაითხარა ნეკრესში?
 ა. ღვთისმშობლის ტაძრის.

- ბ. მზის ღმერთის სამლოცველო.
- გ. სამების ტაძრის.
- დ. დედამიწის ღვთაების ტაძარი.
- ე. ქრისტიანული ხანის უსახელო ტაძრის.

170. როგორ ათარიღებენ ბოლნისის სიონის წარწერას?

- ა. ძვ. წ. 403წ. ბ. ძვ. წ. 284წ.
- გ. ახ. წ. 432-452წწ.
- დ. 493-493წწ. ე. 711წ.

171. რომელ წარწერაშია გამოყენებული პირველად მხედრული ანბანი?

- ა. ატენის სიონის წარწერაში.
- ბ. ბოლნისის სიონის წარწერაში.
- გ. პალესტინის ბეთლემის წარწერაში.
- დ. წყისის წარწერაში.
- ე. უკანგორის წარწერაში.

172. რომელი არქიტექტურული ძეგლის წარწერაშია გვხვდება პირველად საქართველოში არაბული ციფრები?

- ა. მცხეთის სვეტიცხოვლის წარწერაში.
- ბ. ბაგრატის ტაძრის წარწერაში.
- გ. ჯვრის მონასტრის წარწერაში.
- დ. დავათის ქვა-ჯვარზე. ე. გელათის ტაძარზე.

173. რომელ ძეგლშია ამოკაწრული სრულად ქართული ასომთავრული ანბანი?

- ა. ნეკრესის წარწერებში.
- ბ. ბოლნისის სიონის წარწერებში.
- გ. პალესტინის წარწერაში.
- დ. დავათის სტელაზე.
- ე. ატენის სიონის წარწერაში.

174. რომელი ხელნაწერი შეიცავს "შუშანიკის წამების" უძველეს ტექსტს?
 ა. ხანმეტი ლექციონარი (Vს.).
 ბ. ხანმეტი პალიმფსესტები (V-VIსს.).
 გ. პარხლის მრავალთავი (Xს.).
 დ. იაკობის ხანმეტი პროტოევანგელე (VIIს.).
 ე. სინური მრავალთავი (IXს.).
175. როდის გადაიწერა სინური მრავალთავი?
 ა. 311წ. ბ. 432წ. გ. 493-494წწ.
 დ. 864წ. ე. 1003წ.
176. რომელია მხედრული ანბანის უძველესი სახეობა (რ. პატარიძის მოსაზრება)?
 ა. ნუსხური. ბ. კუთხოვანი.
 გ. მდივანმწიფნობრული.
 დ. მრგვლოვანი. ე. ასომთავრული.
177. რომელი მეცნიერები იკვლევდნენ ქართული ანბანის გრაფიკასა და წარმოშობას?
 ა. ფრ. ბოპი, ვ. ლაიბნიცი.
 ბ. მაქს მიულერი, პ. ვინკლერი.
 გ. ივ. ჯავახიშვილი, თამაზ ჩხენკელი, ელ. მაჭავარიანი, რ. პატარიძე, ვინფ. ბოედერი.
 დ. ნ. მარი, გ. პეჩი. ე. ალფ. ტრომბეტი, ად. დირი.
178. რომელ საუკუნეებს მოიცავს ძველი ქართული ენა?
 ა. V-XVIII. ბ. V-VII. გ. V-IX.
 დ. V-XI. ე. V-XIII.
179. რომელ საუკუნეებს მოიცავს საშუალო ქართული?
 ა. IX-Xსს. ბ. IX-XIIსს. გ. XII-XVსს.
 დ. XII-XVIIIსს. ე. XII-XIIIსს

180. რომელი საუკუნიდან დამკვიდრდა ახალი ქართული ენა (არნ. ჩიქობავას თვალსაზრისით)?

- ა. X ს-დან. ბ. XII ს-დან. გ. XV ს-დან. დ. XVIII ს-დან. ე. XIX ს-დან.

ეროვნული
ბიბლიოთეკა

181. რომელი საუკუნიდან დამკვიდრდა ახალი ქართული ენა (აკ. შანიძის თვალსაზრისით)?

- ა. XII ს-დან. ბ. XV ს-დან. გ. XVIII ს-დან. დ. XIX ს-დან. ე. XX ს-დან.

182. რომელი მეცნიერები გამოყოფდნენ ქართული სალიტერატურო ენის განვითარებაში მხოლოდ ძველ და ახალ ქართულს?

- ა. აკ. შანიძე, შ. ძიძიგური.
ბ. ნ. მარი, ალ. ცაგარელი.
გ. არნ. ჩიქობავა, ვ. თოფურია, ა. კიზირია, ფ. ერთელიშვილი.
დ. ზ. სარჯველაძე, შ. ძიძიგური, პ. ინგოროყვა.
ე. ივ. ქავთარაძე, მ. შანიძე.

183. რომელი მეცნიერი არ მიიჩნევს საჭიროდ ქართული სალიტერატურო ენის პერიოდიზაციას?

- ა. აკაკი შანიძე. ბ. არნ. ჩიქობავა. გ. შოთა ძიძიგური. დ. რევაზ თვარაძე. ე. ნიკო მარი.

184. ვინაა რომში დაბეჭდილი პირველი ქართული სასაუბრო ენის გრამატიკის ავტორი?

- ა. სტეფანე პაოლინი. ბ. ალფრედო ტრომბეტი.
გ. მარიო ფრანცისკ მაჯო. დ. ნიკიფორე ირბაზი.
ე. სულხან-საბა ორბელიანი.

185. ვინაა ქართული ენის (ქართულად დაწერილი) პირველი გრამატიკის ავტორი?

- ა. ანტონ პირველი (ბაგრატიონი).

- ბ. სოლომონ დოდაშვილი.   გ. მარიო ფრანცისკ მაჯო.
 დ. ზურაბ შანშოვანი.   ე. სტეფანე პაოლინი.
186. რომელი ფრანგი ქართველოლოგია ქართულ ენის ერთ-ერთი გრამატიკის ავტორი?
 ა. ბერნარ უტიე.   ბ. მარი ბროსე.   გ. მარიო მაჯო.
 დ. რენე ლაფონი.   ე. ნიკო მარი.
187. ვინაა "ქართულ-იტალიური ლექსიკონის" ქართველი შემდგენელი?
 ა. სულხან-საბა ორბელიანი.
 ბ. მიქელ თარხნიშვილი.
 გ. ნიკიფორე ირბაზი (ჩოლოყაშვილი).
 დ. ზურაბ შანშოვანი.
 ე. ანტონ პირველი (ბაგრატიონი).
188. ვინაა "ქართულ-იტალიური ლექსიკონის" უცხოელი შემდგენელი?
 ა. მარიო ფრანცისკ მაჯო.   ბ. ლორენცო ერვასი.
 გ. სტეფანე პაოლინი.   დ. ალფრედო ტრომბეტი.
 ე. ნიკიფორე ირბაზი.
189. ვინაა პირველი ქართული განმარტებითი ლექსიკონის შემდგენელი?
 ა. დავით ჩუბინაშვილი.   ბ. სულხან-საბა ორბელიანი.
 გ. მარი ბროსე.
 დ. რაფიელ ერისთავი.   ე. არნ. ჩიქობავა.
190. როდის დაიბეჭდა რომში "ქართული ენის გრამატიკა"?
 ა. 1538 წ.   ბ. 1629 წ.   გ. 1643 წ.
 დ. 1712 წ.   ე. 1716 წ.
191. ვინ არიან თბილისის საენათმეცნიერო სკოლის ფუძემდებლები?

- ა. ნიკო მარი, ვუკოლ ბერიძე.
- ბ. ალ. ცაგარელი, გ. ახვლედიანი.
- გ. ი. ყიფშიძე, აკ. შანიძე, გ. ახვლედიანი.
- დ. ნ. მარი, ალ. ცაგარელი.
- ე. დ. ჩუბინაშვილი, ნ. ჩუბინაშვილი.

192. როდის დაიბეჭდა რომში პირველი ქართული წიგნი
- "ქართულ-იტალიური ლექსიკონი"?

- ა. 1558 წ.   ბ. 1629 წ.   გ. 1643 წ.
- დ. 1712 წ.   ე. 1716 წ.

193. როდის დაიბეჭდა პირველად "ვეფხისტყაოსანი"
ქართულ სტამბაში?

- ა. 1538 წ.   ბ. 1629 წ.   გ. 1643 წ.
- დ. 1712 წ.   ე. 1761 წ.

194. ვინაა პირველი ქართული მეცნიერული
გრამატიკის ავტორი?

- ა. ზურაბ შანშოვანი.   ბ. მარიო მაჯო.
- გ. მარი ბროსე.
- დ. ანტონ პირველი (ბაგრატიონი).
- ე. აკაკი შანიძე.

195. ვის თვლიან "უსწორო კარაბადინის" ავტორად?

- ა. ვინმე ხოჯაყოფილს.
- ბ. ზაზა ფანასკერტელ-ციციშვილს.
- გ. ქანანელს.   დ. დავით ბატონიშვილს.
- ე. უცნობ მკურნალს.

196. ვის თვლიან "წიგნი სააქიმოსს" ავტორად?

- ა. ქანანელს.   ბ. ხოჯაყოფილს.
- გ. უცნობ მკურნალს.
- დ. ზაზა ფანასკერტელ-ციციშვილს. ე. ავიცენას.

197. ვინაა XV საუკუნეში შექმნილი "სამკურნალო
წიგნის" ავტორი?
ა. ზაზა ფანასკერტელ-ციციშვილი.
ბ. დავით ბატონიშვილი. გ. არაბი მკურნალი.
დ. ვახტანგ VI. ე. ვინმე ქანანელი.

198. ვინაა "იადიგარ-დაუდის" ავტორი?
ა. უცნობი მკურნალი. ბ. ქანანელი.
გ. ზოჯაყოფილი. დ. დავით ბატონიშვილი.
ე. ვახტანგ VI.

199. რომელ საუკუნეში დაიწერა "უსწორო კარაბადინი"?
ა. V ს-ში. ბ. VIII ს-ში. გ. X ან XI ს-ში.
დ. XIII ს-ში. ე. XV ს-ში.

200. რომელ საუკუნეში დაიწერა "წიგნი სააქიმოდ"?
ა. V ს-ში. ბ. VIII ს-ში. გ. XI ს-ში.
დ. XIII ს-ში. ე. XV ს-ში.

201. რომელ საუკუნეში დაიწერა ზაზა ფანასკერტელის
"სამკურნალო წიგნი"?
ა. V ს-ში. ბ. XI ს-ში. გ. XIII ს-ში.
დ. XV ს-ში. ე. XVII ს-ში.

202. რომელ საუკუნეში დაიწერა "იადიგარ დაუდი"?
ა. XI ს-ში. ბ. XIII ს-ში. გ. XV ს-ში.
დ. XVI ს-ში. ე. XVII ს-ში.

203. ვინაა ზაზა ფანასკერტელის "სამკურნალო წიგნის"
ერთ-ერთი გადამწერი?
ა. თვით ზაზა ფანასკერტელი. ბ. ვინმე იოსია.
გ. მცხეთის ქადაგი მახარებელ ივანიას ძე მაღალაძე.

ღ. იოანე ზოსიმე.

ე. ვახტანგ VI-ის მღვიან-მწიგნობარი.

გამოყენებული ლიტერატურა

1. გ. აბრამიშვილი, ატენის სიონის უცნობი წარწერები: მაცნე (ისტ., არქ., ეთნ. და ხელნ. ისტ. სერია), 1976 №1.
2. გ. აბრამიშვილი, ზ. ალექსიძე, აღმოჩენა არაგვის ხეობაში, გაზ. „კომუნისტი“, 1985, 19. V.
3. ლ. ათანელიშვილი, ძველი ქართული საიდუმლო დამწერლობა, თბ., 1982.
4. ზ. ალექსიძე, ეპისტოლეთა წიგნი, თბ., 1968.
5. ანტონ პირველი, ქართული ღრამმატიკა, ტფ., 1885.
6. იოანე ბაგრატიონი, კალმასობისეული ქართული გრამატიკა (ტექსტი გამოსაცემად მოამზადა ნ. კოტინოვმა).
7. ე. ბაბუნაშვილი, ანტონ პირველი და ქართული გრამატიკის საკითხები, თბ., 1970.
8. რ. ბარამიძე, ფარნავაზმან ძლიერ ჰყო ქუეყანა თვისი, თბ., 1992.
9. თ. ბარნაველი, ატენის სიონის წარწერები, თბ., 1957.
10. ჟურნალი „ბურჯი ეროვნებისა“, 1995 №5-6; 1998, №1,2,8-9; 1999 №1-2, 2000, №10-11.
11. რ. გაბეჩავა ზ. ჭუმბურიძე, ქართული ენა, X კლასის სახელმძღვანელო, თბ., 1997.
12. რ. გაბეჩავა ზ. ჭუმბურიძე, ქართული ენა, XI კლასის სახელმძღვანელო, თბ., 1999.
13. თ. გამყრელიძე, წერის ანბანური სისტემა და ძველი ქართული დამწერლობა (ანბანური წერის ტიპოლოგია და წარმომავლობა), თბ., 1989.
14. ლ. გეგუჩაძე, ქართული ენა, ნაწ. I, თბ., 1997.
15. ს. გველესიანი, აღმოსავლეთმცოდნე გიორგი წერეთელი თბ., 1984.
16. თ. გოგოლაური, საუბრები მედიცინასა და ლიტერატურაზე, თბ., 2001.
17. კ. დანელია, ქართული სამწერლო ენის ისტორიის საკითხები, თბ., 1983.

18. კ. დანელია, ზ. სარჯველაძე, ქართული პალეოგრაფია, თბ., 1999.
19. ენათმეცნიერების შესავლის საკითხები (გ. ახვლედიანი^{წარმ.}), თბ., 1972.
20. ე. თათარაძე, იმედის გვირილაო, თბ., 1979.
21. მ. თარხნიშვილი, ახლად აღმოჩენილი ქართველთა მონასტერი ბეთლემში: ჟურნ. „ბედი ქართლისა“, 1954, №16.
22. რ. თვარაძე, თხუთმეტსაუკუნოვანი მთლიანობა, თბ., 1985
23. ს. თურნავა, საზღვარგარეთული ქართველოლოგია, თბ., 1978.
24. ს. თურნავა, მეოცე საუკუნის საზღვარგარეთული ქართველოლოგია, თბ., 1988.
25. კ. კეკელიძე, ეტიუდები ძველი ქართული ლიტერატურის ისტორიიდან, თბ., 1957.
26. ლ. კვაჭაძე, ქართული ენა, მორფოლოგია I, თბ., 1981.
27. ბ. კილანავა, ქართული დამწერლობისა და მწერლობის სათავეებთან, თბ., 1990.
28. ლ. კინწურაშვილი, ენა სულისა და გულისა, თბ., 2000.
29. ლ. კინწურაშვილი, მეტყველების კულტურის საკითხები, I, თბ., 2001.
30. შ. კიტოვანი, დიდი საუნჯის საიდუმლოს პატარა გასაღები, თბ., 1990.
31. ე. კოშორიძე, სალიტერატურო ენისა და დიალექტების ურთიერთობის ისტორიისათვის, ქსკს, წ. VI, თბ. 1984.
32. ნ. ლომოური, კვლავ ბოლნისის დათარიღების საკითხისათვის: მაცნე (ისტ. სერია), თბ., 1986 №3.
33. ქ. ლომთათიძე, დიალექტური ლექსიკის ადგილი სალიტერატურო ენაში: ქსკს, წ. VI, თბ., 1984.
34. გ. ლორთქიფანიძე, ნ. ჩიქოვანი, ქართული კულტურის ისტორია, თბ., 1997.
35. არ. მარტიროსოვი, ქართული დიალექტოლოგიის ისტორიისათვის, თბ., 1972.
36. ელ. მაჭავარიანი, ქართული ანბანის გრაფიკული საფუძვლები, თბ., 1982.
37. ელ. მაჭავარიანი, ბოლნისის სიონის სამშენებლო წარწერა, თბ., 1985.
38. გ. მელიქიშვილი, ძველი აღმოსავლეთის ხალხთა ისტორია, თბ., 1971.

39 მწიგნობრობაი ქართული: ასომთავრული, ნუსხური, მხედრული (შემდგ. ელ. მაჭავარიანი), თბ., 1989.

40. გ. ნარსიძე, დავათის ქვა-ჯვარი: ჟურნ. „მნათობი“ №4, 1987, №4, გ. 8;

41. გ. ნებიერიძე, ენათმეცნიერების შესავალი, თბ., 1991.

42. შ. ნუცუბიძე, პალესტინის ახალი გათხრები და ქართული კულტურის საკითხები: ჟურნ. „მნათობი“, 1959, №1.

43. შ. ნუცუბიძე, პეტრე იბერი და ანტიკური ფილოსოფიური მემკვიდრეობა: შრომები, ტ. 5, თბ., 1975.

44. რ. პატარიძე, ქართული ასომთავრული, თბ., 1980.

45. რ. პატარიძე, ქართული მწიგნობრობა, თბ., 1989.

46. გულქან რაზიკაშვილის ნაამბობიდან („მამამა ღმერთს ჩამაპყარა სახელი“), ჩაიწერა ეთერ თათარაიძემ, თბ., 1991.

47. ნ. რაშიშვილი, არქეოლოგიური კვლევა-ძიება არაგვის ხეობაში: ჟურნ. „მნათობი“, 1987, №3

48. ზ. სარჯველაძე, ქართული სალიტერატურო ენის ისტორიის შესავალი, თბ., , 1984.

49. ტ. სულაბერიძე, მეტყველების კულტურის საკითხები, I ნაკვეთი, თბ., 1995.

50. ტ. სულაბერიძე, მეტყველების კულტურის საკითხები (არასპეციალური ფაკულტეტებისათვის), თბ., 2001.

51. ი. ტაბალუა, ბასკები: ლეგენდები და ფაქტები, თბ., 1979.

52. ყ. ფეიქრიშვილი, ქართველოლოგიის საკითხები, ქუთაისი, 1992.

53. ბ. ფონჩუა, ქართული ენის ლექსიკოლოგია, თბ., 1974.

54. ქართველური მემკვიდრეობა, V, ქუთაისი, 2000.

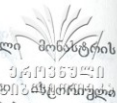
55. ქართული მეტყველების კულტურის საკითხები (რედ. ცოტნე კიკვიძე, თ. ჯაგოდნიშვილი), თბ., 1998.

56. ქართული საბჭოთა ენციკლოპედია, საქართველოს სსრ, თბ., 1981.

57. მ. ქაცარავა, ი. ვაშაკიძე ქართული ენის პრაქტიკული კურსი, ქუთაისი, 2002.

58. ალ. ღლონტი, ქართული ლექსიკოლოგიის საფუძვლები, თბ., 1971.

59. ალ. ღლონტი, ქართული ლექსიკოლოგიის საკითხები, თბ., 1983.

60. ვ. ჩაჩანიძე, პ. იბერიელი და ქართული მონასტრის არქეოლოგიური გათხრები იერუსალიმში, თბ., 1978.
61. არნ. ჩიქობავა, ქართველური ენები, მათემატიკური მემადგენლობა და დამახასიათებელი ძველი ნიშან-თვისებები: იკე. ტ. II, 1948.
62. არნ. ჩიქობავა, იბერიულ-კავკასიური ენების ისტორიული მემადგენლობა და მათი უძველესი ისტორიული სახე, თბ., 1948.
63. არნ. ჩიქობავა, ენათმეცნიერების შესავალი, თბ., 1952.
64. არნ. ჩიქობავა, იბერიულ-კავკასიურ ენათა შესწავლის ისტორია, თბ., 1965.
65. არნ. ჩიქობავა, ქართული ენა როგორც პოლივალენტოვანი სალიტერატურო ენა: ქსკს, წ. I, თბ., 1972.
66. არნ. ჩიქობავა, ჯ. ვათეიშვილი, პირველი ქართული ნაბეჭდი გამოცემები, თბ., 1983.
- 67 ა. ჩხეიძე, ესე არს მწიგნობრობაი ქართული...: ვაზ. „კვირის პალიტრა“, 2001, 14-20 მაისი, №20.
- 68 გ. ცოცანიძე, მშვეინარი: ჟურნ. „ბურჯი ეროვნებისა“, 1998, №8-9.
69. შ. ძიძიგური, ძიებანი ქართული დიალექტოლოგიიდან, თბ., 1954.
70. შ. ძიძიგური, ქართული ენის თავგადასავალი, თბ., 1969; II გამოც. 1990.
71. შ. ძიძიგური, ლიტერატურულ-ენათმეცნიერული ნარკვევები, თბ., 1974.
72. შ. ძიძიგური, ქართული დიალექტოლოგიის მასალები, თბ., 1974.
73. შ. ძიძიგური, საენათმეცნიერო საუბრები, თბ., 1975; 1982.
74. შ. ძიძიგური, ბასკები და ქართველები, თბ., 1978.
75. შ. ძიძიგური, ქართული სალიტერატურო ენის განვითარების გზები (ლექტორის დასახმარებლად), თბ., 1986.
76. შ. ძიძიგური, სიტყვის ცხოვრება, თბ., 1988.
77. გ. წერეთელი. არმაზის ბილინგვა: ენიშკის შობაზე, ტ. XIII, 1942.
78. გ. წერეთელი, უძველესი ქართული წარწერები პალესტინიდან, თბ., 1960.
79. ნ. ჭახნაკია, მეტყველების კულტურის პრობლემები უმაღლეს სასწავლებელში, თბ., 1998.

- 80 ლ. ჭილაშვილი, ნეკრესიცი ალაპარაკდა: „ლიტერატურული საქართველო“, 1991, 28. VI.
81. ზ. ჭუმბურიძე, როგორ გაჩნდა სიტყვა, თბ., 1978.
82. ზ. ჭუმბურიძე, მაღლი დედაენისა, თბ., 1982.
83. ზ. ჭუმბურიძე, ქართული ხელნაწერების კვლადაკვალ, თბ., 1983.
84. ზ. ჭუმბურიძე, დედაენა ქართული, თბ., 1987.
85. ზ. ჭუმბურიძე, ძველი ქართული ხელნაწერების თავგადასავალი, თბ., 1975.
86. ბ. ხურცილავა, ქართული ასომთავრული ანბანის შექმნის ეპოქის, გარემოებებისა და ავტორთა ვინაობის საკითხისათვის, თბ., 2002.
87. ივ. ჯავახიშვილი, საქართველოს, კავკასიისა და მახლობელი აღმოსავლეთის ისტორიულ-ეთნოგრაფიული პრობლემები, თბ., 1950.
88. ივ. ჯავახიშვილი, ქართული პალეოგრაფია, თბ., 1926; 1949.
89. ებისკ. ანანია ჯაფარიძე, ქართველთა წინაპრების ბიბლიური ისტორია ადამიდან იესომდე, თბ., 1994.
90. ბ. ჯორბენაძე, ენა და კულტურა, თბ., 1997.
91. Ш. Блюм, Х. Рабин, Современный иврит (предисловие), Самоучитель, начальный курс, М., 1990.
92. Ш. Дзидзигури, Грузинский язык (краткий обзор), Тб., 1968.
93. Лингвистический энциклопедический словарь (гл. ред. В. Н. Ярцева), М., 1990
94. Н.А. Павленко, История письма, изд. II, Минск, 1987.
95. А. Чикобава, Грузинский язык (краткие сведения), Тб., 1971.
96. Журнал «Планета друзей», М., 2003, № 7.
97. Hadumod Bußmann, Lexikon der Sprachwissenschaft: Alfred Kröner Verlag; Stuttgart, 1990.
98. Brockhaus, Die Enzyklopädie in 24 Bänden, B. 19-20, Leipzig, Mannheim, 1998.

შესავალი ----- 3

ნაწილი პირველი

თავი პირველი: ენა და საზოგადოება

§1. ენისა და საზოგადოების ურთიერთმიმართება	6
§2. ენის ფუნქციები	8
§3. ენის საფუძველი	10
§4. ენის წარმოშობა	13
§5. ენათა კლასიფიკაცია	16
§6. ენა და პოლიტიკა	21
§7. ინტერნაციონალური, ნაციონალური (ეროვნული) და ხელოვნური ენები	23
§8. დედაენა	28

თავი მეორე: ართველური ენები, ქართული
სალიტერატურო ენა, დიალექტები

§9. ქართველთა წარმომავლობა	35
§10. ქართული ენის ნათესაობის თეორიები	38
ა) ქართული ენის ნათესაობის თეორია ინდოევროპულ ენებთან	38
ბ) ქართული ენის ნათესაობის თეორია თურქულ-ალათაურ ენებთან	40
გ) ქართული ენის განკერძოებულობის თეორია	40
დ) ქართული ენის ნათესაობის თეორია სემიტურ ენებთან	41
ე) ქართული ენის ნათესაობის თეორია ბასკურ ენასთან	41
ვ) ქართული ენის ნათესაობის თეორია წინა აზიისა და ხმელთაშუა ზღვის უძველეს ენებთან	43

ზ) ართული ენის ნათესაობის თეორია მთის კავკასიურ ენებთან -----	45
§11 იბერიულ-კავკასიური ენათა ოჯახი -----	47
§2. ქართველური ენები -----	48
კ13. ქართული სალიტერატურო ენის განვითარება ---	51
§14. სალიტერატურო ენა და დიალექტები -----	60

თავი მესამე:

ენა და დამწერლობა

§15. დამწერლობის წინაისტორია -----	75
§16. დამწერლობის განვითარების საფეხურები -----	77
§17. ფონეტიკური დამწერლობა -----	81
§18. ქართული დამწერლობა -----	84
§19. ქართული ანბანის წარმოშობის თეორიები -----	85
§20. ქართული ანბანის განვითარების საფეხურები -----	95
§21. უძველესი ქართული წარწერები -----	96
§22. ქართული ხელნაწერები -----	100
§23. წელთაღრიცხვის სამი სისტემა -----	104
§24. ძველი ქართული სამედიცინო წიგნები -----	105
§25. ქართული ენის მეცნიერული შესწავლის ისტორია --	109

ნაწილი მეორე

1. კითხვარი -----	115
2. ტესტები -----	128

გამოყენებული ლიტერატურა -----	163
სარჩევი -----	168

111/120

გამომცემლობა „უნივერსალი“

თბილისი, 380028, ი. ჭავჭავაძის გამზ. 1

☎: 29 09 60, 8(99) 17 22 30

E-mail: universal@posta.ge

F 119.8181
3
31936340
208-20190333